

A magyar háború

BUDAPEST
„LÁZÁR MIKLÓS A REGGEL LAPKIADÓ R.T.”
KIADÁSA

Levél

egy kivándorolt bajtársamhoz.

Kedves Barátom! Ma, 1933 január 20-án, jutott el hozzám leveled, melyet a múlt év őszén adtál fel címemre Afrikában, Mozambikban. Éjszaka van, amikor itt Budapesten a napi munkától halálos fáradtan e sorokat írom, az Andrássy-út, ahová szobám ablakai nyílnak, néma és elhagyott, mint egy evakuált város utcája. Nálam is lepihent mindenki, gondolatban teljesen Veled vagyok. Az éjszaka pontosan tizenhárom esztendeje, hogy az első pergőtüzet állottuk együtt a galíciai Dunajec mentén, primitív lövészárokban és Te, kapitányom, gránát szilánkot kaptál a váltadba. Hajnalra elhervadt az orosz támadás és?ni a jeges esőben úgy gunnyaszítottunk a pozdorjává lőtt földsánc peremén csonttáfagyott halottaink között, mint Mar lus Karthago romjain. Két borostásarcú, gyulladt szemű, nikotintól sárgaszájú fiatalember megölelte egymást és barátságot fogadott erre a kurta életre. Utoljára 1919 májusában láttuk egymást, a magyar bolsevizmus idején, a bécsi Westbahnhof indulási oldalán. Én hamis útlevéllel Szegedre utaztam, Te hamis útlevéllel a nagyvilágba. Most azt írod nekem, hogy egy év múlva talán itthon leszel. Útravalónak elküldöm Neked háborús jegyzeteimet, amelyeket Néked ajánlok. Siess haza kapitányom, hogy el ne késsél! Elmúlhatatlan testvéri szeretettel, bajtársad:

Lázár Miklós

ELŐSZÓFÉLE

1933 telén

A Váci ucca sarkán, ahol legfényesebb az este, egy tűzértiszt állott, kiegyenesedve, sápadtan a piros transzparensok és fehér ívlámpák alatt. Magas, száraz alak volt, az arca alázatos és szenvedő, majd elfelejtettem, jobbkarja fekete mankóra támaszkodott, a lábát tőből lemetszhették valahol. Valami szánalmas fenség ömlött el egész lényén, amint dideregve a Dunapart felé lesett. A Gizella tér felől özönlött a nép, prémekbe burkolt nők, estélyiruhák, sétáló gavallérok, egyenruhák, vidám nagyvárosi forgatag, hús, csipke, ékszer, pénz, rang, egyazon vágyak, szívek a selymek és a plasztónok alatt.

Nem jó helyen állott a tiszt, senki sem kerülhette el, hogy pillantásával bele ne ütközzék. És aki megfigyelte, a hátán végigfutott a hideg, a sétálók elkapták a fejüket, a nyomorék férfi terhükre volt, láthatólag zavarta gondtalan, önfeledt hangulatukat; kivált a hölgyek neheztelhetek rá, ily tündöklő báli estén miért áll útjukba. A tűzértiszt mindebből mit sem érzett, előrehajolt, mozdu-

lattanul és mégis indulásra készen. Bizonyára vár valakit.

És ekkor egy szőke nő futott végig a Váci uccán. Futott, amennyire a szoknyája engedte, selymes cipője alig érte az aszfaltot, fehér hermelinkeppje kioldódott és mint kezesgalamb repült utána. A tiszt felkapta a mankót, megrándult, tétován, bizonytalanul megindult, erre várt tehát mióta már! Elébe került és ahogy a nő suhogva, kipirulva a Kígyó uccába fordult, elcsukló hangon, ahogyan a munkanélküli alamizsnát kér, utána szólott:

—Annie! Annie!

Ez felkapta a fejét, szép, közönséges barna arca elfehéredik, a szemében ijedtség, de már siet tovább, anélkül, hogy visszanézne. A mankó a sarkában kopog és lihegve szólítja:

— Annie! Annie!

A selyemcipő sarka frissen csattog, a mankó egyre reménytelenebbül kopog a nyomában. Elfulladás a katona, megáll és egy kirakatnak támaszkodik, egy hideg kirakatnak. Nem érti. Miért szaladt el rémülten Annie, Annie ...

Neu Sandectől Przemyslig

1914 október 11.

Huszonkét órája úszik már az autóm északkelet felé, Galícia sártengerében. Az országút két oldalát trénszekerek borítják, úgy megszoktam ezt, mint vasúti kupében utazva a telegráf-póznákat. Nincs vége és hossza a Irénnek, mindenfajta kocsik, mindenfajta lovak. Ha a muníció-trén megszakad egy pillanatra, már feltűnik egy tiszt, a lova bokáig dagaszt a sárban, parasztbundát visel és nyomában újra száz társzeker benzin, konzerv, nyereg, kötszer, hidalkat-rész, kenyér, só, a kerekek nyikorognak, szitkozódás németül, magyarul, tótul, szerbül, olaszul; egyik ló nem bírja tovább, kifogják, leszegezik a patkóját, a szerszámát a szalma közé dobják, szegény pára rug még kettőt, aztán elnyúlik, vége van. A galíciai utakat a két hónap óta tartó szakadatlan menetelést tekintve, ez a trén meglepően teljes és rendes. Gorlicét elhagyva, északnak visz az út, háromszázméteres emelkedésekkel. A völgyben füstölgő lokomotívok most próbálják ki a megjavított vasúti vonalat. Búskomor vidék, sárga tarlók, törpe fenyők, az esőt nem látja az ember, csak érzi; az ég, mint egy gyászoló anya elsírta minden könnyét, néha belenyilall a fájdalom és ki-sajtol valami nedvességet. Fölöttem zúgást hallok, a

szürkeségben, nyolc-kilencszáz méter magasságban egy monoplánum repül a főhadiszállásról, bizonyára Przemyslbe. A hid karfáján két sebesült ül, a . . . gyalogezredből.

— Honnan jöttök?

— Dobieckóból.

— Mi újság?

— Mi még az ostrom alatt kaptunk shrapnellt. Azóta nem hallottunk semmit, az ezredünk előre ment Nizankovicéig . . .

Patkódobogás. Két ulánus nyargal a töltés mentén. Már csak a kék sapkájuk látszik. Az árkokban döglött lovak hevernek. Huszonöt lépésnyire egymástól döglött lovak, vértócsában. Ezen a mezőn három hét előtt a mi lovasságunk attakot lovagolt kozákok ellen.

Biecz. Este hét táján érkeztem a Ringplatzra. Finom, régies lengyel városka, tornyokkal, erkélyekkel, emeletes házakkal. Sehol teremtett lélek. Az utcák üresek, a házak némák. Néhány üzlet ajtaja feltörve, a templom azonban sértetlen. Minden házon szentkép. A kozák elkerüli azt a házat, amelynek ajtaján a Megváltó képe. A koldusok utcájában egyik ablakban világlósságot látok. Bekopogtatok. Egy öreg zsidó imaköpenyegben hajlong a szoba közepén, kis gyerekek játszanak a szemétkben.

— Jártak Bieczben kozákok?

— Tizenketten, az Isten verje valamennyit!

— Meddig voltak benn?

— Este jöttek, hajnalban nem voltak itt. A Ringplatzon álltak fel, a tiszt felment a templomtoronyba és messzelátóval kémlelte a vidéket. Ragyás, szakállas

férfi volt. Azután sorra járták a házakat, eleséget kértek. Ami volt, elvitték. Éjszaka a tiszt két kozákkal gyertyát követelt, szerencsére két szálat találtunk Maliejbvskiela ügyvéd konyhájában. A gyertyával ellovagoltak a feszület elé, leugráltak, letérdepeltek és sokáig imádkoztak. Aztán meggyújtották a gyertyákat is. Mi bezárkóztunk. Egyebet nem tudok.

Jaslo. Koromsötétségben döcögünk tovább. A trén megáll az országúton, éjszaka nem vándorolnak; amerre a szem ellát, tábortüzek lobognak, sok csapat letér az útról és a szabad mezőségen út éjszakai tannyát. A szekereket összetolják, a lovak vidáman nyerítenek, friss ételszag árad mindenfelől. Tizenöt kilométer után az ég alján sárga fénysávok tűnnek fel, olyan városhoz érünk, ahol villanynyal világítják az utcákat. Széles vashídon robogunk be Jasloba. Itt, a hidfejnél adtak utoljára sortüzet a visszavonuló magyar huszárok; a hid túlsó fejenél ekkor orosz gárdalovasság állt. A város lakosságának nyolcvan százaléka elmenekült, a legtöbb ház üres, katonákat szállásoltak beléjük. A Hotel Krakoviában csupán feketekávévet kapni még. Bemegyek az apotékába.

— Cognacot kérek . . .

— Nincs. Már gyógyszerünk is alig van. Az orosz behurcolta a kolerát!

— Meddig voltak a városban oroszok?

— Öt napig. A zsidók hosszúnapján verték ki az utolsó kozákjárórt a honvédhuszárok. A főorvos úr jobban tudja, talán ő lesz szíves . . .

A jasloi főorvos magas, ősz úr, fekete gérokkban, elefántcsont-fogantus bottal.

— Én mentem elébük Barinovszky polgármester-

rel. Az ezredesnek megmondtam, hogy bevezényelheti az úr a csapatait, de tudja meg, kolera van, mind itt vesznek. Punktum, ötszáz kenyeret kértek, marhát, bort, szalmát. Megkapták. A városban csak patrujok jártak, ellopták a zsidók zsebóráit. Egyéb baj nálunk nem történt. Az ezredes valami francia olvasnivalót kért tőlem. Kiküldtem neki Hugo Viktor költeményeit. Északnak Frystakban nem volt ilyen előkelő, raboltak, gyújtogattak, nőket gyaláztak. Az ötödik házban laknak odavaló menekültek, látogassa meg őket, két fiatal, alig tizenkétéves zsidóleány, rettenetesen elbántak velük . . .

Jaslot kiették a felvonuló hadseregek. Nem kapni élelmiszert, egy falat száraz kenyeret sem, az utas akár éhenhalhat. A pénznek alig van értéke; kenyér, hus, cukor, ásványvíz, bor ma becsesebb Galíciában, mint a smaragd vagy a platina. Feltörettem az első gazdátlan lakás ajtaját, dr. Metz Dávid orvos hálószobájában kvártélyoztam be magam. Az ágy mellett, az éjjeli szekrényen feküdt a Medicinische Rundschau augusztus 19-iki száma. Szegény doktor elmenekült a családjával és talán sohasem tudja meg, hogy a vendége voltam.

Október 12.

Elhagyott faluk, kietlen pusztaság, végtelen trén, gyalogsági állások gályákkal maszkírozva, kilométereken elszórt szalma, ezer és ezer üres konzervdoboz. Kroscsenko Visnye alatt pionirek állítják meg az autót.

— Visszafordulni, a hidat felrobbantották.

Felmegyek a dombra. A Viszlok folyón kőből épített hid vezetett át a faluba. Most néhány üszkös gerenda lóg a vízben, különben se híre, se nyoma a híd-

nak. Mintha leborotváltak volna. A mieink ekrazittal robbantották fel négy hét előtt, a nagy visszavonulás közben, hogy az orosz trén előrehatolását megakadályozzák. Azóta deszkahidat vertek a folyón, de autó nem gázolhat át a sáron, vissza kell fordulni Bukowniknak és más útra vágni. A túlsó parton jobban látszik a robbanás hatása. A légnymás többől csavarta ki a fákat, a szobrokat leszedte talapzatukról és a szentképeket szétszórta a fészületekről. Az oroszok úgy állottak boszút, hogy a falut egyenlővé tették a földdel. Kroszenko Visnyéből néhány tűzhely maradt. Az egyik alatt sok száz női parókát találtam, aminőket szentéletű zsidó asszonyok viselnek, akik nászéjszakájukra lenyíratják a hajukat . . .

Krosnon sem viselkedtek rosszul az oroszok; ruházletekből fehéreneműt loptak, néhány öreg zsidótól megkérdezték, hány óra, testvér, amikor reszketve megmondta, az órát szó nélkül zsebrerakták. Úgy látszik, a zsebórákat igen kedvelik a kozákok.

Haczow. Nálunk ilyenkor este van, itt már koromsötét éjszaka. Hiába küzdünk a kocsik torlódásával, a sártorlaszokkal, a motor sem bírja már, meg kell állni és a szomszéd Haczowban töltjük az éjszakát. Egy iskolaépületben szalmát szórnak a padlóra, leheveredünk, az országútról behallatszik a trén kétségbeesett erőlködése, németül szitkozóznak, lengyelül káromkodnak, egyszerre hallom:

— A zanyád istenit!

Október 13.

Hajnalba indulás és reggel kilenckor elérjük a Sant. Szeptember végén ezen a vonalon véres csatározások folytak, a parton még ma is összetört orosz mu-

níciós szekerek rohadnak, lovak hullái egymástól alig tíz lépésnyi távolságban, tizenöt-húsz méter széles sírok, kereszt nélkül, varjuk kárognak, a magasban egy sas kering. Éjszakára újból elakad az autó.

Közelben egy kastélyt emlegetnek, hátunkon a csomaggal vánszorgunk a világosság irányában.

A variai kastély. Katonák hosszú karókon mécseseket lóbálnak, a kastély kapujában rutén kocsisok fekszenek a sárban, egy trénehadnagy ötven szekerét rendezi a bejárat előtti térségen. Márványlépcsőkön jutunk a terraszra. Az ajtót hiába döngetik, nincs válasz. Végre megszólal valaki:

— Az udvar felől kerüljenek beljebb!

A folyosóról dohos szag árad. Benyitok találomra az első ajtón. Tágas terem, egész a plafonig tölgy faburkolattal, az ablakokon becsurog az eső, befúj a szél, mégis tűrhetetlen a levegő. Billiárdszoba volt, a középén még a zöld asztal, de milyen állapotban. Feloszló holttest ez a gyönyörű tekeasztal, a posztója cafatokban csüng, fel akarták gyűjtani, de a nehéz keményfa nem kapott lángra. Szemben egész falat betöltő Alt Wien goblent revolverlövések pörkölték, végül éles kés megadta a kegyelemdöfést, szívéen találva az erdészleányt, aki II. József császár előtt térdel a pázsiton. A szomszéd szoba a kastély hölgyének budoárja volt, csupa mahagóni butor, csipkehuzattal, fehér selyemtapéta, felső világításra aranykoronákba rejtett villanykörték. Egy kis remekműű íróasztalt tüzelőfának aprítottak fel, a fiókok tartalmát elszórták, sáros csizmák nyoma a kék és rózsaszín szalagokkal átkötött levélsomókon. A régi faliórába, a velencei tükrökbe dárdát szegeztek, a képeket kivágták a francia rá mákból, a nippeken, zsuzsukon, porcellángyűjteményen láncol járhattak,

mert apró darabokra törve hevernek a padlón. Most a nagy szalon következik, itt tüzet raktak és burgonyát sütöttek, az egyik sarokban, ahol déli növényeket ápoltak, lovak éjszakáztak, a gazdájuk, míg elszenderült, célbalövésrel szórakozott, mert a tükrök, falfestmények, brokátdíszítések sok száz pisztolygolyó nyomát mutatják. Sehol egy ép butor, minden tönkretéve, bemocskolva. Felmegyek a lépcsőn a hálósobákba, de visszafordulok, nem bírom a fojtogató trágyaszagot. Mennyezetes ágyak, márvány fürdőszobák, tükörfalu öltözők, meghitt erkélyek puha nyugágyakkal babérdőben, jó, hogy nem lát azok közül senki, akinek boldog emlékei fűződnek hozzátok! A könyvtárat felperzselték, a perzsaszőnyegetek, drága ágytakarókat, futókat összevagdalták lópokrócnak, a képtárban egy Ribera-képet, nem tudni mi okból, megkíméltek; páncélos lovagot ábrázol a kép, de színes ceruzákkal és tintával nagy bajuszt, pipát és pálinkás butykost rajzoltak neki. Az uraság neve: Severin Ritter von Skrzynsky, Badeni, volt osztrák miniszterelnök sógora, még augusztus első napjaiban menekült a családjával. Három hét előtt kozák páruj járt erre, néhány bajori ruszofil paraszttal betörték és három éjszakát töltöttek a kastélyban. A park végében kis állatkert van, az összes vadállatotkat megették, még a párducnak sem adtak pardont.

Nowemiaszt bombázása

Przemysl, október 16.

A falutól két kilométernyire felkapaszkodom egy emelkedésre. Alattam a Viar-folyó szétrombolt kőhidja, balra az állomás, jobbra az országút, amelyen a harmadik hadsereg tartalékja masírozik fel a csatatérre. A teljes terepet látom. Távolból a Magiera-csucs kéklik, a fákat megkülönböztetem, a sűrű erdőt bizony megritkították gránátjaink. A tájat őszi nap vonja aranyrámába, sehol egy felhőfoslány, még nincs dél és nyáron meleg van, Isten tiszta kékje borul a harcolókra.

A mi ütegeink a Magierát lövik. Most hat gránát csap le a hegyoldalra, reszket a levegő, barátságtalan dördülésük kétszer visszhangzik. Nincs idő mélézésra. Az oroszok nyolcszoros szalvéval felelnek. Ezt úgy hívják tüzérpárbaj. A lövegek keresztezik egymást, a dombok mögé rejtett ütegeket keresik. Ezalatt elásva fekszik a gyalogság, a két első rajvonal szakadatlanul tüzel. Hatodik napja birkózunk a Magieráért és bakáink és az orosz gyalogság árka között nincs negyven lépés távolság. Ma éjfélig eldül, ki bírja tovább idegekkel. Nincs parancsban, senki sem beszél róla, de hogy a krízis tetőfokára hágott és nincs más, mint vagy előre vagy hátra, ezt mindenkinek érezni kell.

Háromszáz méter magasságban fénycsíkok kígyóznak. Az oroszok shrapnelllel szórják be a völgyet. Úgy látszik, gyalogságunk nyomja vissza az ellenséget és néhány lépésre újra beásta magát. A pokol vérebei ugatnak, a shrapnell hangja ez. A mi ágyúink csodálatos biztonsággal ontják a gránátot a Magierára. Szabad szemmel követhetem irányukat, mind bevág, csupán egy-kettőnek fekete árka látszik a hegyoldalon.

Gerendákból ácsolt hídon jutok Nowemiasztoba. A falu szélén kolostor áll, a kápolna kötözőhely. Ágyúgolyóktól felszaggatott kövezetlen út vezet a hegyre. Balról üres muníciós kocsik, jobbról tábori konyhák, szekerek kenyérhegyekkel és megrakott munícióskoscsik. A lovak megnyúlva az ostorcsapások alatt, vándorognak a sárban, az ágyúk bömbölése közvetlen közelből hangzik, a masírozó ezredek komor nyugalommal távolodnak a tűzvonalba. A kötözőhely előtt a tüzerek és trénkatonák nekidülnek nehéz járműveiknek, úgy segítik saját vérző vállukkal át a zökkenéseken, itt néhány négyzetméternyi területen nincs torlódás, a sebesültek, a hordágyakat cipelő szanitécek akadálytalanul jutnak ál a kocsúton.

Egészséges, ép férfiak dalolva vágnak a hegynek és sápadt, vérző férfiak botorkálnak le ugyanazon ösvényen. Ez a csata és semmi más. A Magieráért sokáig birkóztunk, az ellenség nem kíméli az áldozatot, az egyik zászlóaljzat kilövik, már hason csúszva jön a másik, a harmadik, a negyedik . . . Sok orosz lövészárkok fedezetét holttestekből építik. Egy homokos zsák több, mint egy emberélet. Mi is cudarul véreztünk Nowemiasztó körül és a magaslatokon. A kötözőhely ajtajában állok, a sebesülteket számlálom, amint jönnek a saját lábukon, egymást támogatva,

vagy hordágyon hozzák őket, szalmán, pokróccal le-
takarva. Jó ideig számláltam, azután meguntam. Ki
győzi szívvel és minek?

Három orvos ingujjban, nekigyürkőzve végzi a
munkát. Hogy eltompul az ember, milyen megalázó,
hogy a részvétet legyőzi a kíváncsiság! Egy bakát hoz-
nak hordágyon, fejét shrapnell-szilánk érte, a térdé
átlóve. Nagyon oda van, kedves, dióbarna szeme ki-
dülled, két kezét összekulcsolja, mikor leemelik, foga
az ajkába mélyed. Mellé ülök, amíg rákerül a sor,
sokan vannak előtte, alsóausztriai népfölkelők, bras-
sóiak, tiroliak.

— Nagyon fáj, testvér? — kérdem.

A kezével int.

Cigaretta teszek a szájába, meggyújtom, mélyen
leszívja a füstöt és lassú karikákban eregeti. Kissé
megnyugszik. Hideg vízbe mártom a zsebkendőm,
úgy törölöm a szeme alól a verítéket.

— Ez jó . . . — mondja, a cigaretta jó, nyolc
nap óta nem szívtam . . .

— Hová való?

— Békéscsabai születés.

Egy tisztet hoznak, gyalogos főhadnagy, golyó a
mellében, a blúza feltépve, az inge rongyokban, a nya-
kán vékony ezüstláncon amulette. Két magyar baka ül
a küszöbön, az egyiknek az arca, a másiknak a feje
bepólyázva.

— Mi baj?

— Megvágott a slapnel, a komámnak a kezefeji
tépte le.

Szünet. Az öregebb felém fordul.

— Mondja földi, merre van Orosháza?

A kezemmel találokra intek.

— Arra ni, nyugatnak . . .

Bámulnak.

— Miért kérdi?

— Csak szeretjük nézni, hogy merre van . . .

Tüzér fe3:szik a hordágyon. Gránát csapolt a
battériája mellé, az ágyút megkímélte, de vele végzett.

— Él még?

— Nem tudjuk, az előbb még kaparta az orrát
szegény ... és cipelik tovább.

Az utcákon katonaság táborozik. A rajvonalba
fekvő csapatok divizionáriusának a stábjá, többnyire
bécsi ulánusok.

— Vigyázzon — kiáltják — a falut bombázzák!

A templom körül rettenetes dördülések. A kerítés
mellett nyugodtan áll két altiszt, fülükhöz szorítják
a tábori telefon kagylóját és a harmadiknak hangosan
ismétlik a parancsokat. Most már mindnyájan, akik
a faluban állunk, fekszünk, házakban ülünk, Isten
különös kegyelmében vagyunk, az orosz útegek a falu-
ban sejtik muníció központunkat, busz perce csak
erre céloznak, félkörben hull a gránát, most viszi le
egy parasztház bádogtetejét, mint a pelyhet, a falak
összeroppannak irtózatoss ereje alatt. A hegyek mögöl
füst száll fel, a mi ágyúink hatása, nem messze
tanyák, csűrök lángolnak, ideérezem a pernye szagát.
Orosz foglyok transzportja közéig, elöl szuronyos nép-
fölkelő honvéd, utána százharmincnyolc orosz, hátul
három kísérő katonánk. A foglyok között több sebe-
sült, egyik csupaszképű fiatalember elnyúlik a porban,
nem bírja tovább. A honvéd káromkodik, végre kéz-
mozdulatokkal megérteti az oroszokkal, hogy emeljék
fel a társukat és vigyék a kötözőhelyig.

Az utcákon néhány rutén paraszt lézeng, asszonyokat is látok kisírt szemmel.

— Istenem, istenem, mi lesz velünk?

A templom köré gyülekeznek, letérdepelnek a kőlepcsőre, a lányok arccal a földre vetik magukat.

Sűrűbben hullanak a gránátok. Negyven lépésnyire dördülés, vörös fény, a légnyomás szinte a sárba vet ki, a gránát két négyzetméternyi gödröt vágott, sírnak is jól megfelelne, olyan mély és tágas. A porhanyós, áldott fekete föld füstöl, egy huszár belerúg a csizmájával.

— Meghóttál, nyavalyás!

Mintha az egész orosz tüzérség Nowemiasztót lőné. Az alvég kigyúlt, a házakat bedöntik, ki gondol oltásra? Újabb sebesültek.

— Mi van fenn?

— Sturm.

Egy sebesült kapitány megölel, Pestről ismer, valamelyik kávéházból. Megadja a címét, hogy írjak a feleségének, golyó érte a tenyerét, de még négy órán át vezényelt, nincsen láza, két hét múlva visszajön a századához.

— Hogy állunk?

— Másfél kilométert nyomultunk előre reggel tíz óra óta. Éjszakára mienk a Magiéra! Ha siet, eléri a brigadérost . . .

— Hogy sietek? Futok a házak között, átugrom a gránátok gödreit, még néhány ház és a mezőségen vagyok. Egyszerre fülsiketítő robbanás. A lélegzetem a torkomba fagy. Nowemiasztó utolsó házát középen találta két orosz gránát, alig húsz lépésnyire tőlem, majd beleszaladtam. Elérem-a kerítést, átvetem magam, az ajtót kitepte, benézek, a tető beomlott, a fala-

kat kidöntötte, a szoba bútorzata azonban sértetlen maradt. Az asztalnál egy ételmezési tiszt ült, levelei írt, a töltőtoll még a kezében, a fejét a felismerhetetlenségig szétroncsolta a gránát. A kuverta megcímezve, de a levél abbamaradt. Az utolsó sor:

— ... aber beule ist . . .

Nincs tovább. A levelet borítékba teszem, lera-gasztom, holnap postára adom és hozzáírok néhány sort. Az ágyon egy zászlós feküdt, aludt szegényke, a vonásai nem tükröznek halálfélelmet, a melle vérzik, egy szilánk végzett vele. Egy paraszt a kemence mellett guggolt, talán a tűzre akart tenni, talán a kezét melengette, most hideg és nincs az a kohó, melynek tüze felmelegítené többé. Az ágyúk bömbölése távolodik. Túl a kerteken egy pajta fedezete mögött magyar huszárokat látok a fűben pipázni.

— Tessen a völgyön átsétálni, az első emelkedés oldala már gyalogsági állásunk . . .

Tíz percnyi út. Tisztán kivehető a puskák tompa zaja és a gépfegyver kattogása. Ahol járok, még az éjszaka orosz lövészek fedezéke volt. Hol vagyunk már azóta?

Tűzkeresztségem a Magiéra alatt

Przemysl, október 17., éjszaka.

Ezen az izgalmas és emlékezetes napon szokatlan, bámulatba ejtő őszi idő volt, a tiszta és ritka levegőben csillog a mindenség, az alantjáró nap még jobban melegít, mint tavasszal, az ember melle megerősödik, felfrissül, le szeretne borulni és hálát adni az Úr kegyelmének, hogy él. Az életnél nincs drágább kincs a Magiéra alatt. Előttem a meredek, kopár hegy, hatszáz méter magas és legalább hatezer ember megíört szeme tekint le róla és mered a csúcsára. Napok óta vérzünk a Magieráért, ahonnan orosz ütegek uralják a vidéket. A Przemyslből elvonuló orosz csapatok ezen a hegytetőn és Medyka körül sáncolták el magukat a legerősebben.

Délután két óra lehet, a tűzvonalba került Nowemiasztóból jövök futva, elfulladva értem az első domboldalt és belátom az egész csatateret. Előttem völgykatlan, aztán újra emelkedések, jobbról sűrű tölgyerdő, mintegy kilométernyi területen, balra parlagon hagyott szántóföldek, még egy magasabb domb és már a Magiéra kéklik. A mi ütegeink félkörben a magaslatok mögé rejtve, szakadatlanul dolgoznak, az oroszok teljes tüzésége a Magierát védi és gyalogságunk előrenyomulását akadályozza. Gránátok zizegnek és

shrapnellek robbannak, az állandó életveszedelemnek is megvan a maga különös érzéki gyönyörűsége. Vizsgálom magam, hogy mit érzek? Első érzésem: nem vagyok őszinte, még önmagamhoz sem.— Félek? — kérdem.

— Nem! — felelem gögösen.

Mégis a hátam mögött dübörgő szalvék rémes süvöllése megzavar, a fejemet kapkodom és az orosz shrapnelleket lesem.

— Na most! — túlmagasan explodált, lecsúszom a káposztaföldre és összegyűjtöm a darabjait.

— Ha nem félsz, — mondom, — masírozzál a katonák után!

Állva maradok. Minden idegszálam azt sikoltja, hogy amit átélek, a hatnapos csata krízise. Az ágyúk koncertje mindent túlharsog. Talán az acélcsővek is érzik, hogy most vagy soha. Végsőkig fokozott emberi, állati és technikai energia rezeg a levegőben.

A bakák után kapaszkodom. Egy ezred bataillonja, egy félóra előtt kaptak parancsot az indulásra, a falu alatt feküdtek, most mennek tűzbe századokra oszolva. Egyik orosz üteg, úgy látszik, észrevette a felvonuló gyalogságot, mert hullani kezd a gránát, de jó messzire; a katonák fel sem veszik, szótlanul masíroznak, egyik-másik cseréppipából pöfékel. Tíz percig megyünk, a domb tetején, földsáncok védelmében a divízió parancsnokságához érek. Kétoldalt magyarok fekszenek, a puskájuk csöve papírral bedugaszolva, halkán beszélgetnek az árokban. Feljebb négy vezérkari tiszt ül a földön, óriási látcsövekkel kémlelik a Magierát. Egy tüzérfőhadnagy tábori telefonon adja az utasításokat az ütegeknek. Nemecek vezérőrnagy felém kiált. Nem értem, ágyúdörgésben vész el a hang-

ja. A kezével int, közelebb megyek. „Gyorsan tűnjél el, a két markából tölcseért formál a szája elé, — tűnjél el, mert az orosz Beobachter észrevesz és ránk szórja a cár összes shrapnelljeit ...”

— Úgy, — gondolom, — hát célpont lennék? ... Sohasem hittem volna!

De nagyon gyorsan visszatérek az ösvényre. Darvak repülnek kelet felé és két nyúl nyargalászik a mezőn. Egyik katona felénk vágja a sapkáját. A másik, kifent, nagy bajusza van, a tarkója ősz, ráförméd.

— Ne bánts, hékás, a nyúl is Istentől való! Bemutakozom a főhadnagyuknak. A tisztek korát, igazi kinézését azomban ki állapíthatja meg? Mind szakállt visel, a hangjuk rekedt és maguk elé néznek.

— Azt hiszem, újra előre megyünk, hogy minket bevontak ...

A terepet bámulják.

— A tüzérségünk sokat tanult augusztus óta. Nézze, minden lövés bevág, fenn a Magierán sok orosz feküdt le, gyengébben ágyúznak, mint hajnalban ...

Valóban, shrapnelljeink harminc-egyven méter magasra robbannak a csúcs fölött. A tévedt gránátok nyomát széles pörkölések mutálják a Magiéra oldalán. Megszámolom. Tizenhét.

— Ja, amíg belőtték magukat! Mi az, tizenhét hiba, háromezer közül?

Vezényel, a századok rajvonalakra szakadoznak és elnyúlnak a földön.

— Messze a mi schwarmleániánk?

— Az erdő előtt.

Búcsúznak. A viszontlátásra! Hátranézek, fut utánam.

— Még egyet! Fogoly orosz tisztet kérdeztem ki az imént a faluban, jól beszélt néniéiül. Azt mondta náluk a múlt bélen híresztelték a táborban, hogy Tisza Istvánt valamely végzetes baleset érte, leesett a lováról; ilyesmi. Mi igaz belőle?

— Semmi.

— Igazán?

— Igazán.

— Hála az égnek! Az orosz olyan határozottsággal mondta, biztosan beadták nekik . . .

Megnyugodva megy vissza a csapatához. Elhagyóit lövészárók mellett haladok el. Sárga papendeklidobozban szalaggal lekötött orosz patronok halomszámra, üres konzervdobozok, ciril felírással, egy veres orosz tisztí sapka, — innen az éjszaka verték ki az ellenséget. Nagyszerűen sáncolja el magát az orosz gyalogság. A vermek tökéletesen be vannak fedve zsindelemmel, sárral, gályákkal, tölgyfaháncscsal maszkírozva, két méternyi mélység, vályogból rakott paddal, emberfejnyi rés, alul friss szalma, gödrök a muníciónak és az eleségnak. Az erdő szélén az előrenyomuló brigád parancsnokával, von Gössler vezérőrnaggyal, találkozom. Két adjutánsa, magyar tiszt, egyik szerémségi, a másik aradi születésű főhadnagy, foganatosítják a rendelkezéseit. Hátul kis pesti önkéntes bandukol, hátán a brigadéros, köpenye, a markában óriási szívartárcát szorongat.

— Freiwilliger Téglás!

Stefán Téglás megjelenik az előtérben és egy ölös kubál nyújt át a brigadérosnak. Hiába erőlködik azonban, a rettenetes légnyomás, a magasságban repülő lövegek ereje eloltja a gyufát. Én próbálkozom és sikerrel. Bemutakozom, a vezérőrnagy a vállamra üt

és azután az egész sturmot együtt csináljuk, von Rössler jobbján nézem a csabai, brassói és gráci bakák halálmegevető, győzelmes rohamait.

A vezérőrnagy nem szalonkatona. Ötvennyolcvan éves lehet és mindenkor csapatnál teljesített szolgálatot. Kissé meggörnyedve jár, a kezében lovaglópálca, a hangja recsegős, érdes, kemény katona, de az egész brigád rajong érte.

— Reserve mars!

A főhadnagyom zászlóalja föltápáskodik, az emberek szakadoznak, egy méter távolságban egymástól mindegyik, a fegyvert lekapják és lassan, nyugodtan, mint a kaszánya udvarán, megindulnak a domb tetejére. A túlsó oldalt shrapnellesővel szórják be az oroszok. Hogyan jutnak át a pokol tornácán?

Az adjutáns megmagyarázza a csata mai állását:

— Négy nap óta birkózunk. Egyszer az egyik kekedik felül, másszor a másik. Aki éppen jó fogáshoz jut, igyekszik kihasználni. Hajnalban három óraker, alig hogy pirkadt, az oroszok nagy túlerővel megtámadták gyalogsági állásainkat, jobbra az erdőnek, gukkerrel láthatja az árkokat. A roham igen heves volt, az oroszokat gépfegyverrel hajtották előre, az első rajvonalat legázolták, a második árokba már beugrott egy zászlóalj s a szalmán szuronnal verekedtek a mieink. Nehéz pillanatok voltak, mert a megszaladó katona magával ránt egész regimenteket. A Magierán borzalmas tüzeléssel segítették elő a gyalogsági rohamot, nehéz mozsarakkal lövöldöztek ránk, a generális úr figyelő helye körül legalább hetven löveg csapolt a földbe. Az első feladat a hátrálok feltartása volt, tisztjeink kivont karddal a századok élére ugrottak, a pihent stájereket rohamra vezettük és így nagy áldozat

tokkal sikerült ötven-hatvan méterre visszavetni az oroszokat. Reggeli öt óra óta előre megyünk. Tíz órakor még az erdő az oroszoké volt, most élő orosz nincs benne. Másfél kilométert nyertünk délig; ha ebben a tempóban verekszünk, estig elfoglalhatjuk a Magierát. Az erdő szélén dragonyos káplár vágat. A lova csuronvív, a sisakja taraját golyó törte le. Táviratot hoz a brigadérosnak.

— Hauptangriff von rechts!

A telefon tovább adja a parancsot, húszszor ismétli az adjutáns:

— Főtámadás jobboldalon, teljes erővel előre nyomulni, két üteg helyet változtat, kukoricás mögül dolgozik, tartalék, tartalék . . .

Az erdő túlsó oldalán gépfegyverek csattognak, a gyalogság tüzelése egyetlen, nem is barátságatlan dörgebe olvad. Kétszáz méterre állunk a schwannliniánktól, velük szemben ötven lépésre az oroszok. A tiszték feltűrt gallérral a brigadéros körül, a szemük mélyen beesett, cigarettát rágnak, öt nap óta nem aludt ezen a tájon senki öt teljes órát.

— Vorwärts, Kinder! — mondja a brigadéros, megindulunk az erdő alatti emelkedésre. Az ágyúk most lépnek akcióba igazában. Gyalogságunk e pillanatban, két óra ötvenöt perc, koncentrált támadást kezdett az orosz jobbszárny ellen. A fensíkon kényelmes kocsit vezet a faluba. Porfelhőben muníciós szekerek robognak, hogy eltűnjenek az ütegek fedezete mögött. Egy magánosan hervadó hársfa tetején fiatal tüzérkapitány ül, az üteg megfigyelő tisztje.

— Ezen az úton bonyolítjuk le a sebesült- és fogoly-transzportokat! A golyót fel sem veszik a bakák, de a shrapnell, a keservét, a shrapnellszilánk . . .

Az erdő eltakarta előttem a göröngyös útnak szegény vándorait. Két könnyebben sebesült egy osztrák landwährt cipel, a nyakát átkarolják, ép kezükkel tartják egyensúlyban, behunyt szemmel vánszorog, a mellén fehér kötés. Hordágy közéig, sebesült tiszt fekszik benne, csupa vér, a fején érte szilánk. Von Rössler elébe megy. A szanitécek megállanak. A súlyosan sebesült reszkető kezét a fehér kötéshez emeli.

— Melde gehorsamst, Reserve Leutinant Blau in . v . Landwehr . . .

A hadnagy keze lehanyaglik. Újból hordágy, percenként hordágy, nehéz sebesültek. Egyik előttünk hal meg. A szívét lötték át. A brigadéros zsebkendőjét a halott főhadnagy arcára teríti.

— Drága jó fiam, drága bátor gyermekek, mennyi fiatal vér ... — mondja von Rössler, inkább magának és elfordul.

G. Péter zugsführer, magyar fm. ... -re való, mindenáron felül a hordágyon, hogy előírás szerint tiszttelegjen.

— Hol találta? — kérdem a szanitécvezetőt.

— Csúnya helyen. A hasa alatt. Ellátta az ezredorvos úr, cognacot is töltött a szájába, de nincs hitünk benne.

— Péter — mondom — földi, megsegít az Isten!

Hörög. A szeme még él, hálásan pislog a magyar beszédre. Meggyújtok egy szívart, a foga közé szorítja, fölé hajlok, szólni akar, de nincs ereje hozzá. Leteszik a hordágyat, mellé ülök, vigasztalom.

— Hazamegyünk, Péter, meglásd, még jókor érkezel az őszi munkához, ne hagyd el magad, Péter, a háború után mindenkinek jobb lesz, a földért vérezel,

Péter, hős vagy, a király sem feledkezhetik meg rólad ...

Bólintgat, a körmét nézi, a torkára mutat, hogy szomjas.

— Ihatnék! — hörgi. Pálinkát szerzek, néhány csöpp a nyelvén megnyugtatja.

— Meggyógyulok?

— Biztosan ...

— A főelem, az asszony, három édes kölyök, meg két mostoha ...

A katonák felemelik és lassan viszik tovább. Nem éri meg a reggelt, egész alsó testét összeroncsolta a gránát.

Az erdőből hosszú sor orosz foglyot vezetnek. A népfelkelő baka felvilágosít:

— Frissek még! Nincs egy félórája, hogy előkerültek az árokból. Még akkor is lúdöztek, mikor a mieink a nyakukon ugráltak.

Több, mint háromszáz. Elöl négy tiszt. Magas, karcsn, elegáns férfiak. Komoran lépkednek és elkerülik a pillantásainkat. Annál derűsebbek a közlegények. A brigadéros kikérdezi őket. Az orosz tüzérség már alig nyújt védelmet az árkokban fekvő gyalogságuknak.

Egy besszarábiai román:

— Régen megadtuk volna magunkat, de az — a tisztre mutat — revolverrel fenyegetett.

Egy volnai zsidó vadul gesztikulál:

— ich bin ka' rüsz!

Az orosz tiszték hátra sem néznek.

Von Rössler hozzám fordul.

— Az ellenség tisztjétől sohasem kérdezősködöm,

ő is esküt tett, én is. Ha engem faggatnának, agyonlőném magam. Ezt róluk is fel kell tételezmem.

Újabb fogolytranszport. Két gépfegyvert zsákmányoltunk, sok szekényi munícióval.

Óvatosan átlépünk a tábori telefonvezetéken és behatolunk az erdőbe.

— A divizionárius lakosztálya!

Zöld gályákból összerótt szellős sátor, a puszta hideg föld szalmával beszőrva. Harminc lépéssel odébb ritkul az erdő, jobbkéznek tisztás következik, ahol egy századunk ásta el magát és éppen rohamra indul. Előbb csak puskacsöveket látok egysorban, vagy két-százötvenet, azután kilopózik egy baka, körülnéz, tíz lépést előreugrik, a hátáról lekapja az ásóját és egy perc alatt újra elássa magát. így mennek előre, tíz lépésnyi ugrásokkal, golyók füttyülnek körülöttük, egyik elmarad, de a többi, úgy tetszik, feltartóztathatatlanul tért hódít lépésről-lépésre. Nyolc-tíz kilométer fronton folyik hasonló munka, az idegek tornája ez, a türelemé, szívósságé, a fizikumé. Egy vonalban hátsó szárnyunkkal golyók kopognak a fejünk fölött, oldalt, a földre is csapódik egynéhány, befúródik a fák háncaiba, az őszi moszatba.

— Milyen messze lehetnek az oroszok?

— Ötven lépésre.

Az adjutáns jelenti:

— A brigád győzelmesen nyomja az ellenséget, az orosz tüzérség is hátrál, útegeink telefonálják, hogy a lövések előttük csapnak le, folyton távolodva, ami a visszavonulás jele. A könnyű hegyi útegek shrapnellal követik az ellenséget.

— Sturm!

A parancs eljut az összes lövészárkokba. Egy

utolsó erőfeszítés, a nap bágyadt fénye kíséri a káromkodva rohanó bakákat, mire az est teleszórja csillagával az eget, a Magiéra a miénk. A hegy lábánál állok, a lovak, reszketve a nehéz teher alatt, düledt nyakkal vontatják fel ágyúinkat. Acélsövek, mint ezüstpikkelyes halak, muníciós szekerek, sötét monstrumok vergődnek a sziklák között.

A mozsarak még szakadatlanul tüzelnek. Hat ágyú ellipszis-alakban beásva, előttük göröngyökből összecsapott deckung, tüzerek járnak-kelnek, közönyös mozdulatokkal végzik munkájukat. Egy gödörben a telefonkagylót hallgatja a kommandáns és teli torokból ordítja:

— Tempierung vierimdvirzich!

Percenként tüzelnek. A fülemhez kapok. A dörrenés egészen konsternál, egy lépésre az ágyúktól. Sáros hadnagy bújik elő a gödörből. Felváltják.

— Muníciót! Muníciót!

Hozzák már, az egyik ló elesett, azért késett néhány pillanattal. A tiszt megölel.

— Nem ismersz? Kemény, oskolatársad!

Bizony, rá nem ismertem. Szakállt eresztett és arca a homlokáig kormos. Bankhivalalnok Pesten.

— Kivertük a muszkát! Ez a vörös fény, látod, a Magiéra északi csúcsán, már a mi tarackjainktól való...

Leülünk a földre, a marcona tüzértiszt, újságpapírból törmelék csokoládét halász ki és jóízűen majszolja.

— Mondd, kérlek alássan, mi újság Pesten. Három hét óta nem olvastam újságot ...

Megnézi a karkötő-óráját.

— Féltíz. Ilyenkor az Abbáziában feketézem. Te, gondoltad volna valaha? . . .

A San partján

— október 20.

Ilyenkor a Jézus Szent Szíve templomában delet harangoznak Pesten, a Józsefvárosban. Most hajnali három óta ébren, egy gödör szélén ülök, tábori tarackütegünk árnyékában, harang e vidéken nem szól, bármily jól esne is az ágyúk szakadatlan dübörgésében. Ki gondol itt Jézus szent szívére? A szomszéd magaslatról két orosz batteria ontja a tüzet a mi állásunkra, hat tarackunk dühösen viszonzozza, oly biztonsággal, hogy az ellenség szalvéja nyolc lövés helyett már csak hetet ad le. Egy orosz ágyút megsemmisítettek a tüzérek.

A Magiéra tói délre elnyúló magaslatok ért folyik a harc.

— Ein Ringen, mein liebster — mondja egy vezérkari százados, aki éppen belovagolja a terepet.

Nem harc. Mérkőzés. Nekem mindegy. Így is a szívembe nyilai. A gödörben alattam K. Géza magyar tüzerfőhadnagy guggol, két telefonkagylót szorít a füléhez és rekedten ordítja a kommandót. Az üteg parancsnoka ötszáz lépéssel odébb zsákokkal megrakott trénkocsin ül és egy ágyúnak beillő távcsövön kémleli az orosz hadállást, ő irányítja az ágyúk csövéit, a távolságot, a löveget, a robbanás magasságát.

Nagyon jól érezzük magunkat, az orosz ágyúk százötven lépésre csapnak le a felszántott domboldalon, még keresnek bennünket, de meg kell adni, példás szorgalommal. A tüzérek magyar fiúk, fatalisták. Nem is lehet másképp.

— A gránát kerülget, kerülget, egyszer mégis meggyün, a slapnel meg forog, oszt spriccel, akkor alászolgája ...

Fiatal tiszt, civilben bankhivatalnok Budapesten, huszonnégy éves és vörös szakálla van, folyton nevet.

— Mit nevensz? — kérdem.

— Nem tehetek róla, muszáj, hogy kacagjak. Haha, ez Volltreffer volt — és teli torokból, a szívéből nevet.

Félkettőre nyári meleg lett. A katonák ledobják a blúzt, ingujjban dolgoznak.

Az üteg utolsó ágyúja negyven lépésre lehet tőlem. Muníciót hoznak, kirakodják, a kocsi lassan ereszkedik le a dombról. Egyszerre szél kerekedik, a számum lehet ilyen, a levegőt zizegés szántja át, „irtózatoss dörrenés, mind oldalt dülünk.

A főhadnagy a gödörből:

— Granat-treffer!

A hadnagy:

— Az utolsó ágyú előtt!

És már futunk oda; Két méterrel a legénység mögött négyzetméternyi mélyedés. Három tüzér a földön fekszik, behunytt szemmel, a sipkájuk húsz lépéssel távolabb. A tűzmester az ágyú alatt ül és a hátát fájlalja. A tüzérekre hajlunk, az egyiknek feltépem az ingét, sértetlen, nem vérzik. Percek múlva tápázkodnak fel. Körülnéznek, látják a gránátvágta gödröt.

— Azt hittem, meghóttam! — sóhajtja az egyik, a másik kettő nem akarja elhinni, hogy él . . .

Kikaparják a löveg hüvelyét. A hadnagy nyújtja át nekem:

— Emlékbe!

Ahol az erdő ritkul, már a San mocsaras árterülete kezdődik. Ez a rakowai tölgyes félóra előtt még az oroszoké volt. Szuronyrohammal verték ki az ellenséget a losonci vadászok. Húsz percig tartott az egész. Három sortűz, aztán előre. Gyenge, kiéhezett legénység tartotta megszállva az erdőt, már a tüzelésre hátráltak és egy kompánia fehér kendőt kötött a szuronyára.

— Kleba! Kleba! — kiáltozták lengyelül.

— Kenyeret! Kenyeret!

Négy napja nem ettek egy falatot sem, egy korty víz nem csúszott le a torkukon. „Az erdő csendes, a fák koronáin át tompán dübörögnek az ágyúk, a gépfegyverek kattogását elfojtja az ünnepélyes némaság. Hét halott katona fekszik a földön, távolabb a nyolcadik, egy tiszt.

Az első féloldalt dült, a hasa táján megaludt fekete vérfoltok, összehúzza magát, mint a béka ugrásra készen. A második szelíd, simára borotvált szőke fiú, a ruhája tiszta, csinos, szerethették otthon a lányok. Bal halántékán fúródott be a golyó, rögtön kiszenvedett, fájdalom alig látszik az arcán, a szeme megüvegesedett, összehúzza, mintha célozna. Lehajlok hozzá, a keze hosszúkás, ápolt, a körmei gondosan manikűrözve. Talán önkéntes, az anyja, a kedvese e pillanatban sóhajtva gondol rá és a székét üresen hagyják az

asztalnál. A harmadiknak négy sebe van, óriás ember, kiálló pofacsontokkal, rettenetes markában még mindig görcsösen szorongatja rövid szuronyát. Nadrágzsebéből barna papirosban kis csomag esett ki. Szívarbagóik. A negyedik a hasán fekszik, az arca a moszatban, nem fordítom meg, pihenjen szegény, olyan, mint egy fáradt mezei munkás, aki déli álmát aluszza a mezőn. Az ötödik lengő feketeszakállas lengyel zsidó, borzalmas halálküzdelmet tükröznek eltorzult vonásai, a fogait vicso-riítja, a körmeit beásta a földbe. A szája nyitva maradt, egy aranyplomba kísértetiesen fénylik a félhomályban, akár a Szentjánosbogár. A hatodik: katona, aki meghalt. Szívenlőtték, végignyúlt, vége volt. Fölötte elszáradt a százados tölgy lombja és Isten kék ege mosolyog rá. A hetedik alacsony termetű, idősebb ember. A tarkója ősül és borostás arcán is fehér szakáll ütkezik. Futás közben két golyót kapott; egyet a nyakába, a másikat a hátába. Nagy vértócsa körülötte, az arca, a keze sárga, nyakütőerét sér-tette a golyó, minden vére elfolyt.

A tiszt hátul állhatott. Az arca szigorú, engesztelen, a kezében lovaglós-ostor. Ostorral kergette katonáit maga előtt, most is mintha vezényelne . . . Hat helyen szakította a kabátját puskagolyó, négy a mellét találta, az utolsó pillanatig szemben állott az ellenséggel, nem fordult meg, körülötte a gyökerek letaposva, még estében is küzdött, így kaphatta szívébe a kegyelemdőfést. A zsebében néhány oldal orosz újság, orvosságos üvegben sósav.

Fegyvereiket elvitték az egészségügyi katonák, friss halottak még, holnap éjszaka kerülnek meszesgödörbe. Együvé mind a nyolcan. Ezt a tisztet a kardjával temettetném el.

A huszár levelet visz

A vonat egyszerű, őszinte teherkocsikat vitt hazafelé, Magyarországra. Hittem volna valaha, hogy, szalmával bélelt, esőverte vagonokra is lehet irigykedni? Hát menjetek teherkocsik, sóhajtottam, menjetek és adjátok át üdvözetem a keleti pályaudvarnak, vagy a rákosi rendezőnek! Az egyik kocsikorlátjának támaszkodva egy honvédhuszár állott. Mentem a vállán, kardja az oldalán, a kis piros sapka a szemébe húzva. Barna, magyar gyerek volt, hetyke bajusza szabályosan kipödörve, a csizmájába tűzve kanala, a szájában vergónia. A szivar nem égett, a huszár keservesen rágta, néha fohászzkodott és a könyökével a szemét törölgette. Beteg huszárló feküdt a szalmán, bizonyára érte búsul a huszár.

— Mi baj, vitéz úr? — kértem.

Sóhajt, de nem felel. Egyszerre nedves lesz a szeme. Egy huszár, aki sir. Ilyet se éltem meg!

— Elemészttem magam, uram, — mondja, — inkább veszttem volna a gazdámval, minthogy most menjek Pestbe . . .

— Kié a ló?

— X. főhadnagy úré!

Meggyújtom a szivarját és elmondja, amint itt következik:

— A svadronyunk egy domb mögött állott Zemisli

irányában. (Zemisli = Przemysl.) Már hajnal óta ültünk az árnyékban, istentelenül gyűlölködtek az ágyúk, mikor parancs jött, hogy ereszkedjünk a völgybe, mert muszka lovasság özönlik az erdőségből. Nyergelünk, megeresztjük a kantárt és galoppban visszük a lovat előre. Az én főhadnagynom vezet bennünket, ezen a sárgán, aki itt nyöszörög a kocsiban. Elérjük az erdőt, szakadozunk, karéjban mars — mars! A muszka megsejtette, mert egyszerre sortüz dördül és eltűnnek, mint a kámfor. Két huszár lefordul, egy fáluba való komák, keresem a főhadnagyot, látom, ingadozik a nyeregben, elengedi a kantárt és a balkezébe kapja a kardot. Odaugratok. „Jelentem alássan, a főhadnagy urnák megsebesülni tetszett?” Asszondja: „Tetszett a fenének, átlőtték a karom.” A jobbkarja úgy feküdt a ló nyakán, mint egy beteg madár. „Gyerünk a hilfplacra, főhadnagy úr, hogy bekötözzék, mert hogy átverzi a blúzáát és baj lesz ...” — könyörögtem neki, mert nem mozdul egy tapodtatnyit sem. Még rámripakodott: „Ne fecsegi, József, húzd ki a zsebemből a noteszem, adjál plajbászt, írok a feleségemnek, te haza mész vele, éjszaka indulsz, megértted?” „Értem, már hogyan érteném”

Adom a noteszt, a plajbászt, a főhadnagynom kínálódik, verejtékezik, amíg balkézzel ezt a levelet írja papírra:

— Mártám, ezt a levelet Józseffel küldöm, ne aggódj értem szívem, megsebesültem, a jobbkaromat golyó érte, sérülésem könnyű, két hét múlva újra lóra ülhetek, fájdalmaim nincsenek. Öllelek.

Eddig volt az érkezése az írásban, mert éppen a nevét akarta alákanyarítani, amikor jön egy muszka

ágyúgolyó és én előttem, két szegény szemem láttára, elkapja a főhadnagym fejét. Olyan volt a gránát svungja, hogy engem levetett a lórul, az orrom vére elindult, a gondolkozásom is elvesztettem. Feltápaszkodom, körülnézek, a főhadnagy úr a nyeregben ül, fej nélkül, a kezében görcsösen szorítja a plajbászt, meg a levelet, a sárga kanca nyakából pedig ömlik a vér, mintha csajkából öntik a meleg levest.

Éjszakára levaggoníroztak, most megyek Pestbe átadni a levelet, akinek címezve lett az erdő szélén, Zemisli mögött. Mit mondjak, uram, a gazdám feleségének? Az áll itt, hogy a sebesülésem könnyű, két hét múlva újra lóra ülhetek, fájdalmaim nincsenek ... Hát fájdalmi nincsenek, Isten nyugosztalja, de nem ül többet a lóra, ha csak a másvilágon nem vezet attakot! Mit mondjak, uram, a főhadnagy feleségének, ha megőrül a levélnek és borral, kalácscsal kínál engem, hogy beszéljek az uráról?

A huszár nekidült a rácsnak és restelte, hogy piros nadrágban, széles fringiával, prêmes mentében patakzik a könye, mint egy fiatal jánynak, akit elhagyott a kedvese . . .

Egy fűző az árokban

Vasárnap éjszaka, a dobromili országuton, Przemysltől délnek, Mikowa faluban. Tíz kilométernyire innen keletnek elkeseredett küzdelem folyik a chyrowi magaslatokért, az ágyúk dörgését már úgy megszoktuk, mint a hold bánatos képét az égboltozaton. A piactéren huszár-eskadron készülődik, a virradat félhomályában szétválasztják a lovakat, meghúzzák a hevedereket és sorakoznak. A házak előtt tábortüzek égnek, köpenyükbe burkolózva alszanak a katonák. A legtöbb ház üres. Ez a falu néhány napig az ostromló hadsereg főhadiszállása volt. Lakossága régen elmekült, üres szobákba kvártélyozták magukat az orosz generálisok. Napoleon emlékirataiban olvastam, hogy az ellenség által elfoglalt város olyan, mint a leány, aki elvesztette ártatlanságát. Milyen riadtan néz rám ez a lengyel falu! Mintha a házak futni akartak a az orosz elöl és megbotlottak a templomban. A legnagyobb fészekben is valóságos székesegyházakat építettek a pópák. Honnan kapták hozzá a pénzt?

Az országútról letért szekerek megmozdulnak, muníciós kocsik vágatnak, mint a tűzoltók a gőzfecskendővel. Bakák vonulnak át a falun, porosan, fáradtan, de dalolva. Egy katonabanda követi a stájer ezredet. A karmesternek fel van kötve a jobbkeze, hogyan forgatja a pálcát? A mezőn parasztasszonyok krumplit kapálnak. Mezítelen térdükön vihognak a

századok, még a tisztt is megfordul és a tenyérnyi fehérségen legelteti a szemét. A töltésen friss sírdombot látok, törött szekérlócsre szögezett faág a keresztje'. Megkérdek egy zsidót:

— Kit temettek ide?

— Egy őrnagyot, Chyrowból hozták kocsin, nagyon odavolt, leemelték, oszt' meghalt az árokparton.

— Az árokparton?

Bizony, szomorú ravatal. Konzervdobozok, sáros szalma. Ahogy nézem az árkot, piszkálom a pálcámmal, valami rózsaszínűre akadok. Egy selyemfűző, aminőt elegáns hölgyek viselnek, halcsont nélkül, keskeny, gummiból való, rózsaszín selyembe bélelve.

— Hogyan kerül ez ide?

A zsidó felemeli, forgatja, megszagolja, de nem tudja megfejtteni a talányt. Elhívja a fűszerest, mert látja, hogy fölötte érdekel a fűző. A fűszeres nem menekült az oroszok elől. Itthon maradt, a pénzét, az áruít befalazta.

— Az oroszok hagyták itt!

— Nem hiszem. Orosz tiszték nem viselnek fűzőt háborúban, ilyen keskeny, parfümözött, rózsaszínű fűzőt. Nem is a tiszték hagyták itt, — mondja, — hanem frahcia kisasszonyok. Az oroszok nőket hoztak magukkal!

— Ápolónőket?

Esküdjök, hogy csak kisasszonyok voltak. Az ápolónő fehér főkötőt, sötétkék ruhát hord és a karján vörös keresztet. Ezek hintókon jöttek a trénnel, prémes bundákban, fátyolos kalapokban, reggel kilovagoltak, a tisztékkel étkeztek és éjszaka francia nótákat énekeltek. Az egyik biztosan kidobta kocsija ablakán a fűzőjét és az árokba esett.

— Úgy? . . . most én forgatom a kezemben. A szélén aranyozott betűk: Maison Juliette Havre. Made in France. Tearózsa szaga van.

Felkapaszkodom a töltésre. Az éjszakai roham sebesültjeit hozzák parasztszekereken, köztük orosz foglyok, egy tiszt és tizenkét közlegény. Krosnóban hallottam, hogy a kozákok kifosztottak egy női ruhaüzletet, szoknyákat, blúzokat, fehérneműt raboltak. A kereskedő a kezét tördelte, nem értette, minek az orosz katonának selyemharisnya . . .

Október végen Galíciában

A leghívebb barátom otthon, Magyarországon az őszi táj volt, a nap piros korongja a hegyek mögött, hervadt hársfák ezüstjei, a rezgő levegőben úszó béka-nyál, a falevelekkel borított erdei út, az őszi szántás mélabuja, szabad-e örülnöm, hogy viszontlátlak október vége, Galíciából a csatatérről jövet? Illik sóhajtani itt másért, mint a kiontott fiatal vérért, nem embertelen másra gondolni, mint a hadiszerencse forgandóságára?

Két napja sincs talán, ezen az utón ezrek és ezrek vonaglottak utolsó, sebesültek vánszorogtak az árokban, gránátok irtották az erdőt és a hegyek oldalán nehéz ütegek, mozsarak és tarackok vonyítottak, ugattak, akár éhes farkascsoordák, télen, a falvak határán. Az ádáz csaták hőse vájjon elbámult egy pillanatra a kék égen úszó báránfelhőkön, a nap hamvadó tüzén, a porhanyós nedves anyaföldön, a vakandtúráson, kis mezei állatokon, miket felriaszt vackukból puskaropogás és tébolyultan futkosnak a mezőn?

Az éjszaka sírokat ástak, meszes vermetek, a holttestek még épek, a mész sokáig megőrzi az arc utolsó kifejezését, az ökölbe szorított kezeket nem simította ki az enyészet, elhagyott rongyok, ruhafoszlányok, hulladékok, de a lengyel paraszt már kibujt a barlangjából, töri a rögöt, a vérrel trágyázott csatatér a legjobb termőföld. Ma megborzadok a gondolatára is, hogy itt búza reng egyszer, aratni fognak, jóízűen fo-

gyaszthatok el egy karéj kenyeret, ami az elesettek szivéből termett. Holnap a csatateret felszántják, lányok és asszonyok mezítelen sarka tapossa a sarat, a sírdombok árnyékában ölelkeznek, a föld vak és süket, nem törődik vele, mitől zsiros, milyen nedvesség ad erőt a porszemeknek.

A hegyoldalakon rozsdaszínű erdők, az ég aljának bíbora, az alkonyat fekete fátylai a közelmúlt napokra emlékeztetnek. Gyűlöletet érzek e kísértetiesen szép vidék iránt, miért nem gyászol, miért kápráztat, amikor szomorúnak és megtépettnak kéne lennie, mint egy szentéletű zsidó özvegyének.

Nagy, fehér testű, vörös hajú rossz nő Galícia, úgy tetszik nekem, boldogan lélegzik a sors csapásaitól, élvezetet okoz neki a vér, a dübörgés, a megtört szemek fehérje, a megszakadt szív, a kihült emberi test.

Hogy hal meg egy magyar huszár

Limanowa, december 18.

Egy árok szélén ülök a limanowai csatatéren, az égboltozat tiszta kékje két öreg nyírfa száraz gallyai közül mosolyog rám és előttem, pusztta földön egy magyar huszár fekszik holtan. Két nap és két éjjel óta agyagos galíciai föld az ágya és egy vakondoktúrás a párnája. Nádasdy-huszár, a király kilencedik regimentjének vitéze, T . . . József káplár halod-e, messzi a hazától magyar gyerek búcsúztat? A fejem két fáradt kezembe hajtom, minek bámuljam a halott huszárt, mehetek, jöhetnek ezen a világon, el nem felejtem őt, amíg élek. Úgy volt, hogy elmaradtam a többiektől, egyedül, vagy kevesedmagammal szeretek csatangolni, a hegyeket nézni, mint csókolóznak a felhőkkel, a füstölgő völgyeket és az erdőket, amik ezen az elátkozott tájon vörösek, mint a szívből kibuggyanó vér. Így tévedtem ide, az árok partjára. Korán reggel találkoztam T . . . Józseffel és most a nap az ég közepén delel. Akkor is úgy feküdt, mint most, mert halott és a saját jószántából nem mozdul többé soha. Megráztam, azt hittem, elfáradt, hanyatfeküdt és elaludt. Körülnézek, hát látom, négyen vagyunk, két orosz hasal a tarlón a huszártól jobbkézre, meg balkézre.

Az ujjait szabályosan a piros nadrág zsinórjához szorítva, gögösen felvetett fejjel, a két lábával haptákban fekszik a káplár. Az arca fölé hajlok, kis barna bajusza hamiskásan kipödörve, a haja két oldalt kenőcsesel elválasztva, frissen borotválva, gyönyörű magyar paraszt, akit a jó Isten örömeiben egy illatos, puha kéve aljában teremtett. Csak a szeme ne lenne becsukva, hogy belenézhetnék és kiolvasnám, mire gondolt, mi fájt neki legjobban az utolsó pillanatban, amely akkor szakadt rá, mikor a muszka golyó átjárta a mellét. Az arca sárga, a szája tátva, fehér fogai villognak, a végső sóhaj kiröppent, hol jár azóta, fehér galambbá lett és búzát szemelget. Kardját és karabélyát lecsatolták róla, de prémes mentéje a vállán, kék blúza tiszta és paszent, a szíve táján apró perzselés, egy karika, akkora, mint egy jeggyűrű, ezzel jegyezte el a halál völegényének. A pajtások fel is tépték a gombokat, két ing és egy gyapjümellény alatt megaludt, feketébe játszó vére. Feketeszegélyes fehér csákója az árokba gurult, felhozom, megtörülgetem és a feje mellé teszem. Keskeny nemzetiszínű pántlika van a forgóján, meg egy aranyozott érem, a mi királyunk és Vilmos császár plakettje.

Hogy letaposták a földet itt köröskörül! Tudom, T . . . József, elmondták a harmadik század élve maradt katonái. Ti az országútról sturmoltatok. Félegy után rajvonalba szakadozott a kilencedik ezred, az árkokban már orosz gépfegyverek kattogtak. Szántay százados térdre esik és azt kiáltja: „A karabélyljal, fiuk, az áldóját . . .” Azután megbottlott, tántorgott, míg arccal el nem dült és nem kelt fel többé. Száz lépést rohantok, Bauer hadnagy ve-

zeti a századot, őt is lelövik, de akkor már a parton vagytok, te halott huszár ezen a szent helyen veted meg a lábad és káromkodva forgatod a karabélyt. Két muszka esik neked szuronyos puskával, az egyiket úgy vágod fültövön, hogy beszakad a feje, de a karabélyod agya is eltörik, a másikkal birokra mész, a torkába harapsz és a saját puskájával loccsantod ki az agyvelejét. Akkor feltápáskodsz, megtorlód a homlokod verejtékét, e pillanatban szalad ziháló szivedbe a gyilkos golyó. Szaló Ferenc őrmester látja, hogy elesel, odaugrik, felfog, kioldoz a blúzból, de már nem szólsz semmit, meghóttál keményen, rangosán, ahogy magyar huszárhoz illik. Te a közepén, oldalt a két muszka, így léptek hárman az Úr zsámolya elé.

AZ orosz gyalogosok a hátukon fekszenek. Az első karcú fiatalember, rövidre nyírott szőke haja, borotvált arca, finom ápolt keze, keskeny nőies lába, amiről lehúzták a cipőt, puha batiszt fehérenműje mutatja, hogy önkéntes, nem egyszerű földműves közkatonna. A fején akkora lék van, mint aminőt a görög-dinnyén vágnak kóstolásra. Koponyacsonttörmelékek úsznak az agyában. A másik öreg népfölkelő, az álla borostás, a tarkója őszül, durva hajómunkás lehet a Volga vidékéről, nem tudta, miért jön és miért kell pusztulnia. Egy ember a négymillióból, kavics az országút porában, a fiai keresztet vetnek, a felesége megsíratja, ezért élt, ennyit érdemelt, síri nyugalmát nem, zavarja semmi. A torkán fogak nyoma, szőrös melle keresztüldőfve, a lágyékán szaladt be a szurony és felül jött ki. A nyakán bőrszíjjon amulette lóg, szent Ignácius megfélekedezett róla. Csudálatos, az arcuk derűs, ha a halál ünnepélyessége nem zavarná, azt mon-

danám, megelégedett. Mintha elérkeztek volna a szenvedések magasságaiba, ahol a halál megváltás, érzéki gyönyörűség. A szőke orosz szétroncsolt feje alatt tábori levelezőlap, az első sorokat olvasom: Herzlichen Grüßen und Küsse sendet deine treue Amália. Kinek küldhettek csókot és honnan?

József szájára egy száraz levél hull a fáról, az ő kedves mokány arca sem torzult el a halálfélelem irtózatában, de búsan mered maga elé, a fiatalsága búcsúzott ily keserű mosollyal; huszonnyolc éve, huszárros hetykesége, a sarkantyúja pengése. A nadrágja zsebében összegyűrt levelet találtak. Az írás szóról-szóra így hangzik:

Kelt levelem 1914. Nov. tizedikén.

Mielőtt kezdem leveletemet írni, először is a jó Istent fogom megdicsérni. Dicsértessék az Úrjézus Máriával mind örökké. Ámen.

Kedves férjem tudatlak, hogy egészséges vagyok, Melyet Neked is kívánok a jó Istentől. Kedves egy férjem arra kérlek, hogy ha tudod, hát írd nekünk, nem tudok megnyugodni kedves férjem a többiek gyakrabban írnak, mint te, kedves egy férjem így elfelejtkeztl rólam?

Kedves egy párom messze világba, még egyszer szólok hozzád már én neked 11 levelet irtani te meg azt írtad kedves férjem, hogy nem merek neked írni, pedig én mindig írok. Ha csak egy kezem volna akkor is írnék neked kedves férjem nem tudom merre jársz, még egyszer tisztellek a Boldogságos Szűz Máriával meg a jóságos Istenkéjével tiszteljük mindnyájan erőt egészséget kívánok neked. — Zsuzsi..

Erre a levélre nem írt választ T . . . József. El-
estél Királyért, Hazáért, hős Nádasdy-huszárral, piros
ajkad kékül, szemed lehunyva, izmos paraszt
tested hideg, mint az őszi szántás. Délután ér-
ted jön négy bozontos lengyel népfőlkelő, nagyokat
nyögve, hordágyra fektetnek és elvisznek a huszárok
közös sírjába, ahol már huszonhárom bajtárs várja,
mikor szól az angyalkák aranytrombitája, a magassá-
gos firmamentumból kék hó hull, Isten a trónusán
kihirdeti minden igaz lélek feltámadását. A sírodra ke-
resztet faragnak és tintás plajbásszal ráírják a címed:

HIER FANDEN DEN HELDENTOD

24 NÁDASDY-HUSZÁREN

16. dec. 1914.

De megtalál-e Zsuzsid, ha fekete kendőt köt a fe-
jére, vasútra ül és eljön keresni kedves egy párját ide
Gácsországba? A neved nincs a fejfán, csak annyi,
hogy Heldentod. Ráborul a sírra, hulló könyvével ön-
tözi a hantod, kedves egy férjem, Józsi, hát te vagy a
magyar Heldentod.

Kelj fel jó asszony, utazz vissza kis csaláodhoz,
mert a te kedves egy párod az igazi magyar Heldentod.

És most Isten veled, Nádasdy-huszárral, elbúcsúszom
romlandó testedtől, nemzetiszínű pántlikádtól, hetyke
bajuszodtól, sarkantyús csizmádtól örökre. Mit hagy-
jak neked emlékébe, hogy könnyebb legyen neked Ga-
lficia pora? Átkutatom mindegyik zsebemet, nincs
egyebem, mint egy karéj száraz magyar kenyér. Ezt
a szívedre teszem, ahol a muszka golyó gyűrűnyi rést
ütött, ahonnan kirepült a lelked, testvérem . . . ,

Nasi vasi!

Sary Sacz, december.

Még október közepén volt, amikor őszi esőben először érkeztem ide Sary Saczba. A Poprád völgyén dőeögtem át divatjátmult ócska hintóban, aminők most már csak halottas kocsik után nyikorognak, a temető felé. Átázva, pálinkaszagot lehelve imbolyogtam a városka főterén, hogy szállást keressek, egy izzó vaskályha, vagy búbos kemence asszonyos melegsége mindennél jobban érdekelt ezen a világon. A zsidó boltosok részvétlenül mérlegelték bizalmatlan külsőmet, ami legjobban kétségbeejtett, a lengyel nőkben sem ébresztett esőverte sorsom szánalmat, grimaceokat csináltak és sovány, fehér karjukkal egy sötét épületre mutogattak. Az emeletes ház kapuja fölött, kopott tábláról betűzöm: „Hotel Stawnicky”. Már nyitok is be, lépteim visszhangja döng a boltozatos kapumélyedésben. A konyha ajtaja olyan alacsony, mintha törpékre és kis gyermekekre szabták volna. Kopogok, a torkomat reszelem, beköszönök lengyelül:

— Dzién dobry!

Karcsú szőke hölgy jelenik meg a küszöbön. Lehajtja a fejét, ahogy jön felém a konyhából. Kérdem, van-e szoba a hotelben. Nincs, mondja, nagyon sajnálja, a menekülők mindent lefoglaltak, nézzek a kony-

hába, két család a tűzhely körül melegszik, gazdag földesurak és most itt állnak szekérrrel, mint a vásári cigányok. Oh, szomorú időket élünk!

Valóban, a konyhában férfiak leáznak sáros csizmában, asszonyok cigarettáznak és gyermekek ülnek a földön. Engem ugyan nem küld el, gondolom, a ház ragyog a tisztaságtól, a falépcső úgy fel van súrolva, hogy enni lehetne rajta. Ha mégis egy éjszakára szállást adna? Nem felel, nézzük egymást. Már nem fiatal, finom kis feje egy hervadt fehér rózsa, a szeme alatt hajszálnyi apró vonalak, a szenvedés, a boldogtalan élet, a párnákba sírt álmok titkos írása. A termete egészen légies, az angol lányoké ilyen, meg előkelő - asszonyoké, akik korán vesztették el az urukat. Az ujjait a homlokára tapasztja, hogy mit csináljon, nem akar kiküldeni az esőbe, hová is menne szegény, idegen ember? Átadja a hálósobáját, majd ő az alkoveban alszik a konyha mellett. Nem szabad visszautasítani, megsérteném, siessek fel a szobába és szárítsam meg a ruhám!

Mélyen meghajlok és megcsókolom a kezét. A keze hideg volt, mint egy jégcsap. Így költöztem a Hotel Stawnickybe.

Ebben az időben szótlan, elvonult és szomorú voltam. Naponként bejártam a szomszéd Nowy-Saczba, hogy híreket kapjak a főhadiszállásról. Przemyslt ostromolták az oroszok, a mieink visszavonultak, a második offenzívánk még aligha kezdődött. Délután a szobámba zárkóztam, ruhástól végigfeküdtem az ágyon, fantasztikus haditerveket szőttem, vagy a foglalkozásom céltalanságával kínoztam magam. Hogy kinek használok vele, ha írok, nem írok? Egy derék

somogyi baka többet ér, mint az egész Tudományos Akadémia. Végigfutott rajtam a melegség, érzem, hogy pirulok. Nem, mondogattam a négy fehér falnak, nem bírom sokáig, beállok vörös ördögnek! Lassan besötétedett, a bútorok árnyékai is elmosódtak a plafonon, a szoba túl volt fűtve, kitértam az ablakokat, hogy a sebes Dunajec zajlását hallgassam. Egy lengyel szolgáló nyitott be, lámpát gyújtott és szemlesütve várta, óhajtok-e valamit. Csinos, magasnövésű lány, Helénának hívták. A fehér blúz megfeszült a mellén, széles csipője ringott, egészséges hófehér fogsora, akár egy ragadozóé. Az asztalon vérpiros kendő hevert, két fekete szemét le nem vette róla, már látta magán, a könnyű selyem a nyakát csiklandozta.

— Neked adom Heléna!

Kicsattant az örömtől. Az ablakhoz futott, hozzám, szinte megperzselt az arca, ahogy a kezemre hajolt. Eltoltam és még sokáig néztem ki az ablakon. A szobámban egy piros plüssel dekorált imazsámoly is volt. Letérdepeltem és levelet írtam. Egyáltalában, bizonyos leveleket térdepelve, az imazsámolyon írtam.

A hotel tulajdonosnője, Marya Polytinszka, kezdetől jószívvvel volt irántam. Fekete szoknyájában suhogott a lépcsőkön, vagy a konyha ajtajában érdeklődött hogylétem felől, ő vezette az egész háztartást, az apja, nyugdíjazott öreg úr, egész nap köhögött és pipázott egy bőrpamlogon. Az egyedülálló nők szokása szerint Marya Polytinszka törekeny termete és ábráiiig dos szőke feje dacára, bizonyos férfias, katonás modort vett fel, röviden beszélt, a bátorságát fitogtatta, egy tragika szerepét játszotta szegény, amikor soubrettenek született. Valahányszor elmentem vagy haza-

jöttem, beköszöntem a konyhába, visszamosolygott és néhány közönyös szót váltottunk. Milyen idő van és hogy mi újság Nowy-Saczban?

Fütyörészve szaladtam fel az emeletre, Boroevics felmentő serege már Dinowból ágyúzta az orosz. Amit sohasem tettem, azon kaptam magam, hogy hangosan dalolok, Helénának pedig csokoládét adtam ajándékba.

Marya Polytinszkával való barátságunk bensőbbé lett. Esténként a konyhában sokáig beszélgettünk. Később meghívott teára. Elmondta szerencsétlen házasságának a történetét, az ura korhely volt, iszákos és kártyás, már az első hónapban kiábrándult szerelméből, az ágyát elvitette a hálószobából és csak azért nem vált el, mert anyának érezte magát. Nyolc évig a gyermekének élt, az ura gyakran hetekig elmaradt, egy lembergi vörös zsidólány után utazgatott Oroszországban. Egyszer betegen jött, rögtön ágynak esett, az orvos megállapította, hogy feketehimlője van. Marya Polytinszka nyolc év után először átment a hálószobába és nem mozdult az ura ágya mellől. A beteg halála előtt, melyet rettenetes vívódás előzött meg, bocsánatot kért tőle, ő a kezét csókra nyújtotta és megbocsátott neki őszintén, szívéből. Nem sok idő múlva eltemette a kis lányát. Akkor pénzzé tette mindenét és az apjával Stary Saczba költözött. Igen, a fiatalsága szenvedésben múlt el, most csendesen megöregszik, nem kíván egyebet az élettől. „Hogy nem volt azóta valaki, egy kedves, derék férfi?” — kérdeztem. Aztán látva, hogy elgondolkozik, halkan hozzátettem:

— Ha nem volt, még jöhet.

Nem, túl van a boldogságokon. Egy orosz lovas-tisztrel sokáig levelezett, de csak úgy kacérkodtak egymással, messziről.

A háborúról beszéltünk ezután. — Egy hét múlva boldogan utaztam Przemyslbe.

November elején mindent a régiben találtam a Hotel Stawnickyben. Marya Polytinszka férfias kézszorítással fogadott. Heléna vihogott és a derekát ríszálta. Úgy eltemetkeztem a munkámban, hogy napokig észre sem vettem, Heléna helyett egy fehérkötös öreg asszony szolgált ki. Este kértem Marya Polytinszkát:

— Heléna beteg?

Hidegen, kimérten válaszolt.

— Kidobtam és megtiltottam, hogy valaha is átlépje a házam küszöbét. A holmija között az ön piros shálját láttam. Azt mondta, ajándékba kapta. Nem hittem, ön nem adhat cselédnek selyemkendőt ajándékba.

Sarkon fordult. Még nem láttam ilyen felindultnak! Másnap szokatlanul kedves volt hozzám, cigarettával kínált, ő is rágyújtott és a füstöt felém fújta.

— Az én orosz tisztem biztosan elesett valahol, Isten nyugosztalja ...

Keresztet vetett.

— Nem mindenki hal meg a háborúban.

— Pedig meghalt. Álmomban az éjszaka holtan feküdt egy folyó partján.

Ebéd után feketekávét kérttem. Felhossa az új cseléd, hát egy kis levél is van az ezüsttálcán. Két sor, ceruzával sebtiben odavetve.

— A kávé fekete, mint az éjszaka, édes, mint a csóköd és forró, mint a szerelmem.

Marya Polytinszka kis fia, gondoltam, ha életben marad, költő lett volna. Az ilyen bús életű asszonyok

gyermekei gyakran nagy művészek. Kitártam mind a két ablaktáblát, a hideg szélben estig a hegyek, a házak, a kémények körvonalait bámultam. Egy barátom jön lélekszakadva:

— Tudod már?

— Nem.

Csapataink a San mindkét partján megkezdték a visszavonulást, mi éjfél után indulunk szerb Mitrovicára.

Marya Polytinszkát keresem. A kis alkoveban ül és japán virágokat hímez damaszt asztalfutóra. -A szoba meleg és intim, mint egy fecskefészek.

— Én elmegyek — mondom — köszönöm a jószágát Marya, gondoljon néha rám . . .

És ilyeneket, amiket búcsúzáskor mond az ember. Mit tagadjam? A hangom reszketett, hiszen olyan szíves volt hozzám. Beszélek, beszélek, nem érti. Magyarázom, a parancsot ismételem. Hiába, Marya Polytinszka idegenül néz rám, szinte gyűlölettel. Végre megszólal, szomorú mosolylyal:

— Az én koromban persze elhagynak, mindenki elmegy és egyedül maradok ...

A szeme könnyes. Az elmúlt héten töltötte be harmincnegyedik évét. Vízet forraltatott teának. Ott ültem a hímzése mellett indulásig. Nagyon keveset beszélünk. Hogy eljönnek-e az oroszok Sandeczig? ő nem fél, a házában marad, megveti a menekülő népséget. A szolgálóm már a csomagokat hurcolja, menni kell.

— Isten áldja meg Marya!

Megcsókolom a kezét.

A keze forró volt, mint a lázbetegé. Az arcomat két kezébe fogja.

— Soha sem foglak elfelejteni...

Azután, mintha restelte volna, amit a fülembé sügött, bement a házba és becsapta a kaput.

Most december tizenhatodikán délben újra Stary Saczban vagyok, gyalog jöttem át Nowy Saczból, a földeket lövészárkok szegélyezik, a híd, ahol annyiszor néztem a sebes vízbe, felrobbantva, a város szélén néhány háznak a tetejét elsöpörte a gránát. Futok a néma utcákon, míg a főtérre érek. Vájjon a Hotel Stawniczky áll-e még? A Poprád völgyéből, Rytro felől jöttek a mieink és december ötödikétől hatodikán éjszakáig csatáztak az oroszokkal. Még az utcákon is ropogtak a puskák, hogy doboghatott Marya Polytinszka szíve!

Szitaló esőben nyitok be a hotel kapuján, a konyhában diót törnek és a ház úrnőjének szőke fejét látom az ajtó mögött. Elembe jön, néz, néz, nem akar hinni a szemének.

— Megjöttem Marya Polytinszka!

Az öreg úr, mint mindig, a bőrdíványon szundikál, felébred és megrázza a kezem.

— Cudar napokat éltünk, mondhatom! — ezzel fogad és keserűen kacag hozzá. Marya a kis alkoveba vezet, a munkaasztalhoz, bort hozat és két pohárba önti.

— Egy héttel azután, hogy elment, oroszok szállták meg a várost. Mennyit gondoltam önre, teremő isten, éreznie kellett, ha jókedvvel ébredt, vagy ha a nap sütött...

A tekintetemet elkerüli. Vendégek jönnek, barátaim, feljártak hozzám a hotelbe. Mindenkiel koccint, rólam megfélelkeznek. Beszéljen az oroszokról, kérik

négyen is egyszerre. Marya Polytinszka fenékgig üríti a poharát, lopva rám néz mégis, azután elkapja a fejét. Az arca fehér, a haja szőkébb mint valaha.

— Akár egy hangyabolyt zavarnak meg az erdőben, úgy jöttek az oroszok Stary Saczba. Először nyolc kozák vágtatott végig az utcákon a főtérre, azután folyton lovasok jöttek, végül gyalogság, tüzérség és egy automobil tisztekkel. Az ablakfüggöny mögül néztem a fölvonulást.

— Félt Marya Polytinszka? — kértem alázatosan.

— Én? Nem féltém. A tisztek kivont karddal vezényeltek, ekkor a katonaság előzönlötte a várost. Látom, három kozák a hotelnek tart. Eléjük mentem. Benyitnak és jönnek egyenest a konyhaajtó felé. Rájuk kiáltom oroszul: „Kozákok vagytok, hé!” Azt felelték: kozákok vagyunk, igenis. Az altiszt kilép. „Nasi-vasi!” — kiáltja. E pillanatban a főtéren is kiáltják a lovasok, mintha kihirdetnék, hogy mindenki hallja az egész városban: „Nasi-vasi!” Ez pedig annyit jelent: „Tiétek, miénk!” Az altiszt együtt magyarázza a künnlévők morájával: „Mi a tiétek leszünk, ti a miénk. Ti a mi alattvalóink, mi a ti szolgálitok! Tiszteljük, szeressük, becsüljük egymást!” Nyolc tiszt számára lakást kértek. Negyven katonának pedig helyet az udvarban. Jó, mondtam, minden meglesz egy félóra múlva.

— Felmentem az ön szobájába. Mióta hozzánk érkezett, nem voltam ott, minden úgy maradt, ahogy elhagyta. Egy halom magyar újság, levélpapír az imazsámolyon, az éjjeliszekrényen leégett gyertya. Ezt így hagyom, gondoltam, én nem nyúlok semmihez. Egy félóra múlt el, jön az apám, hogy megjöttek az orosz tisztek. Nyolcan voltak, tisztelettel köszöntöttek

és bezárkóztak a szobáikba. A negyven közkatona is elhelyezkedett az udvaron, egy harmonikán játszott, a többi énekelt. Nem aludtam itthon, a barátnőmhöz mentem. Ez november huszadikán volt.

— Először az egyik orosz tiszt kopogtatott be hozzánk délután. Szőke, kékszemű, elegáns ember volt. A vállrojtjukon kívül egyébként semmiben sem különbözött a ruhájuk a legénységétől. Bemutatkozott, dr. Geornak hívják, ha megkínálnám egy csésze teával. Beszélgettünk, elmondtam, hogy haditudósítók laktak a hotelben. „Talán az hagyta itt a magyar újságokat?” „Igen, magyar volt az illető, kérem, hagyják a helyén az újságjait, talán visszajön még egyszer ...” A tiszt nevetett. Hogy nem jön, hogyan is jöhetne! Majd ő felkeresi Magyarországon, szívesen visz üzenetet, úgyis arrafelé visz az útja ... Erre megadtam az ön címét, egy levélpapírra ráírtam a nevem, lepecsételtem a borítékot. Másnap, harmadnap, egész héten lejártak teázni mind a nyolcan. Katonai dolgokról soha sem beszéltek. Az ön révén szóbakerültek a magyarok. Mind komolyan dicsérték a magyar katona bátorságát és eszességét.

— Egy napon uralkodókról beszélgettünk. A kozákok kapitánya, ő volt a legidősebb, azt mondta: „Ferenc Józsefet mindnyájan tiszteljük. Királyi úr, első gentleman. A németekre bizony nagyon haragszunk. A császárukra is. Bizony.” „Nem félnek azok a maguk haragjától?” — feleltem bátran. „Hát kitől, kedves?” — kérdezték mosolyogva. „Csak az Istentől!”

— Vasárnap volt, korán reggel egy kis orosz csapat vonult a főtérre, tízen se voltak. Két katona hordágyon halottat cipelt. Éppen akkor mentek ki a tiszték. Mutatom nekik. Este elmondták, hogy ezek

felderítő utón voltak, de a magyar haláron a felét lelőtték; a tisztjük, a fiatal Dimitri Makarov herceg is elesett, a holttestét hazavitték. Huszonhárom éves volt, Makarov lovastábornok egyetlen fia. Mielőtt a harctérre utaztak, a cár magánkihallgatáson fogadta a két Makarovot, apát és fnt. Dimitri megesküdött a kardjára, hogy élve csak akkor jön vissza, ha az orosz fegyverek győznek. A stary-saci temetőben nyugszik, a keresztjére ráírták: „Kozák Makarov.” ő kívánta így a végrendeletében.

— A kozákok csak a borkereskedésekbe meg pálnkamérésekbe törlek be. Itt aztán szétszedtek mindent, még a falakat is, hátha az elmenekült gazda befalazta a legjobb borát. Egyszer valamelyik kozákot lopáson érték. Láttam, amint a tisztje korbácsolta, míg a vér ki nem buggyant a hátából. Nőkkel se történt baj. A lisztek reggelig pezsgöztek a mi Helénánkkal. Emlékszik még Helénára? Aki ellopta a piros shálját!

— December ötödikén kezdődött a lövöldözés. Nappal ágyúztak, estefelé csend lett. Vacsora táján jövök haza a fői éren, akkor robban egy shrapnell, alig száz lépésre tőlem. Futok tovább, közvetlen közelemben puska dörren. Hátrafordulok, egy kozák a földbe lőtt, hogy megjijessen. Már a kapunál vagyok, amikor gyalogosok vonulnak futva az állomás felé. A vezetőjük rám mordul: „Mit járkálsz erre!” Mondom: „Haza megyek.” Rettenetes arcot vág. „Siess és ne sétálj csatában, te ... „

— Másnap kivonultak az oroszok Stary Saczból. A lisztek azért elbúcsúztak, a cselédnek gazdag borralalót adtak, a kapitány maga ölvén rubelt. Dr. Georg még egyszer leugrott a lováról, hogy bekiáltson az ablakon: „A viziontlátásra szép asszony!” Az oroszok

rendetlenül mentek, szanaszét, csoportokban. Egy óra sem telt el, egy magyar huszár vágatott galoppban a főtérré. Az apám a kapuban állott, hát a szomszédból dülöngözve jön egy orosz gyalogos katona, káromkodik és a szuronyával az öreg úr felé szúr, szerencsére csak a karját horzsolta, inkább a kabátját, az orosz pedig végigesett a járdán. A magyar huszár persze elfogta. Még huszonnyolc oroszot fogtak el, kártyáztak az iskolában és elmaradtak a többiektől. Tegnap meg két éhes, lerongyolódott kozák zörgetett be a polgármester ablakán, hogy mondja meg, kinek és hol adhatják meg magukat...

Marya Polytinszka elhallgatott, fáradtan nézett körül a szobában, mind a ketten egyszerre ugyanazt éreztük. Milyen szépen kezdődött és milyen gyorsan múlt el. Háború van. Félrevont az ablak mellé.

— Annyi mindent akarok mondani... — így kezdte, de nem fejezte be a mondatot. A haját végigsimította a kezével. A téren trombitaszó hangzott. Trara, trara ... Mennem kellett. A kezét az ajkamhoz emelte.

— Sohasem látlak többé!

A szeme könnyes lett, átment a szomszéd szobába. Én félreacsaptam a siphám és búcsú nélkül elindultam a zuhogó esőben ...

Naplóm

December 8.

A köd úgy jött, mint az árvíz. Előbb az utcát nyelte el, azután a házakat, a lámpákat, az egész várost. Háború van és az ember mindig a katonákra gondol. Nedves szürkeségben fekszenek az árokban, az arcukhoz szorítják a fegyvert és a sötétségbe mereszti a szemüket. Öt lépésre sem lehet látni. A köd még mindig nem lakott jól, most falja a pályaudvar sárgi jelzőlámpáit. Egy bakatiszttal utaztam egyszer Galíciában. Mikor volt? Sejtelmem sincs róla. Szeptember, november, elseje, huszadika, minden elmosódik. Ki törődik a naptárral? A főhadnagy elmondta, hogy a katonák úgy szeretik a puskájukat, mint tiszta életű családapák a hitvesüket. Mindegyik valamely kedves, becéző névre kereszteli. Rózsi, Böske, Sári, Eszter, így szólítják a mannlichert, beszélgetnek vele. Ha sötétedik és nagyon elunják magukat a fedezékben, a fegyvernek öntik ki szívük örömét és bánatát. Akkor nem ment a fejembe. Hogy én egyszer a revolveremet a szivemhez szorítsam és azt a nevet súgjam a csövibe, amely álmomban kísért!

Most értem. Az éjszaka bizonytalan, mint egy vak ember, aki fekete pápaszemben, botjával tapogatózva a kocsúton botorkál. Köd előttem, köd utánam. Je-

ges göröngyök közölt bukdácsolok; az országút két oldalán a szántóföldek olyan vigasztalanok, mint az óceán végtelenje a hajótöröttnek. Ki vagyok, honnan jövök, merre igyekszem? A csillagtalán ég, a zúzmarás fák, a kőkemény keréknyom aligha törődik vele. A katona az árokban térdel és a szívéhez szorítja a puskáját. Nagy megpróbáltatások, vésteljes pillanatok a legerősebb férfit is gyermekessé teszik. Ha a halál hosszú, komor árnyéka a melledet súrolja, húsz évet fiatalodsz! Kis fiú korunkban voltak játékaink, amikkel egész nap párbeszédet folytattunk és este magunkkal vittük az ágyba, a párnára fektettük, azóta se aludtunk olyan boldogan. A bakának az árokban semmije sincs, csak az élete, meg a puskája. A puska megszemélyesedik, lelket kap, hű barát, vagy gondos feleség, aki vigyáz a gazda életére. Másfélmillió szuronyos fegyver, mit bánom, testvérek, kedvesek, lelkes állatok, jól vigyázzatok a ködben, virrasszatok!

Két egymás mellé fektetett sin, mint a férj és a feleség ágya, köztük rengeteg fahasábok parazsa izzik, rézüstökben forr a víz, tea gőzölög bennük. Hány csajka reszketett itt az üstök fölött, hány láz tói cserepes száj, kiegészett torok habzsolta a párolgó vizet? Most a sínparók végtelenje, a meredek töltés, a céltalan teherkocsik, a befűtött mozdonyok egyetlen bánatos szürkességbe olvadnak, megfejthetetlen színek tündökölnek, kísérteties elragadó éjszaka ez.

Orosz foglyokat várok, tiszteteket, közlegényeket, három napja utaznak már, éjfélre jelezték jövetelüket. Éjjel és nappal ontják a vonatok a galíciai harctér

fogyait, a mai transzport húsz tiszt és kétezer katonára. A köd miatt késnek. Egy óra körül jár az idő ... Végre döcögve közeledik egy vonat, de ez északnak tart. Még meg sem állott, ugrálnak ki a katonák.

— Honnan jöttök?

— Szathm árról.

— Merre mentek?

— Sandecnek.

Két század baka, csupán egytized része újonc, a többi gyógyult sebesült, másodszer teszik meg ugyanezt az utat. Gulyást kapnak enni, babfőzelékkel. A fölépültek jó étvággal kanalaznak, az újoncok dalolnak. A káplár azt mondja:

— Rutén nóta. Megszerettem őket, mert jól verekedtek Ravaruskánál!

Száz galíciai furcsa városnév van a bakák fejében. El nem felejtették. Kérdem, hol sebesült meg? A lábán. Megmutatja. A combjába ment a golyó. Hogy fáj-e? Bizony égette. Négy hétig Jasloban feküdt spítalban, rendesen ellátták, a lengyel ápoló asszonyokra magyar gyerekek nem lehet panasza. Nézem a ruháját. Téltre mind újra beöltöztek. Bélelt felöltője van, két pár új varrott talpú bakancs, gyapjú alsónadrág és dupla ing. Azután, hogy fölmelegedtünk egymás iránt, a következő történettel kedveskedik:

— Ne tessen gondolni, hogy a sebesültek vérezve is tovább haragusznak egymásra. Aki sebet kap, orosz vagy magyar, megnyugszik a dühe. Én éjszaka feküdtem a mezőn, szeptember végén. Nem tudtuk, ki győzött, testvér, vagy ellenség szanitéce szed össze bennünket. Fel akartam tápáskodni, de a lábam mindig megbicsaklott. Tíz lépést csúsztam talán, másfél óra alatt. Akkor nyöszörgést hallok. Kiáltok:

— Sebesült . . . -os káplár!

Senki se felel. Újra erőt veszek, fohászkodom, még öt lépésre előre jutok. Most már kivesszem a csendességben, hogy valaki ugyancsak felém igyekszik, ügyyel-bajjal elérjük egymást. Akkor látom, hogy orosz sebesült. A karja, a válla, a térde csuron vér. Három golyót fogott. Előbb néztük, hogy mi lesz, melyik kezdí? A muszka tartott tőlem inkább, mert a kezét emelgetni kezdte, de nem bírta, mindig lehanynatlott. Tótul megéretttem vele, ne féljen, én is dögróváson vagyok, nem esszük meg egymást. Folyton a hátára mutogatott. Egészen közel csúsztam hozzá, kinyitom a zsákját, hát egy üveg pálinka volt benne. Kínálom. Nem, csak én húzzak először! A számhoz veszem a flaskát, nagyon jól esett. Még egyszer, magyarázta, csak csillapítsam a szomjúságom, marad neki elég. Hosszút gurguláztam másodszor, azután az orosz szájához tartottam. Hajnalban mindkettőnket megtaláltak és bevittek a kötözőhelyre. Kértem a főorvos urat, előbb a muszkát lássa el, ő a nagyobb sarszi, három sebe van, nekem csak egy. A transzport együtt hozott bennünket, jó emberek vártak az állomásokon csirkelevessel, kaláccsal, almával, a részemet mindig megfeleltem a muszkámmal.

— Nesze, kutya, — mondtam, — nem tehetsz róla, hogy tatárnak születél.

Folyton azt mondta, kutya, kutya, a könye végigcsurgott az arcán.

Jaslóban, kórházban, egy tizennégyes huszár feküdt, szép fekete gyerek, a lába törött el, meg shrapnell érte a mellét. Ez a huszár kozákok ellen lovagolt attakot, el is kapott egyet, maga mellé vette a nyeregbe, úgy csapolt közéjük a shrapnell. A kozák is súlyo-

san megsebesült. Együtt jöttek kórházba, a huszár tépett, harapott, de nem engedte el a foglyát. Egymás mellett feküdtek, fel is épültek, csak a kozáknak töből le kellett vágni a lábát. Haza felé egy teherkocsin láttam a huszárt, szalmán feküdt, lába előtt a kozák, le nem vette a szemét a pajtásáról.

Még teát is kaptak a bakák. Az én káplárom nagy szakértelemmel hörpintgetett a csajkájából.

— Nem rossz — pislogott rám — nem rossz téa, de egy pohár borért odaadnék egy hordó meleg vizet.

Szól a trombita. Be kell szállani.

— Az Isten áldja meg, sok szerencsét . . .

Kezelünk.

— Ránk bízhatják. Mi, akik másodszor megyünk, kitanultuk a háborút!

A bakák vonata alighogy indul, találkozik az orosz foglyokéval. A mieink sapkáján nemzetiszín pántlika, levendula, szentelt barka, amulettek.

Szuronyos népfölkelők között vonulnak a konyháig a friss orosz hadifoglyok. Az ételszag nagyon csiklandozhatja az orrukat, mert a csajkáik (kétszer olyan mélyek, mint a mi katonáinké) szakadatlanul zörögnek. A karzat türelmetlenségét lábdobogással jelzi, az orosz katonák farkaséhségének a jele, hogy pléhvedrüket egymáshoz ütögetik. Kettős sorban sietnek előre, századonként. Milyen más arcok, mint amiket utoljára láttam! Nem standbeli katonaság, póttartalékosok, népfölkelők, a 193., 194., 195., 196. ezredből, szóval egy egész szétszórt, megvert divízió. Az egyenruhájuk mégis kifogástalan, kitűnően szabott földszínű felöltő, puha, bélelt csizma, kávébarna francia blúz és nadrág, sipka vagy prémes kucsma, A

százkilencvennégyesek, Petrograd háziezrede, úgy lát-
szik, most semmisült meg másodszer, mert nincs olyan
köztük, aki a mozgósításkor indult volna el az oro-
szok fővárosából. Nagyobb részt livlandiak, finnek,
cserkeszek, néhány kurd, lengyel és zsidó is akad.
Egyik arc sem hasonlít a másikhoz. Még most sem,
hogy mindnyájan esznek, amikor mohó falánkságuk-
ban alig van különbség köztük. A magyar baka, kop-
laljon napokig, méltóságteljes nyugalommal szelegeti a
kenyerét és úgy mártogatja két ujjával a gulyás levé-
be, hogy egy francia hercegnő, vagy egy kardinális is
megirigyelhetné úri nyugalmát, finomságát és ügyes-
ségét, (Egy sebesült-transzport érkezését néztem egy-
szer, a magyar határon. Vagy háromezren lehetek,
csehek, alsóausztriaiak, tótok, magyarok. Uri hölgyek
levest osztogattak közöttük és szegény, lábbeteg káló-
nak, a könyökükkel lökdösődtek a párolgó fazekakig.
A kerítésnél egy árva honvédbaka állott, pólyába gön-
gyölt fejéből csak két dióbarna, kedves szemét láttam.
Reszkető kezében almacsutka, azt harapdálta ke-
servesen.

— Levest mérnek, földi, miért nem megy a kö-
zelibe?

Rám néz, erőlködik, hogy mondjon valamit, nem
értem a szavát. Az arcára mutat és nagy kinnal nyögi:
a golyó a száját zúzta szét.

— Jól esik a meleg leves majd, ne rágja ezt a
savanyú almát, jöjjön velem ... — mondtam neki.

Nem mozdul, zsebre teszi a csutkát, ha már kifo-
gásom van ellene. Hogy miért nem megy?

— Mer' nincsen pénzem!

Éreztem, hogy a vér arcomba szökik. Hol van
ehhez egy tizenöt éves leány szemérmessége. Úgy da-

dogtam, mintha az én arcomat zúzta volna szét az orosz golyó:

— Nektek, te kedves, nem kell fizetni semmiért. A levest is ingyen kapod, majd odavezetlek. És, hogy nincsen pénzed? Te vagy a leggazdagabb úr Magyarországon, nem ismerek hozzád hasonló nagyurat ...)

Az orosz nem szemérmes étkezés közben. Nem eszi, issza a sűrű gulyást. Az egész transzport a barakban ül már, hosszú padokon, ölükben a csajka, megszűnt már a háború, az Isten keserves hidege, életveszedelem, a seb sajtó nyilalása, út a bizonytalanba, a sors és a jövő fürkészése, asszony, gyerekek, mind messze vannak, amíg a csajkát fényesre nem csiszolják a kenyér héjával, az utolsó maradékot is le nem nyelték, se istenük, se hazájuk. Rettenetes étvággal nyelik az ételt. A fekete, szőke, őszbevegyült, ritkás és tömött bajuszok félelmetesen gyors mozgással kísérik a csámcsogásukat.

Sok az öreg ember: harminchattól negyvenketőig. Ami a legmeglepőbb, fiatal gyereket is látok. Szakállas, fekete lovaskatona mellett, mint a hegyi medve mellett a kölyke, egy fiúcska áll, kifogástalan egyenruhában, önkéntesi stráffal.

— Hány éves? — kérdem.

összelapított tatárképe van, szúrós apró szeme, de egészben csinos, röhögő gyerek.

— Tizennégy! — feleli. Még az ujjaival is mutatja, tíz meg négy.

— Hogyan kerülsz ide?

Az öreg felel helyette:

— Önkéntes. A muníciót hordta. Van ilyen több is, tizenhat éves diákok, de ez a fickó a legfiatalabb.

A kis önkéntes elmondja, hogy Petrográdra való,

a szülei élnek, kereskedők, ő harmadik gimnazista, németül taníttatták három évig, de csak keveset tud, nem szerette tanulni. Jelentkezett, besorozták, szeptember tizenharmadika (a mi naptárunk szerint szeptember elseje) óta Galíciában verekszik az ezredével. Puskája is volt, elvették, nagyon sajnálja. Különben jól érzi magát, egészséges, jól bírta a hideget és a fáradalmakat.

Folyton nevet közbe, amíg tört németiséggel elmondja nekem. Fújja a körmét, mert fázik és a karjával tornászik, mint a konfliskocsisok télen a standon.

Egy kiewi zsidó, nem mai gyerek, a szakállába ősz szálak ütözkönek, őszinte borzongással kérdi:

— Mind megölnek bennünket, senkinek sem kegyelmeznek?

A tisztjeik parancsba adták, hogy jobb a lövészárokban utolsót lélegzeni, mint hadifogságba kerülni, mert az ellenség válogatott kínzások között pusztítja a foglyait. A kiewi imádkozva nyelte a gulyást, azt híven, hogy céltudatosan hizlalják egy bizonyos nemzeti ünnepnapra. Esküdözik, hogy ki nem lőtte a puszkáját, ő egyszerű zsidó suszter, négy gyermeke van, hogyan feleljen a cár tetteiért? Még ha miniszter vagy generális volna!

Igen értelmes, finom megjelenésű finn gyalogos katonával beszélgetek. Pirulva cigarettát kér. Négy nap óta nem szítt, majd eleped egy kis füstért. Nem kért volna, de látta, hogy én is dohányos vagyok . . .

Művelt ember.

— Tanító vagyok, — mondja, — és így állok itt piszkosan, sárosan, sohasem hittem volna!

A szuronyos népfölkelő, akit mellénk állítottak, közbeszól:

— Én is tanító vagyok. Magyar állami népiskolai tanító. Kolléga úr milyen vidéken működött?

A finn arca felragyog.

— Hazámban. Finnlandban.

— Jártam arra, ösztöndíjas tanulmányúton.

— Oh, hiszen mi rokonok vagyunk! A finn és a magyar testvérnemzet.

Pedagógiai vita fejlődik. A magyar tanító temperamentumosan vitatkozik, de glédában áll, a puszkáját feszesen tartja, ahogy a szolgálati szabályzat előírja; a finn nyugodtabb, szomorúbb, de igen meggyőzően éftel.

A vitát lezárom.

— Hol fogták el magukat?

— Bochniától tíz-tizenöt kilométerre. Az egész divíziót cernírozták az osztrák-magyarok, négy ezredet. Egy orosz divízió négy ezred; az első fekete, a második kék, a harmadik piros, a negyedik sárga vállszalagot visel. Láthatja, minden szín képviselve van. A nagyobb rész megadta persze magát. Az én ezredemben, a százkilencvenhatosok között, sok tanító, tanár, magántisztviselő szolgál. Sziget az analfabéták óceánjában.

— Az újságokban olvastam, hogy mozgósítás idején Finnországban forradalom volt, hallott valamit erről?

A kezével végigsimít a homlokán.

— Igen, volt valami mozgolódás. Elfojtották. A finneknak különben nem kell katonai szolgálatot teljesíteni, a három új kormányzáság évenként húszmillió rubelt fizet, adóval váltja meg a fiait. Rám ez nem vonatkozik. Én Oroszországban születtem.

Szünet.

— Vájjon hová visznek? Magyarországra?

— Bizonyára.

— A finn könyvtárakban sok magyar író munkájára találtam. Maurus Jókai, a regényíró, Petőfi költeményei . . . Sokat olvastam . . .

— És a finnek, születtek bár Oroszországban, szívesen harcolnak a magyarok ellen?

— Ki olvashat az emberek szívében? . . .

A tisztek a szomszéd vendéglőben vacsoráztak. Egy hadnaggyal nyitok be hozzájuk. Két hosszú asztalnál ülnek, már a feketekávénál tartanak, a kísérom kimért udvariassággal szalutál, mire az oroszok mind felállnak és könnyed, elegáns meghajlással üdvözölnek bennünket. Semmi elfogultság, akár a Hungáriában, a béke boldog napjaiban Terstyánszky huszárai. Kettő idősebb, a többi fiatalember. Bőrkabát, arany portepével, sötétszürke bricsesz van rajtuk, az arcuk kissé borostás, egyébként alig mutatnak harcias külsőt. Mégis kettőnek a feje be van kötözve, ezek ülnek az asztalfőn, ők századosok, a többi főhadnagy, tiszt-helyettes.

A mi hadnagyunk kérdi, nincsen valamelyiknek talán panasa?

Csend. A kávéat kavargatják.

Az asztal végén egy hadnagy fészkelődik. Nyírott szakállt visel; törékeny, alacsony termetű, kékszemű fiú. Az ujján karikagyűrű. Németül kezdi, de franciául folytatja, öt megsértette egy katona. Még Galíciában történt, állomáshoz értek, kihajolt a robogó vonatból, a katona feléje kiáltott, majd mellbevágta.

A fogoly tisztek mozgolódnak. Az egyik oroszul

rászól a hadnagyra, hogy hallgasson, ez volt az értelme, de sokkal erősebb kifejezést választott.

Kínos szünet. Egy főhadnagy feláll és igen udvariasan megmagyarázza a mi hadnagyunknak, hogy ezt az affért már elintézték egyszer a transzport parancsnokával, aki nyomban intézkedett, hogy a katonát kutassák ki és büntessék meg. Semmi panaszuk, igen hálásak a bánásmódért, biztosíthat arról, hogy az osztrák-magyar hadsereg tisztjeinek sincs rosszabb sorsuk az ő hazájukban.

Mind helyeselnék, a panaszkodó kis ember elpiurul és zavartan forgatja a karikagyűrűjét.

Megkérdem a vendéglőst, mit ittak össze a foglyok. Meg van elégedve a konzummal, mondotta, el is hittem neki. Többen konyakot kértek és ásványvíz helyett söröspohárból itták a húshoz. Tokaji bor iránt is lázas érdeklődést tanúsítottak. Az italok sorrendjét illetőleg eltérő a felfogásuk . . .

— Hogyan?

— Előbb konyakot isznak, nagy poharából, azután bort, pálinkás pohárból.

A fogoly tisztek fele tartalékos: mérnökök, ügyvédek, gazdálkodók, diákok. Az ablak mellett egy sarokban a kaszírno megigézett egy orosz főhadnagyot. Magas, borotvált arcú fiú, csípőre tett kézzel áll a kisasszony előtt, halkán beszélgetnek.

— Mit mondott az orosz?

Elhúzza a száját.

— Semmit. Nekem ugyan beszélhet!

— Mégis . . .

— Hát Moszkvában lakik, az esküvője után két nappal bevonult, folyton a feleségére gondol, a szíve fáj, mit tudom én, bolondságokat.

— Mit mondott még?

— Hogy szép szemem van, meg a bokáin olyan karcsú, hogy ha szélben járnék, eltörne . . .

Már terelik a közkatonákat a teherkocsikba. A saját tiszthelyettesük kommandírozza őket: gyorsan, gyorsan, aki elmarad, magára vessen! A tiszthelyettes feltűnően szép barna fin. Elmondja, hogy tavaly Londonban élt, pétervári joghallgató, büszkén mutatja mellén az aranyozott diákjelvényt. Boldog, hogy néhány percig angolul beszélhet, ő alapján antimilitarista, de ez a háború más, mint minden, ami előtte és utána jöhet.

— A nemzetközi szocialisták sem tehetnek egyebet, uniformisban halnak meg a csatatereken.

A fülembé súgja:

— Titkos szocialista-szervezetnek vagyok a tagja, lássa, és mégis . . .

Kezet szorítunk.

— Novemberben az „Echo de Paris” haditudósítójával beszéltem, a mi divízióinkhoz osztották be néhány napra. Azt hallaná beszélni, milyen vad szocialista! Ugye-, jó dolgom lesz?

— Biztosíthatom . . .

— A magyarok jó népek!

Ezzel a bókkal ugrott a kocsijába. Két-három hadifogoly elmaradt, kenyeret vásároltak a kintinban, rjémülten futnak a vonat után.

— Az istenért, el ne hagyjatok veszni! Az istenért!

Léb kisasszony gavallérsjai

Orosz-Lengyelország Miechow nevű városába egy fáradt utas érkezett. Honnan jön, mióta zörögnek szekeren az abroncsok, aligha kérdezte valaki. Most este van, az ég sötét, a hó szembe fuj és a pelyheknek éles hegye van, mint a tűnek. Az elhagyott utcákon huszárpatrij poroszkál, bús magyar emberek, akiknek szakálla nőtt, mint otthon a vásáros zsidónak. Hát éjjeli szállást keres az utas, még fiatal ember, a szeme majd leragad az álomtól. Az őrmester útbaigazítja, hogy a túlsó soron, jobbkéznek a második ház, nagy gödör van a kapu előtt, orosz gránát túrta, jó lesz ügyelni, mert belefordul. Megköszöni szépen, az isten fizesse meg, őrmester úr, már tíz napja nem nyújtózkodtam ágyban. Kikerüli a gödröt, kopog az ajtón, barátságosan előszobán át tágas szobába nyit. Olajméc ég a padlón, párnákba botlik, szuszogó, sóhajtozó emberekbe, a sarokban egy bölcső nyávogni kezd, valaki felkapja a mécset és az utas szemébe tartja. Léb kereskedő, a lakás gazdája, mit akarnak tőle? Semmit, ágyat, ezüspénzt kap érte. A szomszéd alkoveba talán, itt már minden paplant lefoglaltak, a lánya még ébren van, beszéljen azzal. Az öreg elnyúl a földön, összehúzza magát, mint a béka és tovább horkol.

Az alkoveban petróleumlámpa világít, egy nő ül az asztalnál és bársonyba kötött könyvet olvas. A fiatal utas lengyelül köszönti, szembe állnak egymással. Tíz napja nem feküdt ágyban szegény, kenyérhajat rá-

golt, a mozdonyok vizét itta, útjában ágyúdörgés kíséerte, az álla borostás, a száját kifújta a havas eső, mindez e pillanatban már elmúlt, elfelejtette, így állna egy helyben reggelig, mint a tulajdon szobra. Valóban, Miechow nem biztatta semmi jóval. És ez a gyönyörű hölgy, tengerzöld ruhában, magas francia gombos cipőben, két tömött varkocsba font vörös hajával úgy kerül elé, mint egy látomás, friss forrásvíz a pusztában szomjazónak. A hangja elfullad, amíg megkérdi, kaphat-e éjszakára valami helyet, ahol reggelig pihenhethetne. Oh, hogyne, ha megfizeti, akár itt a díványon, ő ajánlja magát, rögtön kimegy, szép álmokat kíván. A viláért sem, hiszen nem fáradt, hajnalig állana az ajtóban, meg se mukkanna, ha a kisasszony tovább is a lámpa fényében ülne, a könyvbe hajtva fehér homlokát. Milyen könyvet olvas, szabad megkérdeznie? Detlev von Liliencron költeményei.

A vöröshajú lány indulna, de az utas még kérdezni szeretne egyet és mást. Hogy mire kíváncsi, nem tudja, csak a hangját akarja hallani, behunyt szemmel, mintha megvakult volna a haja csillogásától. Hónapok óta nem hallott harangszót, ez a lány, éneklő hang a falusi vasárnap délutánokra emlékezteti. És ha beszélni kezd, elpirul, mondja kisasszony, nem figyelmeztette erre senki? Összevissza fecseg, fehér mezőkről, a háborúról, a huszárokról, hogy tartóztassa. Léb kisasszony leül, a könyvet az ölébe teszi és érdeklődve nézi az idegen embert. Ebből pedig ömlik a szó, mint a tajték az agyonhajszolt paripából.

— Nem igazságos dolog, amit a sors ellene tesz. Megérkezik Miechowba, összegyürve, átázva, útszéli csavargók lopóznak így a városokba, ha eloltják az utcákon a lámpát. Törődjék vele? Nem bálba készül, há-

borúba, ahol gyászflórt visel a tábornokok körme, meghalni nem megy az ember lila nyakkendőben. Most itt áll és ha a kisasszony megengedi, letérdepel, hogy könnyebben bújhasson a föld alá szégyenében. Fehér lovon, piros frakkban, lakkcsizmában kellett volna bevonulnia, fényes nappal, előtte heroldok hosszú trombitákat fújnak, hogy a kisasszony az ablakfüggöny mögül nézze és dobogjon a szíve. Különben nem hisz az egészben. Átlövi a mellét, így legalább megtudja, ébren van, vagy álmodik. Hat hónapig örködött fölötte az amulettje, amit aranyláncon visel a nyakán, most orvul megsebezték, stb., stb., amit már egy lázas fiatalember mondani szokott. Beszélt, beszélt, részegen a saját hangjától, aztán egyszerre elakadt, az ajtónak dült és kevés híjján elsírta magát. Mdlle Léb vékony karját összefonta a homlokán, hidegen és elfogulatlanul mosolygott.

— Harmadszor hallom ugyanezt, — szólt végre halkan, — mindig ugyanaz. Augusztus elején magyar huszárok nyargaltak át Miechowon, a tisztjük nálunk szállt meg, aransújtás a vállán, a bajusza tetszett. Szeptemberben egy orosz gárdakapitány aludt az alkoveba, szép tenor hangja volt, éjjeli zenét adatott nekem a kozákjaival. Novemberben porosz főhadnagyot szállásoltak be hozzánk, borotvált arcú, monoklis katonát, tőle kaptam a piros bársonyba kötött Liliencron-könyvet. Meg akartak halni a küszöbömön, mind ugyanazt mondta, amit ön, kedvesem, és búcsú nélkül kaptak lóra, vissza sem néztek, az állat szügyébe vágták a sarkantyút. Ez volna a háború?

Még jó éjszakát kívánt és távozott. Az utas félálomban hallotta, amint a szomszéd szoba zárjába Léb kisasszony kétszer megfordította a kulcsot.

Sandeci emlék a vörös ördögről, meg a kakasokról

A menyasszony ezen a boldog esküvőn Neu-Sandec városa volt, vőlegénye a bevonuló magyar katonaság. Soha ilyen mámoros napokat! Az ablakokban hervadt virágok és kiégett lampionok, a tornyokról zászlók lengtek, az emberek utcán ölelgették egymást, a korzón a lányok sápadt arca kipirult az örömtől, végre előbújhattak pincékből, padlásról, a házakat meszelték, festették, tisztogatták, a boltos újra kinyitotta az üzletét, a vendéglők udvarán az eldugott sörröshordókat csapraverték, a haragosak összeborultak és az orosz uralom napjait emlegették. Emlékszel? Amikor a hidat felrobbantották! És a Dunajec túlsó partján megszólaltak az ágyúk! A kozákok sorra járták a házakat, nálad is voltak? A borbély elmondta, hány orosz tisztet borotvált, mikor a nyakukon szaladt a kés, hogy dobogott a szíve. Az egyik nem volt meglegedve, olyan kemény szakálla volt, mint a tüske és rászólt, hogy majd Magyarországon jobban kiberegtvélják. A divatárusnál fehéreneműt vásároltak a tiszték, mind selymet keresett, selyemből való inget, trikót meg nadrágot is, végül megvették a női alsóruhákat, mert férfi számára nem volt olyan finom, aminőt parancsoltak. A cukrászdában külön szobában kártyáztak és megitták, ami pálinka csak raktáron volt. Min-

denki egyszerre beszélt, lelkendezve, szélesen gesztikulálva és a nők, a nők szemei villogtak, a válluk megremegett a villanyfényben. Mert a réműlet sötét estéi és éjszakái után kivilágították a várost, a boldogtalan kaftános zsidók, akik a legtöbbet szenvedtek, tánclépcsőkben futkároztak a főtéren, mind gyulladt szemét dörzsölte, hát valóban igaz, szabadok vagyunk?

Mi az Imperial-kávéházban ünnepeltük Neu-Sandec nászéjszakáját. Egy pókhálós, tisztátlan lengyel kávéház, repedt márványasztalokkal, piros plüss kerevetekkel, ételfoltos pincérekkel, rántottával, teával és Bacsinszky pálinkával. A helyiség zsúfolva volt: lengyel asszonyok, galíciai menekülők, tiszték, légionáriusok, sebesültek; cigaretta, szivar és pipafüst, öt nyelven beszélők zaja, sarkantyúpengés és muzsika. A kassza mögött ugyanis öttagú vonószenekekar működött. A háború vihara verte össze ezt a bandát, csupa élte-sebb művész, borostás arccal, pápaszemmel, sorvadó gerinccel, ma végre szerephez jutottak. Műgonddal, kottából kezelték a vonós hangszereket, a dragonyos hadnagyok behunyt szemmel dúdolták a Schubert-dalok szövegét:

*Leise flehen meine Lieder durch die Nacht zu dier
In der stillen Hain hernieder,
Liebchen komm zu mir.*

Aki a kávéházban ült, nő vagy férfi, végigreszkett már rajta a háború irtózata. Csupa próbált emberek voltunk, nagyobb részt bánatos fiatal urak, uniformisban vagy civilben, azzal az eltökélt szándékkal, hogy kissé leisszuk magunkat. A szomszéd asztalnál négy bécsi dragonyos mulatott, ma jöttek Gribow alól

a tüzből és holnap hajnalban már a sáros országúton galoppoznak vissza. Százados, főhadnagy, hadnagy, tiszthelyettes, felolvadva abban az epedő barátságban, ami csupán háborúban van, kipirulva, szőke fejüket egymás vállára hajtva, folyton és szünet nélkül a Cigánybárót kívánták hallani. A kadét, húszéves sem lehetett, a mellén arany vitézségi érem, a kezét a homlokára kulcsolta:

*„Die Liebe, die Liebe
Ist eine Himmels macht!”*

Szerelmesek voltak mind a négyen, talán ugyanazon operette-színésznőbe, amint az kis garnizonokban szokásos. És hogy lemosakodtak, a csizmájukat kifényesítették, muzsikát hallottak, palackok voltak az asztalon, zavartalan éjszakájuk első pillanatában elfelejtették, honnan jönnek és hova nyargalnak . . .

A legionáriusok Jagiello László király sisakjában a lengyel himnuszt énekelték és a hölgyeket, akik elragadtatva nézték a marcona leventéket, esküvel biztosították, hogy meghalni a legnagyobb öröm. Ezen a tájon a halál elvesztette a kaszáját, borzongás nem kíséri lépteit, hiszen háborúban elesni nem a legrosszabb, egyszerre mindennek vége van, fájdalomnak, gyönyörnek, reggelnek, estének vége van.

A kávéház hajnalig lassan kiürült, elvonultak a dragoonosok, tréntisztek, légionáriusok, a zene észrevétlenül távozott, ablakokat nyitottak, a billiárdok alatt súrolni kezdtek, mégis néhányan, barátságtalan ágyúnkra gondolva, állhatatosan kitarottunk a kereveteken. Már a redőnyöket is leeresztették, amikor a hátsó ajtón illedelmesen kopogtatva, benyitott egy közhuszár. Utána fiatal gyalogos-káplár jött az önkéntesi

stráffal, de lélekben, láthatólag, a huszárnak alárendeltje. Mind a ketten sárosak és tépettek voltak, sebesült katonák, a huszár nagyokat fohászkodott, amíg elhelyezkedett egy széken, a káplárnak a karja volt átkötve. Félálomból riadtam fel és hogy a honvédhuszárt látom, piros nadrágban, borzasán, szakállal, dugóhúzó-bajuszával, széles fringia val, le nem veszem többé róla a szemem, olyan harcias, igézően magyar, nagyszerű embertípus. Magyarul rendelkeztek, a pincér persze nem érti. A huszár rám pislog, ügygyel-bajjal haptákba vágja magát, szalutál és megkér, hogy ha közbelépnék és elintézném a polyákkal, valami meleg ital irányában könyörögne, mert bévuírlől rázza az isten hidege. A pincér ne higgye, hogy nincsen pénzük, kiszámlál rögtön az asztalra harmincöt krajcárt. A káplár átjön hozzám.

— Maturált gyerek vagyok, ha meg tetszik engedni, ferencvárosi maturált gyerek, a huszár többet ivott, de fázik, friss sebtől, tetszik tudni...

Teát kapnak, előbb a gőzét élvezik, aztán a rumot isszák meg, a cukrot mártogatják bele, mind külön élvezet.

— Vörös ördög vagyok! — mondja a huszár és rettenetesen ugráltatja a bajuszát.

Pozsonymegyébe való, augusztus óta verekszik, gyalog meg lovon, ahogy a főhadnagy úr parancsolja.

— Honnét jössz, te vörös ördög?

Újra feltápászkodik, szalutál, összecsapja a sarkantyúját.

— A froncról, jelentem aláson.

A zsebéből kikotor egy gyűrött cédulát, amelyből kiviláglík, hogy bronchitise van és lőtt sebe. Azért olyan rekedt, a kajátás nem jön ki a torkából.

— Hol a sebed?

Megfordul és az ellenkező oldaláról mutatja magát. A káplár röhögi:

— Te ugyan megkaptad, Jóska!

— Az árokban fekszünk Gribownál, hát virradatkor jön a dum-bum, mint a ménykő . .

— Dum-dum a ... — korrigálja a káplár.

— Bum-bum jött, slapnel, bomba, akárcsak vederből öntik a vizet, ilyen rémítő tüzelés nem vót soha tán. Aszondja főhadnagy úr, Géber Jóska, én ittmaradok, mert sturmolni fog a muszka, azt egyengeti ágyútűzzel, csak ügyelj arra, ha golyót kapok, emelj fel engem és vigyél a hilclacra Géber Jóska. Mondok, azt a golyót megrágom, ami a főhadnagy urat treff álja, szét harapom a fogammal, az árgyélusát neki. Hordókat gurítottunk deckungnak a sörgyárból, jó deckung, a szomjat is oltja. Kevés kárt tett reggelig a muszka, de hogy világos lett, kezdett közibénk cserdíteni slapnel. Főhadnagy úr példájával buzdít, ne féljetez fiuk, majd lőtávolba jönnek, a dombon túl már lövik őket a bosnyákok. A vörös ördög mind egy szálíg szereti a bosnyákot, mert igen akkurátos katonák. Hát jön egy slapnel, kígyózik, oszt' spriccel és a szilánk főhadnagy úr karját üti meg. „Géber”, mondja a főhadnagy úr, „Géber Jóska, vigyél ki.” Már fogom is, lehajlok érte, akkor sturmol a muszka sortűzzel, egy golyó pedig ültőhelyemet találja, aki az árgyélusa van. Csípett, mint a darázs, a becestelen ólom, de viszem főhadnagy urat, harminc lépésre, gondolom, még jókor jövök vissza. Futok, az ördögök javában csépelnek a karabély agyával, meglátok egy muszka tisztet száz lépésre., felkapom a puskát, mondok: Géber Jóska,

mulasd meg, hogy lú egy vörös ördög. Puff, leesik a muszka tiszt, ha ők kilőtték az én főhadnagyomat, én is kilüvöm az övékét. Délután pihentünk, iszogatjuk a deckungot, kérdi az őrnagy úr, ki lovagolna patrujt, mert hogy a muszka inal vissza, jó vóna tudni, merre veszi az útját. Mondok, én a patrujba leszek, ha addig élek is! Bravó Jozep Géber, fenegyerek vagy, mondja őrnagy úr, nyergelni és éjszaka előtt jönni vissza, áló vorverc. Előbb csak úgy lépésbe vesszük a mezőt, aztán kieresztjük, mert nem látni muszkat, elolvadt, mint a szilveszteri hó. Az országúton, a fák alatt újra porosz-kálunk, a sötétben a ló miatt, mert botlik, hát a töltés alól nyerítést hallunk, ezek kozákok, testvir, mondok, hasaljunk a földre, oszt' elő a karabélyyal. Négy kozák, somfordál, elől a tiszt, ellenünk lovagoltak patrujt. Piff, puff, piff, puff, három a göröngyön fekszik, a tisztnek a lovát hittem ki. Lemászunk érte, a többitől elveszem a pisztolyt, hogy beszámolhassak őrnagy úrnak, a tisztet magam mellé ültetem a nyeregbe, megyünk vissza vorverc lóhalálba. Az őrnagy úr megölel, Géber morckerl, mondja, viszen Nagy tábornok ckcelenciája színéhez személyesen.

— Jóska Géber közhuszár jelenti aláson, mondok, kivágom, mit latiam, tapasztaltam. Végighallgat, megfordulok, azt mondja:

— Huszár, te sántitsz, mért húzod a lábad?

Mondok, megkövetem, még a reggel belémtrafált a muszka-golyó.

— Hová hékás? — kérdi, mert magyar a lelkem eklecenciás tábornok úr. Mondok: nem merem én azt kimondani, megkövetem, csak mutathatom, ha nem veszi sértésnek. Meg is mutattam. Menjek rögtön a főtörzsorvos úrhoz, különben agyonver, hogy nem je-

lentek rögtön maródit, ő felel értem a szüleimnek, áldja meg az isten. A főörzsorvos úr képenlegyintett:

— Geber, állat vagy, vagy ember?

— Vörös ördög! — mondok.

Megvizsgál, a fejét csóválja, bekötöztél, még a hátam, meg a mellem kopogja, csővel hallgatja, aztán kiállítja ezt a cédulát, menyek spítálba az első transzporttal. Egy pengő forintot adott útra, hogy meleg borral kúráljam magam. A szálloda- udvarán kakasok kukorékoltak. Nagyon elszomorodtunk erre mind a hárman: a vörös ördög, a maturált káplár meg én. Kakas otthon is kukorékol, most kelnek odahaza.

— Hány éves vagy Géber Jóska? — kérdem az ördögtől, hogy mondjak valamit.

— Huszonnyóc.

— Én is.

Újra kukorékolnak a kakasok, a vörös ördög a bajuszát táncoltatja, ami bizonyára a megilletődés jele nála, a káplár a szemét törülgeti, én olyan fáradt és álmos vagyok, hogy már nem tudok semmiről, a huszár, szegény, úgy didereg, hogy a fogai vacognak, félálomban hallom rekedt, beteg hangját:

— A mentémet az úr feje alá teszem, mert hogy kemény lesz a márvány ...

Naplóm

Egy lengyel lovacska poroszkált a kocsim előtt, a kocsis a bakon aludt, szájában a pipája, lassan leereszkedtünk a Tátra lejtőm Galíciába, egyikünknek sem volt sietős dolga és különben is a ló, a kocsis és a vendég egyformán álmodozó természet. Szél süvített, füstfelhők a hegyek fölött, a mezőség kékesszürke, a távoli csúcsok hótakarója fehérlik és az ég alja bíborvörös. Kabátomba burkolózva unottan néztem a tájat, már második napja utaztam így, majdnem cél nélkül, dideregve, még az a remény sem vigasztalt, ami az utasok szívét melegíti, hogy valahol izzó kályha, frissen vetett ágy, pókhálós üveg bor és fehérarcú aszszony vár. Nem, ezen a vidéken sem holnap és holnapután nem szedik le a kocsiról takarómat vihogó cselédek, senkisem kíváncsi elbeszéléseimre, a kocsisomat nem marasztalják vöröshagymával, meg pálinkával. Mind a hárman útszéli árvák keserűségét éreztük, a lovacska nekirugaszkodott, biztatás nélkül galoppozni kezdett, a kocsis isten szent nevét emlegette, én a háborúra gondoltam, valahányszor a közelébe érek, elfut előlem. Sohasem voltam pályámmal megbarátkozva, már régen többre becsülök egy mellbeteg pincért sok művelt kartársamnál. Most, hogy harcok környékén futkározom, mini egy szelindek a vágóhíd kapujában,

végképp kiábrándultam, sértődve néztem keztyűs kezemre, talán rá is szóltam:

— Nem szégyenli magát, plajbászt szorongat karabély helyett, ezért melengetem huszonnyolc év óta...

Bizony nem dicsőség haditudósítónak lenni. Az ember hajszolja az éhséget, szomjúságot, keresi a veszedelmet, mint régen a szerelmet, hogy ne kelljen pirulnia egy sebesült baka előtt. Ezekre gondoltam, közben hidakon, völgyeken, dombokon kesergett a kocsim féderje, sehol teremtett lelket nem láttam, még kutyák sem ugatták meg a sárral befröcskölt kerekeket.

Dara esett, mégis kibujt a nap. Hát ahogy zörögünk az országúton, egy fenyőerdő szélén kék ruhát látok, két kis fűzőscipőt, amint a havat gázolja, a nap egy karcsú magas lány szőke hajára tűz, milyen szép vidék, mondtam magamban, lehet, hogy csak gondoltam, de a messzi hegyormok hófehérje asszonyi vállakra emlékeztetett. Néhány perc még és elértük a kisasszonyt, aki éppen egy nagy tócsát került ki. Mélyen megemelem a kalapom.

— Hová mennek? — kérdi magyarul.

A hangja kellemes, kislányos, egy kedves ismerősöm hangjához hasonló.

Megmondom, hová igyekszünk.

— Akkor elvihetnek a szomszéd faluba!

Ez az utolsó község, ahol az iskola homlokzatán angyalkák tartják a szent koronát. Félkilométerrel beljebb már Galícia. Felsegítem a kocsi, betakarom, nem, ő nem fázik, hozzászokott a friss levegőhöz, turista, egyedül jár a hegyekben és jól ismeri az utakat. A kocsi is vidámabban pattog az ostorával, a tarisznyájából csengőt vesz ki és a lova nyakára köti.

— Szercc mo ja! — úgy biztatja, mini a szeretőjét. Egymás mellett ülünk. Blankának hívják, az apja tanító, X-ben született, de már volt Pesten kétszer.

— Oh, a háboru! Mindenkit elvittek, csak az öregek maradtak otthon. Én nem félek a kozákoktól, van egy forgópisztolyom, már kipróbáltam az erdőben. A sógorom két hete hazajött, shrapnell érte a lábát, tegnap ment vissza. Sok érdekeset beszélt, Auffenberggel volt Zamoscenál. A néném siratta, kinevettem . . . Folyton jönnek a menekülők Galíciából. Olcsón lehet tőlük lovat venni. Mondja meddig tarthat? És a végén egy ép férfi sem marad?

Cigaretta-t kér, rágyújt, nagyon fesztelenek, sőt férfiasnak óhajt látszani. Nem sok idő múlik el, már összebarátkoztunk. A falu közepén laknak, uzsonna idején érkezünk meg, le kell szállnom, hogy bemutasson a szüleinek.

— Sietek, a csatát nem kezdik nélkülem ...

— Csak tíz percre!

— Egész életemben mindent lekéstem. Meglássa, későn jövök a csatába!

Kinevet. Egészséges fehér fogai vannak. A nyakáról ledobja a kendőt, valami nagyot akar mondani.

— Hát tudja, hogy a faluban csak nekünk jár újság, ha bejön hozzánk, magának adom a mai számot!

— Melyik újságot olvassák?

— A Pesti Naplót.

— Úgy?

Szünet. Lehet, hogy elpirultam. Egy olvasóm bus hazám északkeleti halárán, nem tagadom meglepett, hogy így talákoztunk és a karja az enyémhez ér a kocsiban. Négy napja nem láttam újságot, levél sem juttott el hozzám.

— Sejtelve sincs róla, milyen nagy dolog, ha megjön az újság. Az apámnak le kellett fordítani a népeknek németre meg tótra. Mondja, minden igaz, ami most az újságban áll?

— Oh, igen, részben, persze ...

Egy hídon megy át a kocsi, szakállas népfelkelő őrzi, a zsidó korcsmáros. Útszéli csárda következik, magyar felírás mellett a lengyel, Likierow, Rosolisow és X. falu egyetlen hosszú utcájába érünk. Egyetlen emeletes ház Rafinerya Spirytusu, szeszfinomító, az erkélyen térképeket látok a falra szögezve, kis színes zászlócskákkal. A templom udvarán öreg katonák gyakorlatoznak, a gyerekek csatát játszanak a porban. A kisasszony a kocsis vállára üt.

— Állj, hé, itthon vagyunk!

Hosszú, sárgára festett földszintes ház, az ablakokon fehér függönyök, piros szalagra fűzve, a padlásról széles nemzetiszínű zászló lóg túl a kapufélfán. Az ablakból kinéz egy szürkülő szakállú öreg úr, a fején hímzett sapka, bojtjal, a kezében hosszúszerű pipa. A kisasszony integet.

— Az apám! Most privátórája van az iskolában. A birtokos kisgyerekeit tanítja, a papájuk Szerbiában huszártiszt.. . Hova akar menni először, az iskolába vagy a lakásba?

— Az iskolába!

Fehérre meszelt terem, ragyog a tisztaságtól. Az öreg úr a katedrán ül; az első padban egy kis fiu és egy kis lány. Hét évesek lehetnek, feketék, magyaros, zsinóros ruhácskáhan. A táblán szép kerek betűkkel:

— i, r, ír, rí.

Azután

— 1, 2, 3, — 6.

— Hatosztályos állami elemi iskola. Bizony elég primitív, de nem resteljük, mi elvégezzük a magunk kötelességét, a többi Conrad dolga, — magyarázza nekem a tanító úr.

Átkísér a lakásba. Három fiút, négy lányt nevelt fel. A fiuk közül kettő a fronton, a harmadik Budapesten orvosnövendék, egyik csapatkórházban teljesít szolgálatot. A felesége Szepességből való, megtanult magyarul, de nem szívesen beszél, mert kinevetik. Nagyon érzékeny a lelkem ...

Rengeteg fahasábok pattognak a kályhában, kocsisom már jókat húz egy ásványvizes üvegből, a markában szalonnát és kenyeret szorongat, úgy ellátják, hogy holta napjáig megemlegeti. A szomszéd szobában asztalt terítenek. Útitársnőm nénje, Ella kisasszony, mézet, vajat, pogácsát hoz be, ő a háziasszony, nem akar férjhez menni, csak itthon érzi jól magát.

— Addig boldogok a gyerekek, míg az anyjuk mellett lehetnek. Igaz?

— Igaz, igaz, — bólingatok az öregasszonynak, ezúttal meggyőződéssel.

— Hja, Blanka, az más.

A tükör alatt, pontosan egymás fölé rakva, hónapok szerint szortírozva az újság. Átlapozom az utolsó számokat.

Az uzsonnához! Finom, régimódi szoba. Csipkék, kézimunkák, olajnyomatok, kábító rend és tisztaság.

— Tejszínes kávé vagy teát parancsol?

Blanka mellé ülök. Milyen mély kék szemei vannak, a Tátra kékje tiszta téli délelőtt. A mai lapot sellyempapírban a kezembe csúsztatja.

— Tegye el, mert ha a papa meglátja ... Évek óta minden számot megőriznek nálunk.

Búcsúzni kell. Éjszakára Stary-Sacban van szállásom.

— Még öt percig!

Milyen jó itt és soha többé nem ülök ebben a szobában, ennél az asztalnál. Egy fehér kendő leng utánam a szélben, a keresztútnál majd eltűnik örökre. Valami a torkomat szorongatja. Mi történt? Egy nap múlt el újra, egy őszi délután. Holnap elfelejtem. Ha mégis évek múlva otthon eszembe jut, szótlán és szomorú leszek. Így öregszik a fiatal ember.

Galíciai pályaudvaron

Mióta ülök itt, két napja már, vagy csak dél óta? Nem tudom, nem is érdekel. Elfásultam a várakozásba, mint egy láda, amit a sínek mellé dobtak. Most este van és mindenki rekedt. Mozdonyok szakadatlan sora, rengeteg teherkocsi az uszályuk, sebesültekkel, menekülőkkal, katonákkal megrakodva. Hideg szél fúj, rögtön esni fog az eső; egy fiatal zsidó leány a szüleit keresi.

— Mikor vesztette el őket?

— Tíz napja, Krosnón!

Azóta a pályaudvarokon él, az érkező vasutak körül száguldoz, tegnap reggel egy bögre teát volt, oh ez elég, csak az apját és az anyját hozzam neki. Meg is mondja a nevüket, a másik pillanatban elfelejtem. Beszállingózunk a váróterembe. Haldokló petróleumlámpák, meggyötört emberi testek kigőzölgése; csomagok, zsákok, utazóládák, fejkendők, sipkák, bundák és káftánok horkolnak, szuszognak, sóhajtoznak; egy bekötött fejű dragonyos nagy érdeklődéssel múlt havi lengyel újságot olvas, egy anya a gyermekét szoptatja, két lengyel gazdálkodó, óriási csizmákban a sarokba kuporodva kártyázik, egy sebesült katona, orosz köpenyben, álmában félrebeszél, rettenetesen káromkodik, vasutasok nyitnak be és folyton újabb emberi alakokat gyömöszölnek az ajtón. A levegő megalszik, mint a tej. Aludt levegőt lélegzünk. Egy gyerek sírni kezd,

tíz ébred fel és vele sír. Csitítás, altatás hét nyelven. A Perronon az állomásparancsnok intézkedik. Nagy sebesült-transzportot várnak, a közözhelynek berendezett szobában két orvos és négy ápolónő vattát, pólyát, fertőtlenítő szereket készít elő. Félhárom múlt, csikorgó hideg. Lassan, mintha lábujjhegyen járna, berobog a vonat.

— Senkinek sem szabad leszállani!

Két mozdony, harminchét kocsis. A segédorvos sorra járja a fülkét és csak azokat engedi az ajtóhoz, akiket újra kell kötni. Vagy négyszázan lehetnek, szakállas Krisztus arcok, foltos köpenyekben, beköötött fejjel, karral, kézzel, vagy féllábon ugrálva, mégis katonás rendben, indulnak az állomásra. A legnagyobb sarzsi: a legsúlyosabban sebesült, megy elől. Az orvosok fehér köpenyege néhány perc múlva csupa vér. Roncsolt karok, a tenyér fekete-piros massa, fejsebet alig látok. Ollók csattognak, sziszegés, „ne kapkodj a kezeddél”, a régi kötést egy vödörbe dobják, jaj Istenem, Gott, mehatsz, a következő jöhet. Az ezredorvos izzad a munkában, egy zsidó tizedes hangosan imádkozik, amíg a tenyerét kitisztítják. A hideg éjszakának kórházsza lett. Aki nem bír járni, felemelik a vasútba. A masiniszta már fütttyent, a kerekek megrázkódnak.

— Halt! nem indulhat!

Nyikorog a fék, a vonat megáll. Futkosás a sínek között. A sebesültek a kabátjuk ujjával törlik az ablakot és kibáméskodnak. Mi történt? Semmi. Hordágyat, valaki rosszul van! Két szanitéc hozza a súlyos beteget, aki miatt megállott a vonat. Utat nyitnak neki, végig a Perronon, míg az étteremben egy asztalra nem fektetik. Az ablakokat kinyitják, lámpát gyújta-

nak. Fiatal landwahrkápár, az alsó testén sérült meg, agonizál. Mozdulatlanul fekszik, sárga kendőbe szíj-
jazva, két reszkető kezével folyton az állát meg az ar-
cát tapogatja, a mutatóujján két vasgyűrű, a sapká-
ján körbe mindenféle tarka jelvények, tűk, szalagok.
Az orvos lehajlik hozzá, a szemébe néz, aztán kimegy.
Az ablakon bevilágít egy pillanatra a mozdony vörös
szeme, a sebesültek vonata kirobog a pályaudvarról,
Magyarország felé. A haldokló helyét más foglalja el.
ő *mitsem* tud erről, *mélyen* lélegzik, mint az *alvó*, bol-
dog gyermekek, a keze lassan lehanyatlik, szakállas
arcának zord kifejezése megenyhül, mintha moso-
lyogna, egy fáradt vándor, akit elnyomott az álom. A
szanitécek komolyan nézik; az egyik a pulzusát fogja,
a másik a szívverését lesi. Elaludt a landwähr.

Az utolsó sín páron harmincöt teherkocsi, a moz-
dony befűtve, készen az indulásra. Jaszlóban állítot-
ták össze a vonatot, azóta háromszorosára nőtt, min-
den állomáson új utasokat préselnek belé. Az utasai:
fiatal lányok, öreg ember keveset vár az élettől, mi
történhetik vele? A lányok menjenek, hogy bántódá-
suk ne essék. Ezért vonatra rakták a lányokat, mene-
küljenek a bizonytalanba. Hatodik napja utaznak,
beleérték magukat sorsukba, a teherkocsikat tragikus
kacérsággal berendezték leányszobáknak. Függyönyöket
aggattak a vagon falára, a ládákon törött tükrök; a
korlátan színes harisnyákat szántanak. Ebből a vonat-
ból senki sem száll ki, lassan tovább dőcög a fehér
mezőkön, az utasai nem tudják, merre viszi őket a
mozdony, az utazásuknak nincsen meghatározott célja.
Sebesült transzportokkal találkoznak a nyílt pályá-
testen. A sok beteg, elcsigázott férfi felriad és tátott

szájjal nézi a lányok vonatát, amely mint egy deliráló katona álma bolyong a síneken.

— Láttad komám, mennyi jány!

Láttam.

A szemüket dörzsölik, talán nem is igaz.

Háromszor találkoztam vele Galíciában. Gyászruhája azóta megkopott, a szeme még vörösebb a sírástól. Sűrűn lefátyolozva ül a csomagján, maga elé néz és imádkozik. Nem ezen a világon él. A háború megszűnt számára augusztus közepén. Azóta úton van és a férje sírját keresi. Utazásaiban öntudatlanul követi északi hadseregünk minden mozdulatát. Lengyel tartalékos hadnagy felesége, az urát Lemberg alatt földelték el, de nem hiszi, vagy nem akar belenyugodni. Családi összeköttetései révén engedelmet kapott, hogy hazavihesse a holttestet. Hogyan férjen hozzá, mikor azon a vidéken még az ellenség tábor-tüzei égnek? Mindenki más kifáradt volna, ő nem adja fel a harcot. Sírontúli hűséget esküdött és az esküjét megtartja. A sebesültek között egy pillantással megtalálja azt a katonát, aki a halott regimentjének paroliját viseli. Kiegyenesedik, félrehívja és könyörögve kérdi:

— Nem látta a férjemet? Dr. M. W..... ezred harmadik század?

Ki emlékszik arra, ami augusztusban volt? Az egyik látta, a másik hallott róla, a harmadik szerint sebet kapott, a negyedik hantolta a sírját. Visszamegy a perronra, a csomagjára ül és vár. Dr. M. W. hadnagy sírját hóval lepi be a tél, a hantja behorpad, a keresztjét feldöntötték a viharok, hogyan adhat a halott — életjelt magáról. Az özvegy a zsebkendőjét a szájához szorítja, hogy a köhögésén könnyítsen. Meddig bírja?

Hajnali mise Krakóban

Későn éjszaka érkeztem álmaim városába. Valójában most először taposom Krakó köveit, de a fehér parkok, az omladozó bástyák, a negyvenegy templom harangjai már régi kedveseim, a képük a szívemben élt, mint elmosódott gyermekkori emlékek, régi bútorok, fotográfiák, arcok, játékszerek. Ifjú hölgyeknek gyakran meséltem a Wawel kincseiről, a kastély udvaráról, Nagy Kazimir király gót termeiről, Zsigmond harangjáról, amelyet majd akkor húznak meg, ha Lengyelország felszabadul egyszer, Matejko Mária templomáról, a Sukienicáról, ahol gyönyörű zsidó nők csiklandozzák a vásárlók állát, a nagy rotundáról, Czartoryski palotáiról, hallgatóimat jó kedvem szerint vezettem kis cukrászdákba, régi borospincékbe, hangos varietékbe, mert mondom, Lengyelország menyasszonya, Krakó, álmaim városa volt, ifjú hölgyekkel, akiket szerettem, itt akartam megesküdni, a Barbarakápolnában. Most megérkeztem egyedül, sűrű pelyhekben hull a hó, az utcák néptelenek, a színház sötét és régi szerelmeimre gondolok. A kávéházak redőnyei leeresztve, a Hotel du Saxe-ba, ahol gondolatban annyi boldog éjszakát töltöttem, lopva a kiskapun vezeték be a vendéget, enni nincs, inni nincs, csak lassan panyi, nem ajánlom, hogy az utcákon kóboroljon, a várparancsnokság szigorú és az ügynökök keze megszire elér. Hát jó, de az ablakon kibámulni szabad.

Félrehúzem a nehéz damasztfüggönyöket, kitárom az ablakot, a néma város a gázlámpát félhomályában olyan, mint korai renaissance festmény, a lándzsás őrző hiányzik, lengő mécsesekkel, az aranyozott gyaloghintó, melyben a bálból hazatérő szépség pihen, a törpe ivó ólomajtaja, most repül ki egy katona a hóba. A kandallóban óriás fahasábok zokognak, csend van, Szent András templomában négyet üt az óra, minden hívőléleknek édes álmokat!

Hajnalban kisurranok a hotel kapuján. Katonák masíroznak az utcán, egy dragonyos tiszt két szolgálval lovagol ki, betegszállító kocsik sebesülteket visznek a pályaudvarra. Hó nem esik; csontokba nyilálló hideg van. A Mária-templom még üres, öregasszony térdel a küszöbön, olvasóját morzsolja. Egy pillantással végigsimogatom a karcsú oszlopok végtelenjét, a boltozatos menyezetet, amely kék, mint a nyári ég, csillagok miriádjával telehintve, aztán kilépek a térre. Az Ogrojec-kápolna Krisztusa előtt sok száz színes gertya ég. Galambok szálldosnak a hóban, hogy végre mind megpihenjenek a megváltó szobrának fakeresztjén. A kápolnában orgona zendül és alacsony, ezüstre festett kapuján kendőkbe, bundákba, prémekbe, fátylakba burkolt nők sietnek, szelesen keresztet vetve, térdet hajtva a szenteltvíztartó előtt. Hogy milyenek a nők, matrónák, gyermekleányok, koldusok, hercegnők, nem tudom, mert az arcuk el van takarva és számomra nincsen tekintetük. Férfit alig látok a mise látogatói között. Most egy fekete lovacska vontatta szánról lengyel nemes urat segít le a kocsisa, fehér szakállal van, hosszú fehér haja a bundája prémjevei játszik, a karján a gyász fekete szalagja. A kápolnában elhallgat az orgonaszó.

Benyitok és mikor a szemem megszokja a félhomályt, nem látok mást, mint gyászoló özvegyeket, anyákat, apákat, testvéreket és gyermekeket. A hajnali misét a hadjáratban elesettek lelkiüdvéért tartják. A lengyel légió hozzátartozói vonaglanak a hideg kőkockákon, a porbasújtott fájdalom könnytelen sírását hallom. Öh, ezt az őrjítő kint ismerem, amikor a szem kiszáradt kúthoz hasonló és belül tépnek a hollók, a csőrükkel szakítják fel a szív félig behegedt sebeit! Menyasszonyok, szőke fejük sűrű fátyolban, anyák maguk elé meredt tekintettel, kis testvérek panaszos sikoltozása és öreg férfiak melléből feltörő zokogás. A kápolnában néhány kandeláber pislog, most, hogy a reggel világossága betör a színes üvegtáblákon, a sekrestyés régimódi koppantókkal eloltja a gyertyákat. Véget ért a mise. A közönség lassan megindul, vissza-visszanéznek az oltárra, fölötte piros mezőben aranykoronás fehér sas, Krakó címere ragyog.

Halott orosz a hóban

Hat fehérköpenyeges alak, görnyedten mászunk a szűk erdei ösvényen. A vadászok fedezékeiből indulunk, négy közlegény, egy szakaszvezető és én. Az órát nézem: délután három. És milyen nap van ma? A társaim közül egyik sem tudja bizonyosan, csütörtök, vagy péntek, végre megállapodunk az előbbiben, hiszen pénteki napon nem szeret a katona sleichpatroulle-ra járni. Mintha kigyulladt volna az erdő, a fák koronája lángvörös, ez a téli nap izzó fénye az égboltozaton. Nagyon komolyan csúszkálunk, hiszen ahol a fák ritkulnak, már a Biala zajlik és az orosz lövészárkok drótsövénye zárja el az utat. A stájer vadászok a kezükben lóbálják a puskát, mindnek pipa van a szájában, milyen groteszkül hathatunk, egymásután masírozva, a bő fehér köpenyekben, a fejünk is fehér gyapjába kötözve, a cipőnkön újságpapírosból szabott kamásli. A „Szilézia” című újság se hitte, hogy egyszer magyar újságíró viseli a lábán!

A patruj, úgy látszik, soha sem beszélget. Kérdezni szeretnénk, de a szakaszvezető az ujját a szájára teszi. Hát némán fürkésszük a behavazott tájat. Egy fél órát mehettünk, amikor az egyik vadász a földre hasal, mind az öten utána vágódunk a hóba. Erőltetem a szemem, nézek jobbra, balra, fülelek, nem látok, nem hallok semmit. Nagyon messziről mégis,

mintha falusi harang kongását hozná erre a szél. Figyelmeztetem a szakasz vezetőt; ugyan mondja meg, hol harangoznak? A szakála ide-oda mozog, befelé nevet ki. Ezek a mi ütegeink Zaklycin felett. A hideg meg az erdő elfogja a hangjukat. És miért fekszünk a hóban? Nézzek merően a puskacsöve irányában, valami fekete tömeg keresztezi az ösvényt. Lehet, hogy kivágott fenyőfa törzse, lehet, hogy orosz őrjárat. Melyiket szeretné jobban? — kérdi. Mondom, a fatölköt jobban szeretem, mint az oroszokat.

A fekete tömeg nem mozdul. Most egy szarka sétál rajta ni! Száraz ágak hullanak rá. Két vadász négykézláb megközelíti. Alig indultak, máris integetnek, jöhetünk, nincs veszély. Egy halott orosz katona fekszik a hóban. Fehér köpenyeg rajta, a fején fehér hósipka, a lába mellett a puskáját félig eltemette a hó, a csizmáján szürke filcből való védő, vadonatúj bélelt kezyü a kezén. Jól felszerelték otthon, hogy meg ne fázzék Lengyelországban. Hideget nem érez többé, de meleget sem. A háború az ő számára véget ért, külön békét kötött velünk, Isten nyugosztalja.

A vadászok keresztet vetnek. Én lehajlok a halotthoz. Mióta fehetnek itt? Biztosan patrujba küldték, az őrjáratok lövöldöztek egymásra, a társai elfutottak, ő meg elesett a hóban. A csikorgó hideg bebalzsamozta, az arc érintetlen, megőrizte a haldokló utolsó vonásait. Huszonnyolc-harminc éves földműves ember, kis hetyke bajusza a szájába lóg, világos-kék szeme nyitva maradt, a jobbkezét a szívéhez szorítja. A köpenyegén, kabátján, a blúzán, gyapotingén, bársonymellénykéjén keresztülszaladt a golyó, egyenesen a szívébe. Halálküzdeme pillanatokig tartatolt, az arca inkább meglepetést tükrözik, mint fáj-

dalmát. Két vadász lekapja az ásóját a hátáról, a markukat hóval megnedvesítik és a fenyő alatt szótlanul túrni kezdik a fagyott göröngyöket.

A halott kabátját átvizsgálják, piros vállszalagját ról megtudjuk, a százhuszonnyolcadik ezredből való, a rangja tizedes, írása a zsoldkönyve, a nevét elmosta a nedvesség, annyi látszik, Alexej, a vagyona három ötrubeles bankó, egy fél kenyér, két hagyma és két konzervdoboz. A nyakán nehéz olvasó, a sapkáján hat pléh szentkép, a csuklóján rézláncon egy Mária és egy ébenfa-kereszt. Nálunk a pócsi búcsúra mennek így a népek. „Kisorosz . . .” mondogatják a vadászok; kibékültek a halott Alexejjével, síri nyugalomról megfontoltan, szakértelemmel gondoskodnak, akár testvér, bajtárs lett volna a muszka paraszt.

Mikor a sir elkészült, Alexejt nekifoháskodva felkaptuk a levegőbe, mind a hatan megizzadtunk, amíg hosszában befektettük a jószagú gödörbe. Ha szerette a földet, úgy jól érzi majd magát, mert áldott, zsíros, fekete ágyban nyújtózkodhatik, míg a feltárna dás kürtje a fülébe rival. Sötét lett, hogy elkészültünk a sírral. A szakaszvezető a sajátja mellé akasztotta az orosz puskái, a zsoldkönyvet, a pénzt, a vállszallagot a zsebébe tette, hogy beszámolhasson a szf zadosának. Megfordultunk, lehorgasztott fejjel kullogtunk haza felé az erdei ösvényen. Észre sem vettük, forgószél kerekedett, felkavarta a havat és szívtelenül a szemünkbe szórta. Majd belevakultunk. A napból már csak egy véres esik látszott, az égen fehér felhők hintáztak, mind hidegebb lett. Jó darabon futottunk a hóban, mire megérkeztünk a lövészárokbá; ha a szakaszvezetőt az idegen puska nem emlékezteti, elfelejtettük volna halottunkat, Alexejt.

Meztelenül a februári éjszakában.

Délután egyszerre sötét lett. Eltűntek a Lysa-Gora hóval borított csúcsai, az erdő is elveszett, ahonnan a honvédek tüzelőfát szállítottak az árkokba. Tíz méterre se látunk, előttünk szürkesség, mögöttünk fehér fátylak. A köd olyan hirtelen jött, akár a besurruló tolvaj, nem készültünk rá, meglepett bennünket, a katonák abbahagyták a dalolást, a lovak a földalatti istállóban nyugtalanul kapálják a nedves földet. Soha így a magányosság kínzó érzése nem hatott rám.

Galíciában, a Dunajec partján, nyakig beásva, ezernégyszáz magyar néz maga elé, busán és elhagyottan. A posztok innen is, túlról is lövöldözni kezdtek. Máskor hat óra táján elhallgatott a puskák kattogása, az étkezés idejét megtiszteli a katona, ha már megszokott az ellenséggel. Most jólesett ez a sűrű tüzelés. Az eltévedt vándor a havas országúton, mikor már a káromkodást is megunta, vidáman füttyörészni kezd, ha távoli falvak harangját hallja az éjszakában. Háborúban a saját puskák szakadatlan ropogása ilyen megváltó harangzúgása a zaklatott idegeknek. Hátha még az ágyúk is elkezdik:

A hegyi ütegek talán sejtik, hogyan epedünk utánuk, a hátunk mögött döngetik a felhőket. Egészen

más a dübörgésük, mint a tiszta, napfényes időben. Hosszabb, tompább, súlyosabb, azt mondja Sivó köz-honvéd, úgy szól a kis álgú, mintha öreg óriás tüz-szenlene.

A fedezék alján szabad tüzet rakni. Nagy pasz-sziója ez a honvédeknek, a parazsat piszkálni, a ha-mujában melengetni a bakancsot. Ritkán jutnak hozzá, tudnivaló, a fény a legálnokabb spion. Ma alig élnek az engedelemmel. Egy öreg csont, ravaruskát próbált gyerek, inkább az újoncok okulására próbálkozik a tűzzel, de alig vet lobot a fenyőgaly, meg a száraz le-vél, belerúg, leköpi a lángot, mert hogy a veszett köd az orrába fújta a füstöt. Didergünk. Mindenki haza-gondol.

Éjfél után a tisztí ebédlőben. — Három méter hosszú, másfél méter széles barlang. A kis vaskályha pulykavörös; petróleumlámpánk és díványunk is van, egy szék, két aranyrámás lengyel olajnyomat a falon. A századost telefonhoz hívták a stábtól; találgatjuk a parancsot. Lehet a köd miatt, hogy mihez tartsa ma-gát. Dames-cigarettát szívünk; ennivalóban nincs hi-ány, szardínia, száraz hering, zsidó-szalámi, befőtt gyümölcs, pirított kenyér volt a vacsora. Lefeküdni már nem érdemes, úgy sem tudunk aludni a ködben. A nedvesség lekúszik a gödrökbe, beférkőzik a cson-tokba, a velőbe, a tüdőbe, mindnyájan köhécselünk.

A százados úr otthon volt, a hálófülkéjében, egy üveg cognacot hozott a szalmazsák alól. Jobban esik a virrasztás. Az oroszok felhasználhatják a pokoli sötét-séget, észre sem veszi a patruj, itt vannak a drótsöve-nyeknél. Negyedóránként jelentéseket hoz az ügyele-tes zászlós. Az oroszok szaporábban tüzelnek. Aztán: Geller Ferenc káplár golyót kapott a vállába. Majd

hajnalig: Semmi újság. Minden rendben van. Így múlik az idő négy óráig.

Virrad. Első jele, hogy a lövöldözés gyengül. A mieink alig felelgetnek a muszkának, minek pazarolják a muníciót hiába. Még szükség lehet rá; spórolnak vele. A magyar paraszt a sajátjával, az államéval egyformán takarékos.

Cudar hidegség van. Az álmatlanul töltött éjszaka után még ez a jeges dér kellett! Senki sem szól, bundába, hósapkába, takaróba burkolózunk és vacog a fogunk.

A századost újra telefonhoz hívták. Ezt a parancsot kapta:

— Egy patruj, tiszttel, menjen be Lubija-Szcepatowszkába, kutassa át a házakat, három nap előtt kozákok voltak a faluban.

Lubija-Szcepatowszka az északi szárnyon körülbelül egyforma távolságra, kétezer lépésre van az orosz és a magyar lövészároktól. Nyomorult rutén fészek, talán harminc viskó, lakói biztosan elmenekültek, mert előbb a mi, később a hátráló ellenség ágyúinak tűzvonalába esett. Megmutatják a térképen, egy parányi pont jelöli, rossz út vezet odáig, majorságnak, erdészlaknak, szénégető telepnek nyoma sincs a kerületében. Ha elmehetnék a patrujjal? — kérdem. A kirándulás nem veszedelmes, mondják, ilyenkor hallgatnak az útegek, mert a megfigyelést a sötétség akadályozza. Nagy kedvem van hozzá? Nagy. Hát isten hírével, de meg ne hüljek!

Tizenkét honvéd, Walter hadnagy, meg én ki-mászunk a futóárokból és nekivágunk a fehér mezőségnek. Csend van, tán a varjuk is alszanak. Ásítózva megyünk előre. Nem hosszú út, meg se izzadunk bele,

baj se történhetik, a dűlöt két oldalt magas dombok szegélyezik. Már a falu alatt tapossuk a sáros havat, mikor két gyönyörű őz fut nekünk, majd hogy fel nem döntött. Egyik honvédben felbuzdul az orvvadász, vállhoz kapja a puskát, Walter hadnagy éppen jókor teremti kupán. Csónakos az ángyod, fellármáznád a muszkákat, mi? Jelentem a hadnagy urnák, csöbe szaladt az őzike ...

Lubija község. Két sor vályogkaliba, egyik sem füstöl, teremtett lélekkel aligha találkozunk. A kalyibáknak csak a négy fala maradt épen, a csontváza; tetejüket, ajtót, ablakot, szegényes berendezésüket elhurcolták a lövészárkokba. A falakra akasztott szentképek, szenteltvíztartók emlékeztetnek arra, hogy keresztények éltek e szomorú tanyán. Végigjárjuk az elhagyott kalyibákat. Szennyes szalma a földből való pádimentumon, orrfacsaró búz, sárga kapcák, elhullajtott cipők, orosz konzervdobozok, üres munícióhüvelyek, üszkös gerendák, átlukasztott szita, szét-tört cserépkorsó, üres rumos üvegek, csupa élettelen, haszontalan tárgy, mégis mintha a homályos szögletekben, a sáros talajba temetkezve éreznék szörnyű sorsukat. Huszonkét házzal végeztünk; még kettő van hátra.

Az udvaron nem régi tábori tüzek maradványa. Nézik a honvédek, a sarkukkal rugdossák a fekete hamut, összebújnak, a fejüket csóválják, aztán a káplár jelenti: „Kozákok rakták a máglyát, mer' állati trágya van benne”. A hadnagy a ház ajtajával bajlódik. Istráanggal lekötötték a kilincset, be kell törni. Előbb lengyelül meg tótul kiáltozzák:

— Van benn valaki?

Semmi válasz. Csónakos honvéd lefekszik a földre és az ajtó hasadékan hallgatózik.

— Jelentem a hadnagy urnák, kutya nyöszörög bévüll

Ennek a háznak sincs teteje. Felülről süvít bele a szél, a dara, meg a jég. Nekidülnek a katonák, a rozsdás srófok nyikorognak, aztán bezuhan az egész redves alkotmány. Szuronyt szegezve megállnak a küszöbön, a parancsot várják.

A szoba, egyúttal konyha persze és istálló, olyan, mint a többi. Megolvadt hó csepereg a pusztá falakról, sáros szalma úszkál a földön. A kemence mögött a sötétben, mintha mozogna valami. Még nem tudjuk, állat, vagy ember. Odavilágítok, a honvédek a puskatussal hadonásznak a sárga villamos fényesség irányában. Három mezítelen ember fekszik a vacakban. Elöl öreg asszony, rongyos lepedővel övig letakarva, egész sárga már, rövid ősz haja alig ér a válláig. A lábánál egy kis leány kuporodik össze, véres ingben rázza a hideg, az ő sóhajtozását hallhatta Csónakos honvéd. Sovány, kékre fagyott, összekarmolt testű gyermek, tíz-tizenkét éves lehet, kis arccskája eltorzult a kintól, a kétségbeeséstől. Leghátul egy öreg férfi fekszik elnyújtózkodva, mozdulatlanul, már nincsen benne élet, megfagyott, kimúlt, vége van.

A honvédek tüzet raknak, a vén asszonyt és a leányt a máglya mellé vonszolják és betakarják katonaköpenyükkel. Bütykösök kerülnek elő, a szájukba pálinkát öntenek, aki tótul, vagy lengyelül szólni tud, jó szívvel biztatja a szerencsétleneket: Ne féljete, emberek vagyunk, a kozákok elmentek, arra ni, messzire!

A leány hamarabb visszanyeri öntudatát. Sirni kezd, a feje reszket, bizalmatlanul nézi a katonákat. Folyton azt hajtogatja: „Jaj, jaj, ne bántsanak, meg-

halok, jaj, jaj . . .” Az öreg néne is mozog már, a Miatyánkot mormolja, de a pálinkáról le nem veszi a szemét. Walter hadnagy észreveszi.

— Belülről fázik, fűteni kell.

Újra belé öntenek másfél deci snapszot. Most ki-tör belőle a zokogás:

— Három nap előtt kozákok nyargaltak a faluba, két család lakott még itt rajtuk kívül, ezek elmene-kültek, ő nem akarta beteg urát itthagyni, azt gondolta, hogy két vén embernek, meg egy gyermekleány-nak nem eshetik bántódása. A kozákok dél táján nyi-tottak a házukba, az öreget úgy fejbekólintotta az al-tiszt, hogy elterült a kemence mellett, meg se moz-dult azóta. Elvették az ennivalójukat, fél zsák burgo-nyát, két szakajtó répát és egy fél kenyeret, aztán erőszakkal letépték róluk a ruhát, a kis unokáját pe-dig a szögletbe cipelték. Rémesen sikoltozott szegény kis féreg, könyörgött, Máriához imádkozott, de nem kegyelmeztek neki, véresen rúgták a kemence alá. Dél-után elmentek, az ajtót lekötötték, a háztetőt is ma-gukkal hurcolták, ők mezítelenül maradtak a februári éjszakában. Három nap, két éjszaka ...

Csónakos honvéd a kis leányt ölbe kapja, mások a nagyanyját támogatják, indulunk vissza szótlanul, szikrázó undorral és gyűlölettel. Havas eső szítál, de a felhők közül kibúj a nap. Talán a köd is eltakarodik estére.

Árvák sóhaja

Már hajnalban megszólaltak az orosz ütegek. Előbb az országutat lötték, azután szabályos félkörben a hegyoldalt szórták be shrapnellal. Tiszta, téli idő volt; a Dunajec a kéklő fenyvesekbe veszett, mintha tengerparton várnánk a napkeltét. Ezen a tájon hetek óta hallgatott az ellenség, a lövészárkokba lapulva, szinte elfelejtkeztünk róluk. Most újra kezdték és mindenki érezte: az ágyúzás csak bevezetés.

Délután a honvédek orosz patrujjal találkoztak az erdőben. Hópelyhek keringöztek, finom cukorporral szórták be a fákat, a nap már búcsúzott, akár egy vérző szív az ég peremén. Mi csak a puskák kattogását hallottuk messziről. Éppen búcsúztam a tisztektől, mert estére a hadtestnél kellett jelentkeznem, mikor a honvédek zúzmarás szakállal és bajusszal, sárosan, megviselve hazaérkeztek felderítő útjukról. Tíz percig sem tartott, Köllő honvéd golyót kapott a lábába, hátul hozzák, a muszka megfutott, négyet elfogtak, köztük a patrujt vezető tisztet. Hogy vigyem be Sz. kastélyba az orosz hadnagyot, mellém adnak egy katonát, legalább nem unatkozom!

Az orosz a fedezék szélén ült, a sarkantyújával rugdalta a havat, inkább fásultnak, mint szomorúnak látszott. Szóltanul gázoltunk a futóárkokban, elől a szuronyos honvéd, utána a fogoly, én zártam be a menetet. A lengyel szekér az erdő szélén várakozott ránk, a hó félig eltemette, olyan volt, mint egy habos csokoládé-fánk. Felkapaszkodtunk, a honvéd a

bakra, de felénk fordulva, mi ketten az ülésre, a kocsis a lovak közé csapott, keresztet vetett, W Imié Boga, — fohászzkodott, isten nevében ...

Most néztem először útitársamra és percekig rajta felejtettem a tekintetem. Festői szépsége, ázsiai előkelősége megigézett. Magas, karcsú férfi, csupa izom és lendület, az arca olajbarna, keskeny ajkának a pirossága és koromfekete szemöldöke már nem is természetes; hajlott saszorra, ritka selymes bajusza és törökös szakálla Lermontow regényhőseire emlékeztetett. Valahol láttam már ezt az arcot, talán álmaimban régen, amikor Thamar georgiai királynő színes terrakotta-szobrába voltam szerelmes. A királynő keskeny bokáját fiatal harcos öleli át, a fejét a piros talpazatra hajtja. Ehhez a rajongó katonához hasonlított a fogoly orosz hadnagy.

Az orosz ütegek a hegyeken át küldték üzeneteiket, a puskák szavát elfojtotta a messziség. Cigarettaival kínálok, mohón nyúl utána, azután a homlokához, a szájához és a szívéhez szorítja a kezét. Mohamedán. Rágyújtunk és halkán beszélgetni kezdünk.

— Grúz nemes, mthavar, királyi család sarja, négy évig a moszkvai orvosegyetemet látogatta, de nem végezte be tanulmányait, haza ment a Rión völgyébe. Augusztus óta harcol, bocsánatot kér, amiért a keztyűje rongyos, ez az utolsó pár és elszakadt az erdőben. Hogy én német vagyok? Nem. Hát ausztriai? Nem.

— Magyar!

Kíváncsian, de illedelmesen megbámul. Magyar? Érdekes. A magyarokról keveset tud. Gondolkozik. Aztán mosolyogva, udvariasan:

— Arra emlékszem, hogy a magyar az egyetlen romantikus faj Európában.

A hazájáról kérdezem. Kipirul, a szívéhez szorítja a kezét és áradozva ömlik belőle a szó.

— Transzkaukázia paradicsoma, Ibéria! A népe bátor, eszes, szép és szabadságszerető. A múltja fényes, mint a felkelő nap, száztizennégy év óta szenvednek orosz rabságban. Ne gondoljam, hogy megadták magukat a sorsuknak, mert most patakokban ömlik Georgia vére az orosz birodalomért. Nem tehetek másképp, öt év előtt fellázdadtak, árván, magukra hagyva, szemben az orosz arannyal és az orosz haderővel. Egyetlen csatában tízezer kozákot mészároltak le; nem kértek és nem adtak pardont. Mit ért? A cár százezer kozákot küldött és eltaposták őket, mint az ökörcsorda az őszi vetést. Amíg egy grúz nemes él, nem lesz más gondolatuk: „Samostatne Kralostowo”. önálló független királyság.

— Ha egyszer a Rión és Ingur völgyében utaznék, nyár végén, amikor pirosak a szőlők és érett gyümölcs illatával telik meg Georgia. A grúz leányok aranyhímzéses bársony kalapjukban mosolyognak az utasra, rózsavízbe mártott kendővel üdítik fel poros homlokát és kakethi borral telt serleget nyújtanak a nyergébe. A nyelvünk dallamos, méltóságteljes, mint régi templomi ének; költőik vannak, búsabbak, mint az angol Byron, ha olvastam a tigrisbőrös embert, a legszebb grúz regényt . . .'

A faluhoz értünk, ahol az iskola a hadtestparancsnokság szállása. A grúz nemes sóhajtott.

— Samostatne kralostowo! — két árvát vitt a kocsni az elhagyott galíciai csatatereken . . .

„Jó gyerek leszek !”

Igen, megígérem. Gyermekkoromban sokszor, ha sötét szobában egyedül maradtam, a bútorok kísértetiesen nyikorogtak, szörnyű alakok körvonalai rajzolódtak a falakra és a fehér függönyökre, ugyanígy szorult el a szívem, a lélegzetem elfulladt, összekulcsoltam a kezem és halkán ismételtem, jó gyerek leszek, mátul jó gyerek leszek! Azt hiszem, mindenki megígérte egyszer, hiszen az élet később is hányszor zár sötét szobákba, amelyek ajtaját nem találjuk. És ki nem követett el gonoszságot, ki nem okozott fájdalmat, legtöbbször azoknak, akik a legjobban szeretik?

A harctereken, ahol a halál angyala kis villamoslámpáját a nap és az éjszaka minden pillanatában sápadt arcod elé tarthatja, hogy kiszemeljen ifjú vőlegényének milliók közül, mi gyarló, gyáva emberek nyomorult életünkért vacogva, sokszor sóhajtjuk: Jó gyerek leszek, soha többé nem leszek rossz, csak most az egyszer adjál kegyelmet! Vájjon megtartjuk-e ijedt fogadkozásainkat és egészségesen, sántán, bénán, mindegy, de élve, élve haza kerülve, valóban jó gyerekek leszünk mindannyian?

A háború a szenvedések legfelsőbb tanfolyama és bölcssek, sőt mi több, költők tanítják, hogy aki kenyérét sohasem öntözte könnyeivel, nem virrasztott át végtelennek tetsző éjeket, Istent nem hívta kétségbeesve,

nem lehet igazán jó, igazságos, megbocsátó, résztvevő lélek. Itt virrasztanak, dideregnek, véreznek, fohász-kodnak a katonák, a tűzvonalban csupa szakállas Krisztus-arc, paraszt apostol térdel, miért ne lehetnének éppen „k hazájukban, otthonukban a Megváltó új, hűséges tanítványai? Fáradt és lázas emberi képzelődés talán, de én szentül hiszem, a jézusi, mózesi, mohamedi, buddhai szeretet igéinek igazi hirdetői, ezek a fagyott, tályogos testű, végsőkig hajszolt harcosok lesznek. A világ fölött nem múlhatik el áldás nélkül az istenítélet,

Bizony, a lövészárkokban, a fedezékek mögött Kuporgó férfiak testileg, lelkileg megváltoztak nyolc hónap óta. Felvirágozva és dalolva jöttek, azt hívén, egyetlen hajrával, az izmok és a bennük lakozó lelkes elszántság egyetlen megfeszítésével a háborúnak vége. Most már beleszoktak, kitanulták, mint valamely új professziót, megtisztultak a gyűlöléstől; az ellenség iránt, hogy csűrhében hajtják ellenük, inkább szálnalmat, részvétet éreznek. A muszkát is anya szülte, a muszka is fogadkozik, amikor pattogni kezdenek a géppuskák és az ágyúk süvöltve küldik a golyót közéjük: Mária kegyelmezz, jó gyerekek leszünk, még egyszer lássam a Kaukázus fehér hegyeit, vagy a Volga ezüst tükrét, Mária védj meg golyótól, szuronytól . . .

A sapkámra én is rózsabimbót tűztem augusztusban, hol hervad az árva virágszál azóta? De nem mulasztottam el gondolatban bocsánatot kérni azoktól, akiket megbántottam; ha álmából felriadt, kedves, sötét őszi hajnalon, az esőt mintha vedrekből öntötték volna, hideg szél cibálta a fák hervadó gallyait, úgy tudja meg, az én esdeklésem rázta hálószobájának ablaktábláit. Mindnyájunknak eljött a maga ideje, ami-

kor hiába gőg, fölény, hiúság, egy tépett élet elszánt-sága, összekulcsolod a kezed és gyermekkoraod elfelejtett jó Istenét emlegeted.

Przemyslben volt egy ilyen este. Ágyúk égzengéséből tértem vissza, égő falvakon robogott át az autóm, bakák ballagtak rajvonalban a mezőn, hogy néhány perc múlva ellenséges tűzben másszák meg a magaslatot. Az agyam lüktetett, a szemem már nem bírta befogadni a látottakat, részeg voltam a borzalom, gyöngyör, vérrel, puskaporral kevert italától.

A kávéház zsúfolva volt tisztekkel, orvosokkal, küldöncökkel, lengyel urakkal és bársonysapkás zsidókkal. Füst, meleg, gőz, sarkantyúpengés, széles gesztusok, hangos vitakozás. Nagyon messziről tompán dübörögtek az ágyúk. Az utolsó asztalnál húzódtam meg egyedül, széles tükörablak mellett, amely a pályaudvar vashídjára nézett. Kilencet ütött az óra; a hid körül mozgolódás, morajlás támadt, olyan ütemes zaj, ami vidéki búcsúsok menetérc emlékeztetett.

Szent processzio, — gondoltam. — A következő pillanatban azonban eszembe jutott, hogy a vashíd mögött torkolnak össze a San innenső partjáról vezető országutak. Letörültem a gyöngyöző ablaktáblát. Akkor értek a búcsúsok a kávéház elé. Mennyien voltak, nem tudom. Teljes óráig tartott a vonulásuk: mindenfajta katona, bakák, vadászok, huszárok, pionirek, honvédek, tüzerek, ulánusok, trének, dragonyosok, csupa sebesült a két hete tartó rettenetes öldöklésből. Jöttek, vánszorogtak, a földön csúsztak, egymást támogatták, a sánták a bénák vállába kapaszkodtak, friss fehér pólya a sérült testrészeken, szétroncsolt fejek, a shrapnell marása húson és csonton, botjaik kísértetiesen kopogtak a kövezeten, ágak, miket útköz-

ben tördeltek az ösvények akácfaíró, reszkető szakáilak, vértelen ajkak nyöszörgése, valami szívfacsaró dallam, az emberi nyomorúság wagneri szimfóniája.

A homlokomat az ablakhoz szorítottam. Azóta ültem havas árkok szélén, halottak fölé lógattam a csizmám, hallottam golyókat zizegni a fülem mellett, átvettem haldoklók üzenetét távoli kedveseiknek, de a háború keserű, émelygős, rossz illatú ízét mégis azon a przemysli estén éreztem igazán. Benne van a szivemben, az idegeimben, a gyomromban, mint egy lassan ölő mérég. És ott fogadtam meg: Jó gyerek leszek, mátul jó gyerek leszek . . .

Koszorú

Tavaszi szikrázik az ablakomon, a jó Isten fényes géppuskái tüzelnek egyenesen a szívem közepébe. Boldogasszony napján zúgnak a harangok, fekete fejkendős asszonyok, roskadozó vén emberek, sebesült katonák özönlenek ki a templomból, amelynek szomszédjában lakom. Kihajolok az ablakon, a tengerkék égboltozatot, a fák kérgének tavaszi pattozását, a márciusi földek erjedését ünneplem, a magam pogány módja szerint. Magyar tavasz! — sóhajtom, a többi már elfullad, elmondom egyszer, talán soha.

Levelet hoz a cseh infanteristám. Feladó: Bódi Györgyné, Szabolcsból. „Tisztelt Fiatal Úr, juttassa el mellékelt írást hites uramhoz Zemislibe áldja meg érte stb.” Másik boríték címezése: Bódi György k. u. k. Festungspital Nr. 7 in Zemisli.

Négy napig jön ide a levél, azóta a Nr. 7 spítalban orosz felcser ápolja meggyéből való népfelkelő munkást, Bódi Györgyöt. Ez a levél nem jut el hozzá többé.

Kelt 1915 év Március hó 18dikán Szeretet kedves jó párom én főró szívemből küldöm ezen pár sort a mesze távolba és így küldöm köszönetemet Dicsértesek az úr Jézus krisztus szent neve és a szép szűz Máriáé most is mindöröké amen és ezen pár sor írá-

som találjon nagyon jó egészségben mint a te kedves családnak van és kíványa ezt a kedves családot a tőlünk messze elzárt távoli spítálba, mert szeretet kedves jó párom nem tudom hogy hogyan érzi az én bus és fájdalmas szívem magát hogy nem tudhatlak szavaimmal vigasztalni és a te kedves családot az kedves édes apjukot nem tudunk sehogy sem vigasztalást adni tehát csak vegyétek nyugot szível a szép magyar hazát ezt a szép termékeny országot, majd a jó Isten nyujcsa védelmünkre az ő szencséges karjait győzedelemre. Mert a régi hős királyunk is azt mondta hogy ha Isten velünk ki elenünk és mint Marija a magyarok nagy asszonya lesz védője országunknak ezen kedves magyar népnek vigasztalására. Most tehát szeretet, kedves jó párom vigasztalódjál meg ezen sorajim által melyet hü nejed fájdalmas szívvel küld hozád a távolba mert én nem mehetek hozzád vigasztalni mert el zártak tőlem hosszú nagy időre, a nagy jó Isten tudja mikor szabadulsz ki belőle és mikor jöhec a kedves családod körébe és hogy mikor mondhatja a te kedves gyermekeid, hogy édes egy apám jaj de régen nem látuk és most újra hazasegítete a jó Isten hozzánk.

De hogy megérjük még ezt az időt, még egyszer! Tisztelünk szeretet kedves jó párom nagyon jó egészséget kívánunk és száz ezer csókjaink szályon rejád a távolba, Ezel lezárom levelem sorajit maradok tiszteletel hű nejed Micsinaji Rozál és a kedves három gyermekeid György Mihály Anuska az én férjem és édes apánk Bódi György Isten veled és mivelünk ezen távolba.

Szentelt vízzel áldott bazsalikom-koszorú, barkaág Zemisli koporsóján, most már hullhatnak rád a

göröngyök, kibékültem veled, tiszta a lelkem, mint egy szűz leánygyermeké, hitem erősebb a magyar fajta örökkévalóságában, mint az életben, halálban, természet törvényeiben, Isten létezésében. Przemysl, Galicia, világháború, égszakadás, földindulás elmosódó semmi, bolygók vonulása az örök magyar nemzet történetében. Bódi György orosz fogságban, a Nr. 7. spítalban, Bódi Györgyné messzi Szabolcsban, tanítottak erre Gyümölcsoltó Boldogasszony napján.

Magyar paraszt a világháborúban

Hányféle nép rohan szuronytszegezve az európai csatatereken? Fehérek, sárgák, rézbőrűek, feketék, a vérük mégis egy, piros és meleg amikor kibuggyan a szívből a hóba vagy a sárba. Minden emberi élet érdekes, legyen az testvére, ellenségé, baráté. A harc után, amikor elhallgatnak az ágyúk és a sebesülteket kiválogatják ~ halottak közül, amúgy sincs különbség katona és katona között. Emberek küzdöttek a hegyoldalon és a töltés alatt, emberek és nem állatok, minden halottat sirat valaki, Szibériában, a Rajna mellett, Skóciában, a Tiszántúl, Tirol hegyeiben, Indiában özvegyek, árvák gyászolnak. Oh jaj! — ez a földkerekség minden nyelvén egyforma, az igazi szabadkőműves jel, amit megért a szanitéc, bármilyen színű is az egyenruhája. A föld alatt ugyanaz a nedvesség járja át a magyar, orosz, francia, német, angol katona kihült testét, a csontok összekeverednek, a karok és lábak egymáshoz csúsznak, ki tudja a háború után, ellenségnek, vagy saját vérünknek emelünk mauzóleumot?

Az összes hadviselő államokat, katonákat és polgárokat érdekli az ellenség. A hatalmas német gárdista résztvétel néz le a kis franciára, mielőtt belemártja a szuronyai. Anglia évek óta hisztérikus kíváncsisággal tanulmányozza a poroszokat. Bennünket, magyarokat,

főleg az orosz izgat, távoli sejtelmek irányítják kutató tekintetünket, a szerbeket utáljuk, bérgyilkosok soha sem férközhettek közel a mi népünk lelkéhez. A magyar paraszt az egész világot foglalkoztatja. Kezembe jutnak lapok, németek, angolok, franciák, oroszok, nem tudnak betelni a huszárral, honvéddel, magyar erényekkel, szokásokkal, múltunkkal, jövőnkkel; ahogy meggazdagodott, elhízott bankárok titokban a könnyű életű, vidám bohémekért epednek, úgy kacérkodnak nemzetünk romantikájával a világháború reális, eshetőségeket, üzleteket latolgató hatalmasságai.

Bús Magyarország divatba jött, álmélkodva mesél fiairól a svájci, az olasz, a dán, a londoni, párisi, petrográdi újság haditudósítója, legendák kelnek szárnyra, muskátli virágok a vérözönből. Eleitől látom sarjadni, bimbózni a magyar dicsőség szerény ellenértékeit, a magyar romantikát, amely íme beopta magát jóbarát és ádáz ellenség szívébe. Mit tagadjam, jól esett, árvaságunkban vigasztalt a múltért és hitemet megerősítette a jövőben. Míg eleinte, a harctereken járván, csak az iszonyat sajtó fájdalmát éreztem, a kiomló vér, a haldoklók hörgése, a sebesültek krétafehér arca, a lecsukott szemek sárga árnyéka megbénított és a torokmra forrasztott minden biztató, megnyugtató hangot, most a magyar paraszt teteménél, a huszár és a honvéd átlőtt mellére borulva, elsúghatom a magyar vitézség halotti imádságát: „Heldentod János, Helden-tod Esvány, ez a szürke, mocskos galíciai égboltozat a szemfedőd, mert a gyereked, az unokád boldogabb országban akar élni. A földért haltok meg magyar Helden-todok, ami most már a tiétek lesz, jobb, ha nem születik, aki töletek elvitatni próbálja. Földért, békességért, mindörökké ámen!”

Vájjon érzi, érti millió közvitéz, hogy rájuk szegeződik Európa szeme? öntudatuk alatt, a titokzatos agy hajszálnyi sejtjében tudják, mit csinálnak. Mert az atavisztikus hősiesség, az öröklött virtus talán elegendő a szuronyrohamokhoz géppuskák tüzeiben, puskaagyával törni, zúzni az ellenség koponyáját, mars marsot nyargalni ütegek fergetegében, de amikor a mai hadviselésnek a halálmegvetés e szent szédületei részletei csupán, a lényeg: kukacként fúródni a földbe, túrni és várni és szenvedni csikorgó hidegben, olvadó hóban, ágyúk égzengésében. Láttam őket távol a hazától, a galíciai országúton bokáig dagasztani az őszi pocsolyákban, láttam a lövészárkokban fehér köpenyekben, pápaszemben virrasztani a magyar katonát, láttam rajvonalban a halálba csúszni honvédeket a Magiéra tövében, láttam a sebesülteket, amint egymást támogatva, görnyedten vánszorogtak vissza a tűzvonalból, mindnek, újoncnak, próbált huszárnak, sebesültnek, haldoklónak és halottnak az arcán ugyanazon egykedvű mélabú, szomorú bölcsesség, magyar keserűség, amely nem vádol, nem sopánkodik, nem kiált boszúért, megy előre, döngő léptekkel, vissza nem nézve, tántoríthatatlanul a végzete elé.

A végzet útban volt sok esztendő óta. Most itt van, ne keressük a miéért, más íze lesz az életnek, a csóknak, a kenyérnek, a halál trágyázza az emberi lelket és az isteni földet, ami volt, többé úgy sem lesz soha.

A magyar paraszt lám nem érzélgős, megfeszíti izmait és pusztá öklével verekszik a jövőjéért. Soha földműves nemzet egyszerű gyermekeinek nem ragyogott szebben szívárvány a tavaszi mennyboltozaton, mint a világháború után. Ipartelepek, gyáarak, művé-

szét, irodalom, városok kultúrája romokban hever, nincs más, ami megmarad, mint a zsiros anyaföld; a földnek nem árt a gránát, a srappell, a tűzvész, szórhatjátok a robbanó lövegeket, meg sem érzi, gödröket hasíthatok benne, sírokkal túrhatjátok fel, a felperzselt házak pernyéje, az emberek és lovak kadaverje, a széthullajtott .eres rongyok még termékenyebbé teszik, az átok áldássá válik rajta. A föld, Magyarország anyja, hitvese, szeretője Istentől való!

Es aki véres verejtékével most a Kárpátok alatt, a Dunajec mentén, Orosz-Lengyelország kietlen pusztáin küzd érte, másodsor szerzi vissza a magyar földet a magyar népnek. Először a kiváltságos magyar nemzet hódította meg ezt az országot, ezer és egnéhány év múlva, íme a paraszt vére folyik patakokban, hogy meg is tarthassa az országot és birtokába vegye.

A háború a legfelsőbb bíró, ítéleteit nem földi hatalmak, de a megmásíthatatlan végzet nevében hozza. őfelsége a Végzet nevében, a magyar földműves máris pörnyerteszen került ki a világháborúból. A napsütött arcú, kérges tenyerű, görnyedt, barna szemű, bölcs és komoly paraszt „megméretett és a legsúlyosabbnak találtatott.”

Nem hiszek abban az irodalomban, amely nem lát a jövőbe. Nálunk a paraszt igazi értékére még ma sem eszmélnek az írók és művészek. Magyar államférfiak közül Kossuth Lajoson, magyar költők közül Petőfin kívül senki sem emelte szívéhez a parasztot. A harctéren folyton Petőfi-verseket mondok halkan, öntudatlanul, inkább magamnak. Jókai paraszti figuráiban nem mélyedt el, csupán a külsőségei érdekelték, Mikszáth elanekdotázta, Gárdonyi szívesebben a paraszt második generációjával foglalkozik, a föld-

mives-gyerekből tanítóvá, gépészsé, jegyzővé nőtt magyarokkal, Bródy Sándor nagyszerűen érezte, de utóbb mintha a város kedvét szegte volna. Ami rajtuk kívül íródik, középszerű, méltatlan; fényképek művészet nélkül, vagy másodkézből való karikatúrák.

Ha az irodalom nem is látta, vagy nem akarta látni, a magyar parasztság jövője megnyugtató bizonyosság, mint a delelő nap, a kérébe rakott búza, a roskadásig teli magtárak. Magyarország megváltója, költő, püspök, politikus, vértanú, mit tudom én, ebből a nagyszerű fajból kerül ki, koldusán, árván, vasidegekkel, rettenetes energiával, a kiválasztottság jelével a homlokán. Talán már megszületett, köztünk jár és nem tudunk róla. Lehet, hogy alföldi parasztasszony méhében szunnyad, akinek a párja derékig a hóban, szuronyára támaszkodva őrt áll Magyarország kapujában.

Magyarok dalolnak a fronton

1915. *Santa Lucia*, augusztus 1.

Az országúton teherautók dübörögnek, huszárok vágatnak, mintha maga Belzebub kergetné lovukat, emberről, állatról csurog a verejték, muníciós szekerek nyikorogva kapaszkodnak a lejtőn, ez az utolsó forduló, a magaslaton túl az Isonzó völgye. Esteledik, a falusi alkonyat nyugalma a tájon, az ágyúdörgés elbágyadt, innen is, túlról is fáradtan feleselnek az ütegek, messziről falusi harangok dicsérik az Urat, aki pirosra festi az ég alját, a napi munkát elvégezni engedte és láthatatlan kezét most terjeszti felénk, élőkre, liultakra, szőlőkőből hazatérő asszonyokra, kormos tüzérekre, tartalékba vonuló bakákra, kórházba vándorzorgó szegény sebesültekre. Hűvös szél fújdogál, az állásokban mélyen beszívják az est friss levegőjét, nap-hosszat rekkenő hőségben gugoltak, szikla a vánkosuk, robbanó lövegek füstje a takarójuk. A hegyoldalon szentjános bogarak, tanyák, szlovén faluk csillognak és eszünkbe juttatják az elmúlt augusztusi estét, elhagyott kerteket, padokat, templomok bádogtetejét, fényes körutakat, terebélyes fák csengő muzsikáját; mindenkit más vidékről, más életből sodort ide a végzet, az elborult szem szivárványa mögött mindenkinek más, más ház elmosódó képe jelenik meg. Az esti harangszó szárnyán miriádnyi emlék száll a front felé.

A parancsnokság szállásán, egy elhagyott kastély

regardes parkjában ülök, a szomszéd kórház ablak-sora egyszerre elsötétedik, most már teljes a némaság, nyolc óra után erre éjszaka van. A terrazon ügyeletes tiszték szivaroznak, néha feljajdul a telefon, züzü, hallo, Transzport acht, ja schon erledigt, danke ja, szervusz, gute Nacht. Halk sarkantyupengés, valaki sóhajt.

— Négy napja nem irt!

— Biztosan a posta . . .

— De négy napja egy kártyát . . .

— A posta . . .

A kórház első emeletén, sarokszoba jobbról, gyertyát gyújtanak és kitárják az ablakot. Újra csend. Szétmorzsolt szivar repül a föbe. Az előbbi boldogtalan, szemrehányó hang.

— Négy napja . . .

Automobil izzó bivalyszeme világít, villámgyorsan suhan el a kapu előtt, két vezérkari tiszt ül benne, jelentést visznek, már messze porzanak az országúton. Dübörgés. Egy, kettő, három, négy. Ez olasz üteg volt, a mieink nem is válaszolnak rá. Behunyom a szemem és arra gondolok, mit is keresek itt voltakép. Ami a hegyen túl történik, rejtelmes, kifürkészhetetlen tünevény, úgy sem értik meg otthon soha. A sziklatömbök párkányán virrasztó katonák, mint az Olympus istenei, csak külső formájukra hasonlók hozzánk, emberekhez, valójában a természet törvényeit lerázva, az ég és föld között lengnek, az idegeik megkövesedtek, fájdalmat nem éreznek, a lelkük gyémántból való, az élet és halál elviselhetetlen ellentéte nem létezik számukra.

A lombok zugnak, vagy szent precesszió közeledik a szerpentin-úton? Ütemes dobogás, összeveredő sok

száz lépés zaja és ének, énekfoszlányok, de nagyon távolról. Mit jelent ez? — kérdem, — kik mennek dalolva a hegyre?

— Die Ungarn marschieren singend ...

A magyarok vonulnak dalolva. Elmondják nekem, hogy így mennek mindig, tartalékból az állásokba, szüntelenül énekelnek, még ott fent is, a tűzvonalban,

— Mordskerle!

Danke, ja, ja és már futok elébük a fehér országútra. Majdnem telihold van, mennyi csillag hull ma az égboltozat széléről! Egyre közelebből hallatszik a bakancsok csattogása, azt éneklük, hogy, éides anyám, éides anyám, ha bemegy Egerbe . . . Elöl fehér lovon egy őrnagy poroszkál, a zászlóaljparancsnok. Utána, a hold fehér árnyékában, négyes sorokban magyar bakák, bronzarcú, zömök, széles vállú legények, a porfelhőben rúgják a lábuk és teli torokból dalolják:

— Eides anyám, éides anyám . . .

Úgy masíroznak, mint a kaszánya udvarán. Alig különbözik egyik a másiktól, a reggeli dér, a nap heve, az egyforma szenvedés, közös gondok és örömök egy apa gyermekeivé edzették valamennyit. Testvérek.

— Göndör haja rövidre van levágva, de levágva ...

Az első sorok újra kezdik és a katonanóta ritmúsára dobog a krajnai föld alattuk. Domború mellük-ből kiröppenő hangok, magyar szavak visszhangzanak a Karsztok sziklafalán, kiáltani szeretnék feljűk, de a torkom összeszorul, csak két karom tárom ki a sülétben, magyarok, magyarok.

Görz

Görz, 1916 augusztus 30.

Coronini grófnő kertjében ülök egy fehér padon, virágzó magnoliák árnyékában, a pálcámmal betűket, nagybetűket, helyesebben egyetlen nagybetűt rajzolok a homokba, száz lépésre az Isonzó nyargal, mintha kékkővel festették volna meg, az ágakon mindenféle bolond déli madár csicsereg, Görz piroscserepes házai pedig, Andersen-mesék, ha akarom cukorból valók, a kéményüket tejszínhabból formálták az angyalok. Pálmák, ciprusok, márványlépcsős terraszok, kék és lila virágokkal befuttatott lugasok, kavicssal beszórt utak, mezítelen istenek szobrai, vén livrés cselédek, ki hinné, hogy alig háromezer lépésre innen, fenn a Padgorán halottak ezrei rohadnak a sárban, ha egy, eltévedt olasz gránát közéjük cserdít, véres kezek, lábak, emberi cafatok repülnek homokkal, fatörzsekkel, rozsdás drótszögekkel a levegőbe.

A gesztenye-allé néptelen, néhány bicikli porzik az utón, most egy honvédhuszár vágat megeresztett kantárszárral. A gazdag urak el is költöztek Görzből, de ittmaradt a nép és közönyösen végzi a dolgát. Most érik a gyümölcs, körte, barack, szilva lehúzza a zöldelő ágakat, a szőlőkertekben szüretre készülnek. Görz nem háborúra született. Virágcsokor az Isonzó topáz-tűjével e nagyszerű völgy keblére tűzve.

A magaslatok poklaiba masírozó katonák, mindnyájan, akik idegenek vagyunk itt, ágyúk dörgésében,

a pusztulás közepette egy pillanatra lélegzetvisszafojtva arra gondolunk, békében be jó volna elveszni erre, szívünket egy fehér blúzra hajtani a részeg magnóliák alatt. Görz tegnap a szerelem városa volt, ma a halálé. Rózsáskerek uszályával, narancsvirágok koszorújával, a halál menyasszonya. Azért olyan szörnyű a harc, ami a hegyeken folyik nyolc hete már. Ilyen kék az ég nem lesz talán soha többé, a virágok illata, a nap heve, az alkony fátylainak érzéki ráncai, amint eltakarják a várost, az életre, az életre emlékeztetnek, minden boldog pillanatra, amikor két karodba kaptad, akire legjobban vágytál, a gyereked bölcsőjére, csendes estékre, a petróleumlámpa ernyőjére, amely asztalodon állott, frissen szelt kenyérre, mindazoknak összekulcsolt kezére, akik éretted imádkoznak. Galícia irgalmatlan szennyében, férges testtel, halottrafáradtan az éjszakai marsban, a katona fatalista lesz, megbékül, kiengesztelődik, a sebe nem fáj, eltompul, nem szikrázik, mint a kovakő. A görzi hegyekben más ize van a halálnak. Egy helyben állnak acéllabdák égzengésében, mögöttük három híd, amik a városba vezetnek, a pihenés óráiban, elnyúlva az árokban, látják a piros házakat, a kiugró apró erkélyeket, a nők színes kendőit, sorsuk ellentétét, a béke jólétét, nyugalomát, múltjuk szivárványát. A háborút nem lehet itt megszokni, az ellenségnek nem lehet megbocsátani. A gyűlölet és a bosszú rettenetes svungja szuronyok lendületében, ököllel, husággal, fogukkal tépték Podgorán az olaszokat és most ugyanolyan engeszteletlenül fekszenek az árokban, orrukon zsebkendővel, mint a csata hajnalán. Görz mintha nem értené, mi történik túl az Ison-

zón! Talán csak nekem tűnik fel így, valójában a nép hozzátörődött, hiszen másfél hónapja sok gránát és bomba robbant az utcákon. A Piazza Grande-n járok, alig egy-két üzlet van nyitva, a redőnyök leboosátva, a kávéházak előtt egymásra rakták a székeket, nem szolgálják ki a vendéget. „Tessék a korzóra menni”, — mondják egészen természetes hangon, oda csak puskagolyók tévednek. A nagy tér késői renaissance épületeit mind érte valamiféle löveg. Az ablaküveget nem is pótolják, minek, a nehéz gránát cugja újra bezúzza. A falakon a szerteszóródó shrapnellgolyók kétméteres köre. A sarkon, cipőbolt kreol kisasszonyai fehér fogukat mutogatják. Kirakatukat elkapta egy gránátszilánk és a szomszéd kávéház tükörablakába csapta. Benn voltak az üzletben, nem történt bajuk, de az utcaseprő, szegény, a kövön maradt, holtan, kezében a seprőjét szorongatta. így lehet Görzben mindenki hivatásának áldozata. A Via Santa Cárion egy öreg hölgy hálószobájába robbant a bomba, az asszonyság csudálatos módon néhány karcolással menekült,

A hegyoldalra épített villanegyedet néha tűz alatt tartják az ellenséges ütegek, míg a földindulásban botorkálva, idegesen kapkodom a fejem, gyermekek játszanak a porban, homokvárakat, alagutakat, csatornákat építenek. Ahol reggel három tizenötcentiméteres két fiatal leány sírgödrét ásta meg, lövegek zizegését négy vén kofaasszony hangja rikácsolja túl, csipőre szorított kézzel gyógyíthatatlan betegségeket kivannak egymásnak, valamely kétgarasos nézeteltérés miatt. Bérkocsik baktatnak fel a hegynek, pirosapokás hercegovinál munkásosztagok cölöpöket cipel-

nek, egy leány a kendőjét lobogtatja, valamelyik házban a Bohémeket zongorázzák, ellenséges muzsikát. A hegy tetején élém tárul az egész csatatér. Monte Santo és Sabotino, a felperzselt Lucinico, a véres Doberdói fensík, szemben Podgora és alatt a mélyben, álomország, babérerdőkbe dugott kastélyok, Costagnevica a Bourbonok sírboltjával, X. Károly francia király nyugalját háborítja a szövetséges Itália tüzésége. Egy mór templom fölött villámlik éppen; az egyiptom kedive ajándéka Török Maynak, amikor Gröz hátna még vadgalambok röpködtek.

Az ágyúk hangja mindent túlharsog, egyetlen sustorgás a magasságos égi. Parányi hangyák, gombostűk, katonák vonulnak, innen nem is keltik emberek képzetét, akiknek a szívük ver, fájdalmuk szent, mint a megváltóé. Az Isten még magasabbról tekint az Isonzó völgyére, ezért vagyunk mindnyájan csúszó-mászó férgek elötte . . .

Belgrádi varieté

Végül is, mindenhol régi emlékeket keresünk. Ezért botorság mondani, soha többé, vagy Isten veled örökre; szerelmek, barátságok, nappalok, éjszakák, élők, halottak visszajárnak. A csúf Belgrádban kifogyva abból, ami a telegráfpóznaké, megkeressük azokat a házakat, ahol már jártunk egyszer, még a háború előtt.

A Hotel Takovo előtt összelőtt transzparens: „Varieté Opera”. Hogyne emlékeznék rá a mellbeteg francia énekesnőre, akit követségi lakajok kerülgettek, elhízott, borotvált arcuk, cselédtekintetük micsoda durva örömeiket remélt a haldoklótól? Magyar nővérké a Teleki-térről, piros blúzban, bokorugró szoknyában és sarkantyús csizmában; megszokott télikerti előkelőségek, a Stefánia-útról ismerős arcok, szőke frizurák, félretaposott gomboscipők, stoppolt selyemharisnyák, sörösüvegek és fokhagymás pirítóskenyér. Egy öreg négerpárról szakad a verejték; míg az angol himnuszt kopogják, olcsó cigarettéket dobálnak a színpadra. Bágyasztó füst; mindenki füstöl, cserépkályha, művésznők, vendégek, pincérek.

A szálloda fakerítését egyszerűen magával vitte egy nehéz gránát és így nem kell a kapu zárjával bajlódni. A palánkon átlépve a kerthelyiségben vagyunk. Az udvar végén kis színpad, erdős tájra van bedíszítve; a zongora elesett, shrapnellszilánk érte a közepén, felnyit a hasa, drótok, szegek, villák, mint emberi belek lógnak belőle. Öltözők: fűrészpóros zsákok az ajtók

előtt, néhány pisztolylövés dördült innen a mellékutcára, a német vadászok rohanó tömegébe. Véres rongyok, megpörkölt falak mutatják, hogy a vakmerőket megtalálták és gyorsan ítélkeztek fölöttük. A járda szélén árva ecetfa olyan kísértetiesen huhog, mint egy bagoly. Vastagabb ágán kötélfoszlányok..

A szeparéba benéznénk talán. Apró hotelszobák; balkáni ízlés, amely fűtül az illúziókra. A gyertyafoltos asztalon pezsgősüvegcserepek; az ágyakról a lepedők, fekete színű kötélnek összecsavarva. Vájjon milyen célra?

Egyik szögletében eltaposott cylinder, másikon rongyos púderdoboz, sminkelő szerek, nyúlláb, pamacs, karminnal bedörzsölve. Képes levelezőlapok százai szerteséjjel, mind Péter királyt ábrázolják, tábornoki díszöltönyben, csillagokkal és rendjelekkel. A mellén a Szent Szaniszló fehér szallagja. Petar I Roi de Serbie. Bizonyára a szerb vöröskereszt számára árulták.

A nagyteremben mozi-filmeken taposunk. Még október első napjaiban tartottak előadást, a piros plüsssel dekorált páholyokban francia és orosz tiszték ültek. Itt is akadt néhány lövöldöző örült, mert a konyhában véres ujjak lenyomata a fehér falon. A direktor szobája: wertheimra befestett, bádoggal kibélelt puhafaszekrények hevernek feldöntve és felfeszítve, szennyes üzleti levelek, egy leánykereskedő diszkrét iratai. Hamis vignetták százai, borra és pezsgőre, esszenciák tokaji készítéséhez, cukros keverékek, vegyi festőszerek. Ajánlkozó nők arcképei Szegedről, Pestről, Szabadkáról, Temesvárról, Bukarestből és Konstantinápolyból. Apró üvegek morfium jelzéssel. Patikaszerkelet ellen. Egy szétlocscsant német sisak az ágy alatt. Hogyan gurulhatott el a gazdájától? Szerződés-

blankették és könyvek. Még nincsenek kitöltve de már rajtuk a belgrádi rendőrség pecsétje. Francia, angol, orosz, belga színek. Csak az olasz hiányzik. Olasz zászlót egyet sem láttam Belgrádban.

A pincéből mintha valaki közeledne, puha léptekkel. Zörögnek a hulladékok; egy kutya sompolyog a színpad mögül, mocskos, kócos állat, megvert, elzüllött előkelőség. Fehér, göndör szőrű, a hasán kiborotvált állat, aminővel artistanők ülnek a kávéházban; kényeztetett, apró kutya, piros szallag a nyakán. Úrnője felejtette itt, a menekülés zűrzavarában, kiesett talán a múltjából . . . Az Operában sokáig nem lesz előadás.

Sasa

I.

A belgrádi koriak kertjében piros és aransárga levelekkel borított utakon járok, bizonyos Weiss úrral, aki negyven évig detektív volt Szerbia fővárosában. Okos, meggondolt ember ez a Weiss, olyan, mint egy öreg rendőri riporter. Még a külsejében is emlékeztet olyan kedves kartársaimra, akikkel a fiatal-ságomat töltöttem, telefonfülkékben, baktató konfliktusokon, vagy gyalog loholva kétes értékű szenzációk után. Weiss kopott télikabátjának gallérját feltúrva viseli, szivarcsutkát rág sárga szájában, a markában vastag sétabotot szorongat, amivel gyakran az utat tisztogatja, mintha aknamezőn evezne.

A régi konak helyén elfagyott és hervadt pálmákkal szegélyezett domboldalon megállunk. Weiss óriási zsebkendővel a homlokát törülgeti: hatvan éves és asztma kínozza.

— Esett az eső, sártócsák voltak itt, amikor Alexander és neje az első emeletről a kertbe zuhant.

A botjával kört rajzolt.

— Itt feküdt Alexander.

Nem messze még egy kör.

— Itt feküdt a neje.

Drága Masin nevét ki nem ejtette. Láthatólag neheztelt a szerencsétlen hölgyre, bár rosszat ő sem tudott róla mondani.

— Alexander a fűben másfél óráig vonaglott.

Mikor én reggel hatkor megérkeztem, már a halottas házban voltak. Megnéztem őket, nem kíváncsiságból, estére jelentést küldtem Zimonyból G. kegyelmes urnák Bécsbe. A királynak a jobbkezéről levagdoszták az ujjait, mert a lövések nem voltak halálosak és az ablakpárkányt olyan erővel fogta, hogy a tisztek négyen sem bírták elmozdítani. Mondom, a felázott gyepen még sokáig kínlódott. Az asszony rögtön meghalt. Egyik golyó a hasát fúrta át, a másik belga forgópisztolyból a szívét. Alexander kabát nélkül; a felesége sárga, csipkés pongyolában, harisnya nélkül, félcipőben.

Tovább mentünk. Éppen leváltották az őrséget. Német tisztek jöttek, némely emléket vivén magukkal. Délben lezárják a palota kapuit, mindenki kifelé özönlött, mint egy képtárból vagy múzeumból.

— Alexandert senki sem gyászolta Szerbiában. Az Obrenovics-tradíciókat siratták ugyan a külföldi szenzálok, akik az „Union General Bontoux” bukása után is itt lézengtek piszkos államkölcsonökre szaglászva, de a szerb intelligencia nyíltan az összeesküvők pártjára állott, mert az adók és az alkotmány felfüggesztése miatt megvetették a királyt. Nyolcvan-kilencetől kilencvenháromig Alexandert sajnálták, szerették, a parasztok meg éppen rajongtak érte, hogy olyan árva, félszeg, rövidlátó fiatalember. Az államcsínynel, mikor nagykorúvá nevezette ki magát, a régenseket elfogatta és az alkotmányt eltöröltette, halálra vagy száműzetésre ítélte a dinasztíát. Junius 11-ike számunkra nem volt meglepetés. Mi tudtunk a forradalomról, figyelmeztettük Alexandert, de ő boldog volt, az ágya szélén ült és nem törődött a jelenléseinkkel.

— Gyenge ember lehetett Sándor?

— Ellenkezőleg. Egészen más, mint az apja. Milán csúf karakter volt. Beszámíthatatlan. Néha szórta a pénzt, néha smucigabb volt, mint egy kávéházi kártyás. Amellett bosszúálló, lelkiismeretlen, közönyös, álnok. Alexander az apja áldozata. Nem volt gyenge ember, inkább bizalmatlan, dacos, rendkívül érzékeny. Mindenki óvta Milántól, a miniszterek, a barátai, az anyja, leginkább Risztics, a régens. Erre, ahelyett, hogy belátta volna annyi tapasztalt komoly és többé-kevésbé derék ember igazát, ellenkezőleg, a másik végletbe esett, megszerette Milánt, mártírnak tartotta, tömte pénzzel és tanácsait szentírásnak vette. Alexander alig ismerte a saját népét; a parasztság apátiáját iránta való vak hűségnek magyarázta, az intelligencia tartózkodását irigységnek, apja iránti indokolatlan ellenszenvnek, a tisztek morgását a felesége elleni gyöngédtelenségnek. Az összeesküvés pedig nem politikai okokból nőtt királygyilkossággá, ezt csak külföldön hiszik, talán meri a legkényelmesebb magyarázat. A radikálisok, a cári kormány befolyása alatt álló párt, még ekkor nem jutott szóhoz, Pasicsnak a „Grand Hotel” kávéházában sem helyezeltek. A politikai elkeseredés valóban fűtötte az embereket, de valójában a rettenetes adók tengerében fuldokló tömegek kétségbeesése és reménytelensége juttatta végsőkéig a dolgot. A monopóliumok, fogyasztási adók és vámok miatt az élet elviselhetetlenné vált. Közben meg milliókat kerestek a külföldi vállalkozók és Milán, a külföldi tőke főgynöke. Alexander nem volt gyenge, ezt nem lehet mondani, inkább teljesen tehetségtelen; olyan nagy feladatokhoz, mint egy ország gazdasági megváltása, átrefor-

málása, hiányzottak a képességei. Nem született királynak és igazi államférfiak is hiányzottak belőle. Ha idejekorán lemond és menekül, zavartalanul élhetett volna akárhol a vagyonából.

— És miért nem szaladt el a feleségével nagybirtokosnak, arisztokratának, úriembernek?

— Ebben hibás az asszony! Lehet, hogy közvetve, ámbár én másképp láttam. Alexander meg akarta mutatni nevének, hogy férfi és felülkerekedik. Közben megfedkezett arról, hogy ennek egyetlen módja, ha megkeresi a forrongás okait, fokozatosan visszaállítja az alkotmányt, enyhíti az embertelen adózást és jó törvényekkel népszerűsége tesz szert. A király házassága után még kevesebbet törődött Szerbia belső életével], minden energiája abban merült ki, hogy a királynőt a külföldi udvaroknál elismerjék.

— Milyen viszony volt ez, Sándor és Drága Masin között?

— Először az asszony bolondult a király után. A Hotel Balkan mögött, az Ulica Persankaja 10. számú egyemeletes házban volt Alexander garszonlakása. Francia színésznők, mindenféle artistalányok jártak ide évekig, néhány romantikus úrinő is, mi detektívek a király tudta nélkül figyeltük a házat, a környéket, hogy lehetőleg feltűnés nélkül találkozhassak, akivel kedve van. A mérnök özvegye 91 tavaszán suhant be először a kapun, de majd egy esztendeig a király szerelmét meg kellett osztania számos kalandos múltú, francia, görög, magyar és bécsi nővel. Egyszerre aztán kimaradoztak a többiek és az özvegy egyedül járt a Persankaja-utcába. Alexander eleinte szánalomból ragaszkodott hozzá, a hiúságának hízelgett az asszony hűsége, később megszokta, teljesen a

befolyása alá került, beleszeretett, élni nem tudott nélküle. Ez az asszony több volt a számára, mint szerelem, az önbizalma, életkedve, egészsége lett. Nem tudott enni, ha az asszony nem volt vele szemben az asztalnál. Az utolsó időben, a házasságuk előtt, lesóványodott, meggyengült a látása, izzadt, ingerlékeny és szórakozott volt, esküvője után, hogy együvé kötöztek a régi, már lebontott konakba, visszatért a frissesége, meghízott, cvikker nélkül olvasott, stb.

— Szeretném látni Sándor király magánlakását.

— Elvezethetem.

És megindultunk a néptelen főutcán a Balkanszálloda felé.

II.

Este van, a Mihály fejedelem utcáján néhány homályos ívlámpa világít; mással, mint katonával alig találkoztunk. Az öreg detektív lassan és meggondoltan dökög mellettem, szeret megállni beszélgetés közben, a feltört üzletekben piszkál a szemét között, képeslapokat áruló gyerkőcöket hesseget, javíthatatlan Weiss úr, régi nyomozások illúziójában él. A boltok tépett redőnyei előtt szuronyos posztok állnak, üres skatulyákat, feldöntött állványokat, hulladékokat őriznek. Ha az ember hosszú ideig háborúban van, csalahatlanul megérzi, hogy a megszállott városba amelynek éppen a kövezetét koptatja, visszajön-e az ellenség még egyszer. Belgrádba nem jönnek vissza a szerbek soha.

A Balkánban sört mérnek, a kapu előtt tisztiszolgák lovakat jártatnak, az étterem zsúfolva. Bekanyarodunk a Persanszkaja-ulicába, Weiss úr egyemeletes kopott épületre mutat. Ez volt Alexander

magánlakása. A kerítés kidöntve, az udvart felverte a gaz, elhanyagolt szomorú ház, aminő sok van most Belgrádban. Az öregúr villamos zseblámpájával világít, szeretne a látogatásnak bizonyos titokzatosságot kölcsönözni. A szín valóban nem rossz: az utcán ütemes lépések dobogása, a kert tarlott lombjain varjuk szálldosnak és fekete macska ül a küszöbön.

Három lépcső vezet az előszobába. A kőből való pádimentumon színehagyott piros szőnyeg. A foga-son francia formájú fehér tisztisapka. Négy szoba van a földszinten, szalon, dolgozószoba és két benyíló a cselédség számára. Az emeletre keskeny csigalépcső vezet aranykorláttal, az öltözőbe és a hálószobába.

A földszint rendetlen, mint egy párisi zsidóház pincéje. A királygyilkosságot követő napon idehozták Sándor és Drága szekrényeit, ingóságait; amihez a konak berendezésében a királyi pár valamely személyes vonatkozása fűződött, a Persankaja-utcai lomtárba került. Ekkor már bérelt szakaszban ült a Karagyorgyevics-család, gyorsvonat hozta őket Svájc-ból és a gyöngéd gyilkosok nem akarták, hogy bármi is emlékeztessen az elmúlt napokra. A halottakkal együtt eltemették bútoraikat, fehérneműiket, fényképeiket. Alaposan, egyszer és mindenkorra végezni akartak az Obrenovics-dinasztiával. Előttünk már járhattak itt, mert üres dobozok hevernek a padlón és a képek hiányoznak a bronzrámákból. Szakértelem, szorgalom és körültekintés nyomai.

A szalonban összedobált mahagóni bútorok. Bécsi kirakattárgyak, nehéz brokát függönyök, zöld selyempárnák, zöld selyemhuzatok, egy piano és két zongora, kottafoszlány Offenbach „Schönröschen” című operettjéből. Réz kandeláber, tízféle álló

lámpa rózsaszín, lila, haragos piros ernyővel; krétarajzok fehér keretben, vásári dolgok, hamisított jegesmedve a pamlagon, rajta aransújtásos uniformis és négy pár aranycsattos női félcipő. Kisebb-nagyobb fényképező gépek és rengeteg fotográfia. A királynő estélyi toalettban, a királynő a konak erkélyén hímez, a királynő a tükör előtt áll és az arcát risporozza, a királynő egylovas kocsit hajt, a királynő imádkozik. Mindegyik képen dátum és az aláírás: Alexander.

— Weiss úr, — mondom — ezek valóban szerethették egymást.

A detektív a párnákat szagolgatja.

— Az Özvegy olyan erős parfümöt használt, hogy negyedóráig szagos volt utána az utca. Még most is érezni a selymen.

— Rózsaszag. Brutális esszencia.

— Hogy volt az, ezzel a szereimmel? Előbb az asszony futott a király után, aztán szédült bele Sándort

— Legalább az özvegy úgy mutatta. Mikor még ebben a házban találkoztak, Alexander rendesen megkésve jött, a cselédek elmondták, hogy gyakran akart szakítani, de az asszony sírt, jajveszékelt, öngyilkossággal fenyegetődött. Ahogy az már szokás. Egyszer el is utazott Magyarországra, a Szerémségbe, talán két hétig oda volt, Alexander visszahívta. Végül a király reszketett, hogy elvesztheti Drágát. Egy román gyárosról beszélték, aki az özvegyet el akarta venni feleségül. Ez tavasszal volt és júliusban királynő lett Drága Masinból.

Átmentünk Alexander dolgozószobájába.

Nyitott ládáik szanaszéjjel. Szalvéták, hálósingek, aszfaltútók, vastag törülközők, összegyömöszölve, mindegyiken a királyi korona. Vasszekrényben rengeteg levél, konceptusok, pecsétes írások, számlák, nyugták. Szekrényekben poharak, tálak, szamovárok, sok értékes porcellán és ezüst evőeszköz, A cselédlakás is mindenféle fajta konyharuhával és fehérneművel zsúfolva.

Bánatosan nyikorog a lépcső, ahogy az emeletre igyekszünk. A falon múzeumi festmények másolatai és tizedrangú karrikatúrák. Üvegajtó vezet a hálószobába. Rosszhírű házakban rendeznek így be hálószobákat, ahová aludni voltakép senki sem jár. Széles diófaágy, tengerzöld mennyezettel, az ágy belső fala antik velencei tükör; a csipkés fehérnemű elsárgult, a matracokból kifeslett a lószőr. Plafonvilágítás; fehér tapéta aranyszegéllyel. Egy elhagyatott fiatalember érzéki fantáziája. Tükrök, illatos füstölők; klasszikus aktok acélmetsetei és képeslapokból kivágott divatos szépségek. Saharet, Otero, Carmencitta stb.

Az öltözőszobában civilruhák bécsi szabóktól és egyenruhák Tiliertől. Nagyon szép régi fiókos szekrényben női alsószoknyák, hosszú glaszé-keztük, üres parfümös üvegek, német márka, dralle. Egyik sarokban a földön színes pongyolák.

Fürdőszoba és W. C. nem volt Alexander garzonlakásában.

Weiss úr, mint nyugdíj az államhivatalnok, szükségesnek tartotta megjegyezni:

— A királyok ne veszkődjenek, hanem legyenek királyok. Sohasem vezet jóra egyetlen nőt szeretni. Inkább hármat, mint egyet . . .

Ellentmondani nem volt tanácsos, különben is Weissnak igaza lehet.

A zseblámpa gyér fénye világította az utat, a „Balkán”-nál voltunk.

Másnap reggel kimentem egyedül a régi, topcsideri temetőbe, ahol Alexander és Drága alusznak. A temető előtt nagy szekér javító műhelyt rendeztek be német kovácsok. Két magyar tiszt járt a besüppedt sírok és repedezett obeliszkok között.

A kert közepén kápolna, alatta az Obrenovics-sírbolt. A szent drágaságokat magukkal vitték a szerbek, a templom üres. Az oltártól balra becsapott egy tizenötcentiméteres gránát, méteres lyukat vágott a közfalba, de csodálatosan nem robbant. Éppen az Obrenovics-sírbolt felett, az egyik keresztet el is sodorta, a másik messzebb fekszik, fekete ébenfán arany felírás: Alexander Obrenovics. Korona nélkül, királyi címer nélkül, egyszerűen a neve. A Drága keresztjét nem találtam, a gránát pozdorjává törhette.

Keletgalícián keresztül Oroszországba 1916.

I.

Lemberg

Lerabergig gyorvonaton utazunk már, ismerős tájak és városok; fél év előtt bús álmok, titkos remények, ma az utas ki sem néz a kupé ablakán, Tarnov, igen, még csak itt lennének, csak nem késik a vonat, Przemysl tíz perc, az állomást kifestették, az étteremben tormás virstlit és pilseni sört kapni, pincérek futkosnak, újságot árulnak, mint Érsekújváron. A habomra, amely sok száz kilométerre költözött innen, nem is emlékeztet más, mint az új hidak, a rozsdás drótsövények és a besüppedt tömegsírok. Őszi esőben ázik Galícia, a lompos szajha végképp lemossa magáról a vért, amitől szennyes minden talpalattnyi földje. Tavaszra, meglássák, elmosódik az elmúlt esztendő igazi képe, az életet nem állítják meg a halottak, szántanak, vetnek, aratnak és a lengyel paraszt csizmájával rúgja el a csontot, ha az ekéjébe akad. Nekünk még olykor a szívünkbe nyilai, Jaroslau, Grodek, Przemysl, de mi is elmegyünk egyszer és akik utánunk jönnek, boldogak és nem kortársak többé.

A hajnal mocskos szürkeségében dőcögünk a leMBERGI utcákon. A háború legzajosabb népünnepe-lyén, a júniusi részeg karnevál forgatagában jártam itt, amikor Böhm-Ermolli bevonult a fővárosba. Végéig fokozott ujjongás, boldog sikolyok, arcok ideges

rángatózása, virág és tombolás, taps és ölelések, mindez a fülemben cseng és a szememet kápráztatja. Lemberg kihűlt, a nászéjszakák, sajnos, nem tartanak örökké. A kirakatokból eltűntek az orosz uralom emlékei: cirill felírással parfümök és kölni vizek, szappanok, könyvek, kártyák, zászlók és címerek; a hoteleket és lakásokat felsúrolták, kiszellőztették, fekete-sárga lobogók a középületeken és a katonai parancsnokságokon, Lemberg osztrák lett újra, csendes, higgadt, kissé bánatos város. Mégis, hogy estére végigkocsiztam a fényes körutakon, a lengyel arisztokraták negyedében, ahol összehajolnak a hársfák és a vasabroncsos paloták némák és sötétek, a zsidók városában, a házak falán még a téli pogromok puska-golyóinak nyoma, a szitáló őszi eső borongásában megértettem Lemberg tragikumát. Az ellenségtől megszállott város, írtam egyszer, régen, leginkább erőszakkal eltiport, elhagyott szűz leányhoz hasonlít. A természet egyszerű gyermekeinek, Galícia falvainak, kisvárosainak fájdalma sokkal primitívebb, Lemberg azonban a lengyel királyság menyasszonya volt, finom kisasszony, selymekben, ékszerekben és most itt fekszik megejtve, a hódító öleléseinek kék feltjával, mesz-boszulva bár, de párta nélkül. Amit az oroszok erkölcsök, idegek, tradíciók, törvényeik ellen vétkeztek, jóvá tenni többé bajosan lehet. Nagy volt a kísértés, sok az alkalom, állandó a rettegés és a halálfélelem. Most még, mintha kerülné Lemberg a tekintetünket... Feltűnően sok a gyászoló özvegy és árva. Kilenc hónapig elvágva a mi hadseregünktől, most jutottak el ide a veszteségi lajstromok, a lembergi hitvesek és gyermekek egy napon tudták meg, hogy száznak meg száznak nincsen ura, vagy apja többé. És szinte divat

lett, sűrűn lefátyolozott arccal sétálni a Hotel George előtt, az esti korzón. Szőke, tejfehér arcú lengyel hölgyek, lengő fekete fátylakban, uszályos sötét toalettkben, ki venné tőlük rossz néven, hiszen nem is egynek már letelt a gyászéve, a háború tizennegyedik hónapját írjuk. A nőknek amúgy sem kedvez a háború. Kiderült, hogy sok millió férfi megél nélkülük, sőt az emberi szenvedés és jézusi türelem tenge-rén gázolva át, meg is feledkezik róluk. Milyen nevetéséges és megalázó: a halál szemébe nézve, női szemekre gondolni! A háború a gögös és igazi férfiaság iskolája, aki innen haza kerül, bajosan köti fel magát hűtlen, vagy reménytelen szerelem miatt.

II.

Emlékeken taposunk

Sűrű, fekete erdők rohannak velünk a csillag-talan éjszakába. Az országút két oldalán földturások, árkok, elhagyott állások talán. Valami babonás sejtélem nem engedi, hogy megkérdezzem, mely vidék sarán gázolunk át. Egy fordulónál nagyot zökken a gép, megállunk. Hol járunk! Kulikov, a kulikovi erdők. Az árkok hosszú vonala nem lövészárkok, sírok mind, tömegsírok és az agyagos, ázott földben katonák porladnak. Honvédek, népfelkelők, Kis Jánosok és Nagy Péterek, maroknyi népünk királyi áldozása a halál tébolyult istenének oltárán. Vágtató, fújó paripák sörényébe kapaszkodjam, fekdjek az elmúlt esztendő eseményeinek lavínája elé, amint a feledés mély-ségeibe zuhant A kulikovi honvéd sírok előtt, messzi tájon egyetlen magyar, mégis megállok egy pillanatra

Rawa-Ruskából hátrált a hadosztály, nyolcszoros túlerő hajtotta az erdőknek, koromsötét éjszaka volt, ömlött az őszi eső, mint most, a shakespearei drámákban ilyen éjszakákon lopózik a gyilkos a király sátrába. Keletről és nyugatról özönlöttek vissza a csapatok Lembergnek, az első nagy visszavonulás idején. Az erdőben menetelő honvédek, az ellenség szörnyű ágyútüzében, hogy a szomszéd hadosztályok, a dombokon és az országutakon, ne higgyék őket üldöző oroszoknak, éjfélről hajnalig szakadatlanul daloltak: véresen, vizesen, sárban fürödve, rekedten, el-el maradozva daloltak, a fekete erdő zengett és visszhangozta: Fel, fel vitézek a csatára, meg Hazádnak rendületlenül.

Újból fröcsköl a sár az autó kerekei alatt, a kullikovi fák eszeveszetten futnak utánunk.

— Hallja, — mondom az osztrák tisztnek mellettem, — hallja hadnagy úr, az erdő dalol?

— Képzeldés. Semmit sem hallok!

Figyelünk. — Meg akar nyugtatni:

— Talán lázas? Ilyen időben a madarak is elbújnak, ki énekelne éjszaka, nincsenek kísértetek . . .

Én hallom! Az ágak hajladoznak, zörögnek, az erdő susogja: fel, fel vitézek és a sírok dörmögik a refrént.

Majorságokból egy-két kémény, falvakból az iskola és a templom maradt meg, a gazdátlan kuvaszok is elpusztultak innen. Hajnalodik már, hogy Zolkiewbe érünk. Régi hajnalokra gondolok, lesz-e még egyszer máskép is? Mocskos, kócos szolgáló a galíciai virradat, meztéláb csoszog a pocsolyák között, a szemét alig tartja nyitva, félig alszik még, míg szuszogva, sóhajtozva kávé pörkölt. Oh, a magyar haj-

nalok bíbora, a kelő nap aranszínei, a friss reggeli fuvalmak, a harmat jószága, a leheletnyi köd a háztetőkön, a nyitott ablakok borzongó függőyei, a szántóföldek borongása, a munkába induló parasztok úri nyugalma, a lányok fehér bokái, a komondorok vicánkolása az országutakon.

A főtéren két valóban nagyszerű templomi között vásáros zsidók ütik fel a sátorfájukat, rutén asszonyok kenyeret árulnak, hófehér kenyeret, kálácsnak is beillik, még orosz lisztből sütötték.

— Hogy a cipói

— Kettő harminc fillér.

Az élet valóban olcsó Galíciában, az élet olcsó.

Evrejnov herceg volt Zolkiew kormányzója, előkelő és hozzáférhetetlen úr, róla hallom a következő történetet.

A herceg elhozatta a feleségét, aki georgiai fejedelmek sarjának született, egy fejjel mindenkinél magasabb, vöröshajú, fekete szempillájú hölgy, ha a Szobieszki vár előtt sétált, az egész város elbódult az illatától. Reggel kilovagolt Ceremoszniába és ilyenkor ezen az utón beszüntették a katonai és polgári közlekedést, a trén lehajtott a földekre, a csapatok letértek az erdőbe, a sebesülteket az árkokba zavarták, a zsidókat korbáccsal kergették a házaikba. Lovaglás után a georgiai álomkép a templomba ment és ott egyedül, egészen egyedül imádkozott Carlo Dolce Mária képe előtt. Evrejnov még Lemberg visszafoglalása előtt csomagoltatott, négy társzekér, két auto, éjjel és nappal készen állott, A hercegnő e baljóslatú napok egyikén Carlo Dolce Máriáját elhozatta a templomból. Érte küldte a lovását egyszerűen, leakasztatta és rámostól a kastélyba hozatta. Az urának azon-

ban nem szólt. Evrejnov csak akkor tudta meg, hogy a szentkép velük menekül, mikor elbúcsúzva tisztjeitől, jelt adott soffőrjének az indulásra, az utcán, bábmészködő polgárok sorfala között.

— A kép nem a miénk, asszonyom, a kép Zolkiewben marad! — mondta a feleségének, aki már helyet foglalt az autóban.

— Én elviszem, hozzászoktam és megszerettem.

— Sajnálom, a városé, nem vihetjük magunkkal.

És a becsomagolt képet átadja egy kozák-tisztnek, hogy vigyék vissza a templomba.

A hercegnő felállott.

— Inkább senkié se legyen! — kiáltotta, hogy messzi is hallották. Inkább vágják össze, én térdeltem előtte, hozzám hasonlít, nem hagyom parasztnak!

A herceg vállat vont és nem szólott többé egy szót sem. A képet kivágták a rámajából és a sárba taposták. Felismerhetetlenül össze van karcolva.

Ugyanebben a templomban hatalmas falfestmény Rákóczy Györgyöt, Erdély fejedelmét ábrázolja, amint az oltár előtt térdepel és buzgón imádkozik. Száraz rózsabokréta fekszik alatta a padon. A padra pedig tintaceruzával ezt a két sort találtam felírva:

— A fejedelem nemzetségének két leszármazottja, magyar huszártisztek imádkoztak itt, a . . . -ik ezred győzelmes rohamának reggele után, ők áldoznak ősük emlékének e virágsokorral. 1915, július 16-án.

A rózsák bizony elhervadtak azóta. Eső szítál, könyörtelen hamuszürke fellegek az égbolton, az utak még elég tűrhetőek, Sielec elmarad mögöttünk, Krysztanopol felperzselt utcáin kakastollas magyar csendőroket látok, hová valók, kérdem, a szögedi tanyák-

ról, az isten áldja meg, de rég hallottunk magyar szót. A főtéren piros rékliben bokorugró szoknyában egy örült leány táncol a sárban. Kacéran rugdossa a lábát, érthetetlen verseket sikoltoz, míg kimerülten le nem roskad.

— Mi a baja ennek?

— Van ilyen több is. Cserkeszek az utolsó éjszaka, amikor gyújtogattak, néhány zsidólánynyal szörnyen elbántak a sötétben. Az égő házakból félmeztelenül szaladó hajadonok a bitangok körmei közé kerültek, véresen találtak nyolcat árkokban, fészkerben a mieink. Három megörült közülük, ez dalol meg táncol, a másik búskomor, a harmadikat úgy vágják le kötélről a testvérei, fel akarja magát minduntalan akasztani.

— Uau! Uau! — sikoltja az örült leány és már újra emelgeti a lábát.

Estére érkeztünk Sokaiba.

A levegőbe röpített pályaudvar és vasúti épületek romjain gyantás fáklyák füstölnek, a sebtében kiigazított síneken végtelen teherkocsik, némelyik jó félkilométer hosszú. Lórékon autók, hídalkatrész monsthumok, szekerek, mozgókonyhák, kis tarackok, gyermekjátékoknak tetszenek, a hangjuk is vakkantás, a motorütegek bömböléséhez képest. Kelet-Galíciában újra szóhoz jutott a könnyű tüzéség, szügyükig a sárban vergődő lovak ezeket könnyebben hurcolják a frontig.

A Bug felrobbantott hídján döcögünk. Az ég alja rozsdavörös, a síkságon, amerre a szem ellát, fényfoltok, füstfelhők. Táborozó menetzászlóaljak.

— Állj! Ki vagy? Legitimáció!

Nőkről igazán kevés szó esik a front mögött és künn az állásokban. Ezt az érzést különben inkább szívébe zárja a férfi, szerelmük leprésett, fonnyadó leveleit akkor szorítják az ajkukhoz, ha végigdőlnek a szalmán, köpenyükbe burkolózva, a kiegészített kanóc utolsót lobban, az éj sötétje átöleli a tábornokot.

Kamionka-Strumilova külvárosa romokban, a szétlőtt, porig égett házak előtt a bádogtető, mint a nyomorék koldus előtt a kalapja. Innen, az országútról, rohanták meg zalamegyei honvédek az eltorlaszolt utcákat, háromszor értek a főtérig és háromszor kellett visszavonulniuk, mert az ellenség friss csapatokkal ellentámadást kezdett. Negyedszer aztán könnyű tüzérségünk segíti a honvédeket, az orosz sáncokat betemeti a gránát, a szibériai lövészek mégis kitartanak, körülfogva, megtizedelve, egyre halkabb a fegyverek ropogása, végül a honvédek letapossák őket. Egy fogoly tisztjüket kérdik, miért nem adták meg magukat, mikor már elvesztek, reménytelenül.

— Parancsom volt az utolsó emberig tartani az országutat Radziechovnál. Az ágyúinknak el kellett érni a hatást! A tisztiek önként jelentkeztek, én tüdőbeteg vagyok, a Kárpátokban szereztem, szépen akartam végezni, sajnos újra nem sikerült . . .

Köhögni kezdett, hogy azt hittük megfullad. Szerencsétlen kapitány, hiába keresi a halált — háborúban.

Majdnem restelkedve mondta aztán, búcsúzaskor:

— Végül is, öngyilkos leszek . . .

Radziechovon túl bajorok harcoltak a magaslatokért. Két oldalt köd libeg a fekete földek fölött és sok száz lépés távolságra egymástól, nyírfavesszőből font kerítések német katonák tömegsírja körül. El-

szórva, mégis egyforma sírokban, halálukban is uniformizálva fekszenek a német katonák, a fejfán esőverte sisak és bádoglapon az elesett hős pontos személyleírása, hogy rátaláljon aki keresi, akár egy-nagyvárosi temetőben.

Az eső, őszi eső könnyörtelenül csurog a kétségbejuttató országutakon, a megáradt patakok előntik szennyes vizükkel a töltéseket is. Az ég szürke és könnyörtelen, mint a bíró arca, aki egész éjszakai tanácskozás és vívódás után halálos Ítéletet hirdet. Elérjük a treat, balra üres szekerek beláthatatlan sora poroszkál visszafelé, jobbról megrakott járművek dagasztanak a pocsológyűlésekben. Németül, magyarul, lengyelül, ruténul, zsidóul káromkodnak, ostorok csattogása, szűkülő, nyerítő lovak, ájult erőlködés az előrejutásért. Árkokban sárral befröcskölt döglött lovak hevernek. Középen pedig, hogy teljes legyen a zűrzavar, sebesültszállító kocsik birkóznak a gránátvágtá gödrökben és tölcésrésekben teherautó-monstrumok dülöngének jobbra-balra, részeg óriások, ha csak egy elvágódik az utón, napokra eltorlaszolja a közlekedést. Vörös keresztet testvérek, fiatal segédorvosok áznak a kocsik tetején, trén-tisztek nyargalnának, de a lovuk, derékig a mesterségesen is feltört puha és agyagos talajban, hiába, hiába verejtékezik.

Az oroszoknak visszavonulás közben gondja volt a keletgalíciai országutakra: tíz kilométerre a határon innen és túl nincsen járható út többé, hetekig tart míg emberi erők végsőkig fokozása lehetővé teszi a szekerek és autók zavartalan és gyors közlekedését. Ami sürgős és fontos addig, vasúton megy, Orosz-Lengyelországon keresztül, Luckba és Vladimír Volynszkyjbe.

Stojanov, két kilométernyire az orosz vámháztól, magányos sziget, a sártenger közepében.

Nem messze a várostól keletnek fordul az országúti és ahogy itt, árva veréb, kidugom a fejem, egyik teherautó bakjáról a nevemet kiáltják. Mester Sándor főhadnagy, hírlapíró és jóbarát, harmadszor megy vissza a frontra, meg nem állhattunk, kezet se szoríthattunk, csak néztünk egymásra, ameddig a két gép különböző csapásra térve, tovadöcögött. Még egy-két falu következik, az esti ködben kísértetként suhannak el, üresek, némák, bejáratuk előtt, a hídon, fehér táblákon fehér betűk:

KOLERA!

Ne igyatok vizet!

Ne álljatok meg!

Bekvártélyozás tilos!

KOLERA!

A kolerával, tífusszal és egyéb fertőzőbetegséggel nekünk nincsen bajunk eddig. A kivert orosz se-
regek emléke ez, inkább helyes óvintézkedés; az ellenség faluvégi temetői mutatják, májusban a fekete halálnak dus aratása volt. A kévék, klórmészes sírok, borzalmas pusztulásról tanúskodnak. Egyetlen tömegsírba, Radziechov előtt, kétszáznyolcvan kolerában elpusztult orosz katonát földeltek.

Esteledik. — A szitáló esőben úgy érezzük, mintha bárkán úsznánk végtelen tengereken. A nedvesség át-
eszi magát a ruhán és becsurog a csontokba, a velőbe, az idegekbe. Országút, mezőség, feltört földek között nincsen különbség, minden összeolvad szivárványos tükrü vizekbe. Az árkok mellett huszárok, rövidre fogott kantárszárral, hósipkákba bugyolálva, egyik

eskadron a másik után, a harvconalra igyekeznek, honvédek, közösek, de a legénység mind magyar. Ennyi derék magyar együtt, hányan jönnek vissza közülük?

— Melyik ármé? — kérdek egy őrmestert. Pipázva lóg a lován, gondolkozik, aztán kiböki:

— Buhalló!

Stojanovban a huszárokkal éjszakázunk. A szál-lásom egy benyíló, friss szalma a földön, a szomszéd szobában folyton zörög a tábori telefon.

— Hallo! Verwundete, ja, 100 Wagen, achthundert, Munizion Nachschub, wenn möglich, ja gehorsamst, hallo . . .

Kimegyek a szabadba. Nagy tüzeket raktak a huszárok, a lovakat a sűrűkben helyezték el, ők inkább „az ég alatt pihennek”, konzervet főznek, szalonnát sütnék, sok tábori kártyát ír, mert hogy „nem lehessen tudni, a határon túl szuperál-e a posta?” Feges Bertalan, pápai születés, káplár, fiatal házaspár, két sort ír csupán, az tán a többi üres részt telirajzolja egymásbahajló félkörökkel, madárszárnyakkal.

— Milyen vonások? Mit jelentenek?

— Csókot! Annyi csókot küldök, ahány szárny ráfér . . .

És tovább rajzolja sűrűn, jó sűrűn a szárnyakat...

Cziráky kapitány Soós közhuszárra figyelmeztet, aki vitézségire van felterjesztve.

— Ne adj isten, hogy valamit kivegyek belőlük, bármit cselekedtek is! Szükszavú a népünk, nem hivalkodó, begombolkozott természetű, harapófogóval húzom ki, ha mégis tudni akarom patrujlovaglások, kisebb attakírozások nem hivatalos részleteit. Lejelentkeznek, aztán számukra nincs a hőstettnek egyéb

varázsa. Ez itt ni, tiszttel keresztünyargalt az orosz fronton, négy faluban volt, ahol orosz kommandó van, nyolc kozákot levágott és a sebesült tisztjét, aki- nek a lovát is kilőtték, hazahozta az ölében!

— Hogy is volt Soós az a híres lovaglás?

A huszár hallgat. A többiek bökdösik, biztatják, feleljen már, ne sértse meg az urakat. Soós István elgondolkozik, egy pillanatra talán átborzong rajta annak a hajnalnak a hűse, a harmatos fű ropogása a paripája alatt, az üldözők dobogása, a golyók rigó-füttye, a hanyatló kozák elboruló tekintete, de már meg is bánja, vállal von és csak ennyit mond:

— Hát lúttek . . .

Közben elállott az esőzés, észre se vettük, nyg hozzászoktunk. Goruchov felől sebesültek jönnek, gyalogosan, nagyobb részét a karjuk felkötve, de vannak köztük súlyosabbak is, botokra támaszkodva mennek, mendegélnek a sárban, szekerek nyikorognak, a szalmán újra sebesültek, köpenyükkal letakarva, köztük oroszok, már nem ádáz ellenségek többé, megférnek, kibékültek, emberek.

— Miért nem várnak valami alkalmatosságra, reggel mennek vissza kocsik, autók? — kérjük a gyalogosoktól.

. . .-ös magyar baka, a vállát lőtték át, ijedten rázza a fejét.

— Dehogy is várunk, elballagunk csendesen Kulikovig, onnét vasút visz haza, haza . . .

A többiek boldogan ismétlik:

— Haza, haza . . .

Nem kell nekik kórház, pihenés, féderes hintó, automobil, nem érezik a seb sajgó nyílallását, a hosszú

út fáradságát, szárnyuk nőtt az éjszaka, mini az arkanyaloknak, repülnek haza, haza . . .

III.

Egy pár cipő

A kukoricaföldeken sebtében ásott lövészárkok, inkább földtúrások, gránátok gödrei, elszórt gyalogsági muníció, véres ruhafoszlányok, átlőtt sisak, megpörkölt orosz sapka, elhajlott szuronyok, kettérepedt puskák, egymástól tíz lépés távolságra halott katonák, kilenc muszka és két német gránátos. Nagyon meszirol ágyúk dörögnek, ha a nap izzó korongja nem delelne a csatatér fölött, azt hinném, zivatar készül valamerre. Az ég kék, a felhők, mintha tejszínből volnának, az országúton csapatok masíroznak ingujjban, a halottakra futó pillantást vetnek, a dal elhalkul, a fordulónál, hogy a piros kendernyalábok elfedik a mozdulatlan bajtársakat, újra teli tüdővel harsog:

„Sonnenschein Sonnenschein ...”

A poroszok mindig napsugárról énekelnek. Most értelme is van: három hétig hideg eső verte a hátukat, térdig a sárban bukácsoltak, ólomszürke égboltozat alatt, míg ma hajnalra a kelő nap fényességében ébredtek. Mindenki mélyen és boldogan lélegzik, kéjes, zsongító érzés ez, mintha csiklandoznák az embert. Szegény halottak, hogy meg nem érhatték!

Az oroszok a hasukon elnyúlva fekszenek a földön. Egyik az árok mellett, ülő helyzetben, a karjával a drótsövénybe akadt, rozsdás ollója a térdére, a feje oldalt fordult, busán lóg róla, mintha nem is tartozna a törzséhez. Azt mondja valaki:

— Ez él, még van benne élet!

Odafutok, megnézem, de már hátrálok vissza.

— Nem, a szemén zöld legyek mászkálnak, meghalt végérvényesen.

A németek a hátukon fekszenek, domboldalon.

Káplár és közlegény.

A káplár arca eltorzult, a vonásai kemények, merevek, mégis látszik, szép, szőke férfiú volt. Hullámos szőke bajuszt viselt, a haját oldalt választotta, gondot fordított a ruházatára, blúz és nadrágja tiszta, a csattok és gombok fényesek. Az ujján vastag ezüstgyűrű, a zsebéből kiáll fekete pápaszemtokja. Mellét járta át a golyó és rögtön megölte, be sem kötötték, a szanitécek holtan hozták ki a tűzből. Nem ijesztő, nem megrendítő, élettelenül is szerény, értelmes német katona, aki íme teljesítette a kötelességét, kibékülve, megnyugodva, túl a jón és túl a rosszon, várja a sírásót.

A közlegény tizennyolc-húszéves lehet. F fiatal rajongó, a keze ökölben, a sisakja féloldalt a fején, amely sárgás-fehér pólyába van bugyolálva; balhalántékán átvérzett, feketés folt, fejjel rohant a golyóba lüktető, forró homlokát felajánlotta az ólomnak. A szája nyitva, feltépve a vadonatúj uniformis, szörtelen fehér melle, akár a kislányé, a nyakán vékony lánc, négylevelű lóherével. Az élet-től más ajándékot nem kapott, mint a korai halált. Még nem szenvedett, meg nem alázkodott soha, ránc nincs a szíven és a homlokán, betegség, szerelem, hiúság, irigység nem kínozza, kiből lenne angyal, lia nem elesett, tizennyolcéves közvitézből?

A batyuját levették a hátáról, földi vagyona a lába előtt fekszik. Pléhből való csajka, meg kanál,

egy jegyzőkönyv, amelybe egy sort sem írt, vadász-kés, kávékonzerv, egy pár új, még nem használt bakancs.

Csapatjuktól elmaradt poroszok, vállukra dobott puskával, dúdolnak az országúton. Rövidszárú pipa az agyarukba, kitanult, próbált katonák, a kavicsos nehezebb útról lekanyarodnak a mezőre, ahol a halottak fekszenek a szántásban. Egy alacsony természetű, kövér katona megáll a fiatal német holtteste előtt, percekig mustrálja, majd felkapja a bakancsát és egykedvűen tovább ballag.

— Hogyan? — mondom. Hová viszi a halott cipőjét?

Nem találok szavakat, dadogok, biztosan elpirultam; mintha én lennék az ismeretlen német elárvult hagyatékának gyámja, gondnoka?

A pohos megfordul, hunyorít, meglepetés, felindulás nélkül, egészen természetes hangon feleli:

— Neki jó cipője van, az enyém rongyos!
És már megy is tovább, vissza sem nézett.

Jó ideig bámultam utána. „Sonnenschein, Sonnenschein ...” — hallom még, aztán a hídon túl eltűnt a cipővel együtt. Utána kéne futnom, hogy megkövessem, amiért rászóltam, amikor a halott bakancsát elemelte. Neki van igaza. Mindig az élőnek van igaza szegény halottal szemben. A fiatal rajongót délután leeresztik a gödörbe, neki egészen mindegy, ki jár ezután a lábára szabott cipőben, síri nyugalmat nem zavarja, ha a folyó túlsó partján a bajtársa leül a hídra és a kapcájára húzza.

A kék égen egész parányi fekete pont látszik, egyre nő, most az alakját is kiveszem, a motorja berregését, a füst uszályát, fölöttünk kering, a csatatér

fölött, orosz Sikorszky típusú óriási aeroplán. Nyugatnak tart, de egyszerre meghorkan a levegőben, mintha megállott volna, hogy lélegzethez jusson. Nyugatról négy fecske repül nyílegyenes irányban, német gépek, német repülők, az orosz észrevette már, felfelé törekszik, mindig magasabbra. Mindez percekig tartott, az öt aeroplán lassan eltűnik a nyírfák mögött, az ágyúzás is, mintha megszűnt volna, a néma tájon csak a halottak beszélgetnek, de ki érti az ő nyelvüket?

Az adjutáns

Mielec, május 15.

Az országút mentén még ássák a sírgödröket, de a zsiros középgalíciai földeket már serényen munkálják a lengyel asszonyok, a füves térségen sovány, bánatos tehénkéek legelnek. A visszavonuló orosz csapatok nyomában mintha a természet is felszabadult volna, virágzanak a gesztenyefák, a gyümölcsösök lombjai fehérek, a korai nyár hótakarójának, cseresznye-, szilva- és barackfa virágának illata kísér.

Radomyslből száguld tovább az autóm, német katonák és magyar huszárok menetelnek kétoldalt, a hirtelen ácsolt fahídon át, a Biala túlsó partjára ömlik az üldöző hadoszlopok végtelen szekértábora. Most elfogott orosz trén baktat vissza Tarnovnak, a kocsisok öreg legények, a Volga tutajosai békében, az arcuk a napban szikrázik, mintha be volna olajozva.

Egy lengyel majorság előtt megpihenünk néhány percre. Az épület teteje elrepült ágyúgolyók szárnyán, a falak is tüzet fogtak, de a gazda családjával nyugodtan benne maradt, most nem zavarják őket az üszkös gerendák. Az udvaron kozák lovak kadaverje, a kut mellé két orosz szanitéc holtteste a sírásóra vár. A szántóföldeken menyecskék, gyermekek és agastyánok dolgoznak, szóltanul, közönyösen, akár az igavonó állatok. Kérem, tudják-e, hogy az oroszokat megvertük, a harcok már a San túlsó partján folynak.

A legvénebb leveszi a kucsmáját. Ezüstszínű, hullámos haja a vállát verdesi.

— Igen — mondja — az oroszok elmentek.

— Milyen sorotok volt, míg az ellenség a faluban lakott?

— Mi dolgoztunk, jó uram.

— De örültök, hogy a moszkoviták végre kitarodtak?

Szünet. A kapájával belevág a földbe, úgy szól fel hozzám végre:

— Egyszerű népek vagyunk, *dolgozunk* tovább. ..

A majorosné kíváncsian kukucskál a kerítés mögül. Robusztus paraszt szépség, szőke és fehér, mezítelen lábán fapapucs. A jó Isten háborúban sem feledkezett meg róla, megáldotta, gyermeket hord a szíve alatt. Kijön a napra, beszédbe elegyedünk.

— A majorságban orosz tisztak laktak, a faluba a 271-ik regimentet kvártély ózták. Láta a legénységet erre masírozni, Mielecben letették a puskát. Az ezred kasszája a kemence alatt volt, teli arany-, meg ezüst-pénzzel.

— Milyen tisztak laktak itt?

— Hát egy ezredparancsnok. . .

— Vén ember?

— Hetvenes. Egész nap a gyümölcsösben járkált ingujjban, a hernyókat szedegette a fákról, virágokat ültelett cserépbe, tejet köpült, jó lélek volt, nem lehet rá panasza.

— Egyedül lakott a házában?

Szünet.

— Nem. Az adjutánsával. Ez fiatal volt, olyan magas, mint a hársfa az ablak előtt. Csak lehajtott fejjel mehetett be az ajtónkon.

Abbahagyta és füléig elvörösödött.

Mikor már újra az autóban ülünk, odajön a kocsinhoz és beszélni kezd, mint egy alvajáró.

— Mennyi foglyot hoznak erre! Mindig kijövök és nézem az oroszokat. Mondja, akit vissza nem hoztak, mind elesett? . . .

A hangja reszketett. Vájjon kire gondolt?

A csodarabi palotája Sadagorában

Sadagora, április 14.

A bukovinai fekete földeken román asszonyok végzik a tavaszi munkát. Már fel sem tűnik, hogy a férfiakat elnyelte a háború és a girhes lovakat menyecskék és gyerekek vezetik. Férfi bizony alig mutatkozik a látóhatáron. Most Mahala felől huszárőrzárat bontakozik ki a hajnali szürkületben, a töltés alatt poroszkálnak, ráfeküsznek a lóra, mint az amerikai zsokék a célkarika előtt, így szoktatták őket a háborúban. Az asszonymép bámulja a huszárokat, keszkenőket lobogtatnak feléjük. Gyönyörű az idevaló nő, tiszta, bokáig érő ingben járnak, a nyakukon piros korállánc, a kék meg a rózsaszín pruszlik nem rejti el a formákat. A termetük karcsú, mégis húsos, a mellük, mint a dárda, a nyakuk fehér és büszke, a foguk elefántosont. Sadagora határán a nyájas tavaszi táj feneketlen, gőzölgő mocsarakba vész. Üszkös házhelyek, kormos gerendák, összelőtt falak, elhullajtott bútorok, konyhaedények jelzik, hogy a faluhoz közeledünk.

Orosz borzalmak Bukovinában! A hivatalos jelelések, hírlapi tudósításoknak hat hónap óta viszatérő mottója, szekerem minden fordulójánál megelevenedik előttem, megszoktuk, tudomásul vettük, a lovak közönyösen baktatnak, az utas fáradtan a köpenyegébe burkolózik. A háború megtanított arra, hogy az emberi életnél nincs drágább kincs, házakat,

falukat, városokat, gyárat, malmokat, ha a földdel egyenlővé tette az ellenség, újra fel lehet egyszer építeni, de a kihűlt szív nem dobog többé, a megtört szem kék, dióbarna, szürke, vagy fekete szánét nem adja vissza semmi pénz, semmi hatalom. Zsidók és parasztok csoportjában:

— Ép ablak nincs Sadagorában! Kiverték az üveget a kozákok, kérdem uram, miért! Pusztítási örületből!

— Amelyik ház lakója elmenekült, a tetőt leöntötték petróleummal és négy oldalról felgyújtották, hogy porrá égjen.

— Elvitték a marhámat, lisztünket, lovainkat, lábas jószágot, asszony-, meg férfiruhát is!

— A bútorokat szekerekre rakták, zongorát, szekrényt, asztalokat, edényeket, a mi lovaink húzták a mi vagyónunkat Novosielicába!

A jajveszékelés a vasúti állomás mögött történik. Az épületből négy fal maradt, a fehér falakat kék plajbásszal telefirkálták az orosz patrujok. Néhány lépésre tömegsír domborul, tizenkét öregmagyar népfelkelő nyugszik ott alatt és ez jobban fáj nekem, mint a zongorák, lábas jószágok, összetört ablaktáblák.

— Merre a csodarabbi háza?

— Egy kilométerre, a főtéren.

A hosszú utcán a falus élet rendes képe. Gyerekek hancúroznak a sárban, a zsidó boltosok egykedvűen pipáznak, lovakat patkolnak, birkákat hajtanak, ostorok pattognak, egyik udvarban egy román szolgáló szerelmesen énekel.

A csodarabbi házának két frontja van. Egyik az utcára, a másik a zsinagógára néz. Zöldre festett vas-

kerítés veszi körül, az utcai front előtt törpe fenyőfák, hátul gyepes térség. A nevezetes palota, ahol évenként tanácsért, áldásért megfordul Bukovina, Galícia és Felsőmagyarország zsidósága, nemesi kúriára emlékeztet, sárga földszintes udvarház, a homlokzatán címer, térdelő oroszlán, körülötte zsidó bölcseségek héber nyelven írva. Egy sánta templomszolga hajlandó végigvezetni a zsinagógán és a kirabolt palotán.

— Hol a csodarabbi?

— Még augusztusban összecsomagolta a templom háromszázezer koronát érő kincseit és Bécsbe utazott a családjával. A címe: dr. Friedmann, Hotel Bristol, Wien.

Már körülöttünk az egész hitközség. Kopott szalonruhába öltözött, sárga képű, szakállas ortodoxok, az egyik cilindert visel, a másik rókaprémescucsmát. A templom piros kőkockáival olyan, mintha gyerekek épi telték volna Richter kőépítő szekrényeiből.

— Az öreg rabbi hat év előtt meghalt, örökébe a fia, Bernát lépett. A sadagorai rabbit nem választják, apáról fiúra száll a tisztség és a dicsőség.

Kitárják a zsinagóga kapujának két szárnyát, belépünk a homályos pitvarba, a falak gerendával vannak alátámasztva. Orosz gyalogosok öt hónap előtt, valamely nézeteltérés kapcsán, ki akarták dönteni. Jobbról kis fülke, az ajtaja olyan alacsony, hogy mélyen meghajolva kell belépünk, mint a lövészárkokba. Négy apró, megfejthetetlen korú emberke imádkozik, hang nem hagyja el a szájukat, ezüst imaköpenyüket rángatják, kopasz fejükön kis fekete fákocka, a tvilem, hajlonganak, a szemükből patakzik

a könny. Lábujjhegyen kionsunk, hogy ne zavarjuk őket áhítatukban.

A templom üres. Tölgyfából faragott padjait kihordták az udvarra, ékességeit elvitte a csudarabbi Bécsbe, csupasz falaival, ridegségével, kegyetlen architektúrájával mégis szívbemarkoló. Titkos ajtón amit az oroszok sem vettek észre, bár kalapáccsal döngették a falakat, hogy rája akadjanak, a csudarabbi szentélyébe jutunk. Elég tágas szoba, arannyal átszótt kék bársonnyal tapétázva, imádkozó-zsámolya ébenfából való keleti műremek; a szekrény, ahol a tórákat tartják, tizenharmadik századbeli spanyol művész munkája. A szobából, nehéz damasztfüggönyön át, a rabbi észrevétlenül benézhetett a templom hajójába hívei közé és ellenőrizhette őket, anélkül, hogy valaki látta volna. A csudarabbi imaköpenyét is láthatjuk tükörüvegen át, az értéke tizennyolcezer korona.

— Az oroszok, — beszélük az előjárók, — bevonulásuk után a lovaikat be akarták állítani a templom hajójába. Istállónak szemelték ki a zsina-gógát. Ekkor tízen elmentünk a parancsnokló tábornokhoz és addig könyörögtünk, amíg a korbácsával ki nem vert bennünket. De a templomba nem kvártélyoztak lovakat, néhányszor Csernovic felé vonuló kozákok aludtak a padokon, egyszer mohamedán katonaság, ezek boldogan imádkoztak velünk együtt.

A palota hátsó vaskerítése kidöntve, az aranybetűs héber bölcseségek letörölve, a homlokzat oroszlánja céltáblául szolgálhatott, mert körülölte sok száz pisztolygolyó nyoma.

— De az oroszánt egyik sem találta, az Úr elhessegette az ólmot!

Tizenhatszobás, hivalkodó fényűzéssel berendezett lakás.

Ilyen volt; ma már ószeres vásári raktárának tetszik. A tizenhat cifra szobában spanyol, francia, keleti bútorok váltakozó berendezésében, nincsen egy ép darab; az üvegszekrények nippjeit is diribdarabra zúzták, az ében-, cseresznye-, dió- és tölgyfa garnitúrákat tüzelőfának aprították, a páncélszekrényeket, amerikai závarzatú kasszákat baltával felfeszítették, könyvek, íráások, drága szövetekbe kötött imák rongyokra tépve hevernek a sárgára lakkozott padlón, szivarskatulyák, levelek, beszennyezett ruhaneműek között. A tükröket lovassági pisztolyokkal és gyalogsági fegyverrel lőtték szét, a plafon freskóit ugyanez a sors érte, a falakat borító selyem- és bársony-szöveteket lótakaróknak szabdalták, a konyhaedényeket ellopdozták, az ágyneműt, dunyhákat, párnákat felvágták, úgy hogy a pehely és a toll még mindig szerte-szálldois a szobákon át. A rabbi feleségének fehér selyemmel díszített hálótermében lakott az orosz parancsnok, a fali hímzéseket kocsikenőccsel kenette be, a fehér faládikák, amikbe a szentéletű hölgy menyasszonyi csokrát, bizalmas levelezését tartogatta, sáros csizmák nyomait mutatják, a sarkukkal, a sarkantyújuk élével törték fel és a tartalmán táncolhattak, mert a köszönik, csokrok, keztyűk, fátylak összetaposva fekszenek a sarokban. Ágyakban, lószőr belsejüket mutogató pamlagokon, összekarcolt finom asztalokon üres pálinkás-butykosok, szivarvégek, kapcák, repedt cipők; régi értékes zenélő órák, miknek gyűjtője a csodarabbinus, szerkezetük nélkül, szinte emberi kínokat sejtetve, az ablakpárkányokra dobálva fekszenek holtan, mozdulatlanul.

A levegő elviselhetetlen, mint minden zárt helyiségben, ahol oroszok tanyáztak. Savanyú, keserű, erjedő emberszag ez, a mosdatlan testre forrott nedves ruhanemű kigőzölgése és még egyéb leírhatatlan.

Kinyitom az ablakokat. A kertben rózsaszínű malacok legelnek. Sertés a csodarabbi virágágyai között! Csak azt ne közöljék dr. Friedmannel, mert meghasad a szíve ...

Találkozásom Kitchencrel

Előre kell bocsátanom: nem az utolsó másfél-sz-fendőben történt, hogy szemtől-szembe állottam az angol szárazföldi hadsereg főparancsnokával. Az olvasónak és nekem is bizonyára érdekesebb és kellemesebb volna egy előre megbeszélt randevú Kitchencrel Doverben vagy Szalonikiben, ahol jól kibeszélhetném magamat a vérszomjas, vörös gentlemannel, nem törődve azzal, hogy ágyú torkához köttet, mint azt a felkelő törzsek főnökeivel cselekedte. Az igazság iránt való szerelmem mégis megfoszt attól a nagyszerű alkalmától, hogy hét év előtti találkozásunkat a világháború napjaira transzponáljam.

Londonban volt, 1908 májusában, a Strandon, szemben a Gaiety-színházzal, ahol talán ezredszer játszották a Víg özvegy című operettet. Éppen néhány fonthoz jutottam e napokban és azzal voltam elfoglalva, egyéb foglalkozás híjján, hogy aranyaimat üzletekbe fektessem, elvásároljam, amint az jómódú emigránshoz illik. A híres outfitter, I. Wood kirakatában egy szarvasbőr lovaglónadrág vonta magára figyelmemet, színének és szabásának előkelősége ellenállhatatlanul csábított, dacára annak, hogy viselésére kevés reményem lehetett, utcákon, parkokban, omnibuszon és földalattiban kanárisárga bricseszben nem jelenhettem meg. A Hyde-parkra gondoltam, irlandi kancákon ügető szöke álmokra és már az üzletben voltam, a segédek, zsakettes, simára borotvált arcú

nagyköveteik, mint valamely régi államokmányt, óvatosan és tisztelettel teregették a diófapultra lo-vaglónadrágotat.

Egyszerre, mintha megdermedt volna a boltoza-tos, templomszerű helyiség, a nagykövetek bénultan állottak, arcukra fagyott a mosoly és többnek tátva maradt a szája. A portás kitérte az üvegajtót és egy meghatározatlan korú, magas, feltűnően szél es vállú férfi jött be az üzletbe, lassú, döngő léptekkel, egye-nesen felém tartott. Egysoros sötétkék ruha volt rajta és szélestalpú, idomtalan fűzőcipő. Kalapját angol szokás szerint nem vette le, elnézett mindenki fölött; a segédek felocsúdva rémületükből, mélyen hajlongtak, az egyik, szinte rendreutasítva szólt rám:

— Kitchener!

Tömött, két oldalt lógó, de nagyon ápolt vöröses-szőke bajusz; egészséges, kicsattanó arc, két karéj véres beef; szúrós, megvető tekintet a tüskés szemöldök alól. A balszeme üvegből van, azt mondják, még kadét korában vesztette el, Woolwichban, kockajáték közben. Keztyűs kezében bambusz pálcá, kék-fehér szövött nyakkendője a St. James club színe.

Az üzlet közepén megállott, utánozhatatlan gö-gös, elbizott tartással. Nem beszél, rendelkezik. Mély, erős, rekedt hangja van, mint aki nem veti meg az élet savanykás örömeit, a why skit; tudomást sem véve a kimeresztett szemű segédek kará-ról, félig a menyezetnek, félig a falaknak mondja:

— I am leaving for the East! I want an outfit!

(Keletre utazom! Egy felszerelést akarok!)

Az első manager, hosszú fekete kabát, közepén választott dus hófehér haj, reszkető hangon, bocsá-natot látszik kérni vakmerőségéért, hogy megszólal:

— Uram, mértéket vehetünk, ha megengedi? Kérjük, mit parancsol?

Kitchener könyörtelen hozzáférhetetlenségében néz maga elé. Egy arasszal nem változtatta helyét a terem közepén. Most a bambusszal a szőnyegre üt.

— Fit me out! Thats jour business. Good bye... (Felszerelést! A többi a maguk dolga. Jó napot . . .)

Sarkon fordul és lassan, kiszámított, döngő léptekkel indul kifelé. A portás kitérte az ajtót. Csend. A nagykövetek lélegzetüket visszafojtva, sóbálványra változva bámulnak utána.

Az ünnepélyes manager kábultan dadogja:

— Kitchener, Kitchener . . .

Felhasználtam a kedvező alkalmat és feltűnés nélkül kivonultam.

A főparancsnok taxiautóban ült. Az utcán megállottak a járókelők és alázattal sugdosták a nevét. Mikor elrobogott, néhányan leemelték a cylinderüket. Kitchener nem viszonozta a köszöntést. Talán észre se vette, mert a fejtartása ugyanaz volt, mint az üzletben. Mintha a srófok, amik a fejét a nyakára erősítik, berozdásodtak volna.

Az üvegszem

Olyan volt az arca, mint a vidéki lányoké, ha télen, hideg utcáról benyitnak a fűtött szobába. Sima, piros, majd kicsattant. Most feszesen állott a főorvos előtt. „Kauly — mondta a főorvos — ha nem teszünk be üvegszemet, a baloldali látóidegek is elsorvadnak.” Kauly fülig vörösödött. Valahányszor a nevén szólították, egy pillanatra megállott a szívverése és elpirult. Korán veszítette el az apját, az anyja kényeztette. Tizenkilenc múlt és sebesült honvéd. A főorvos szerette, mert illedelmes, jól nevelt ím volt.

— Itt van húsz korona Kauly, menj be a városba Calderonihoz és válassz magadnak üvegszemet.

A közhonvéd, civilben fényképész, tisztéig-ti, összehajtogatta s a tárcájába tette a pénzt.

— Estére itthon légy. Megértetted?

— Meg.

Az ajtónál még egyszer kihúzta magát, aztán ellépett. A Hungária-útról villamoson jött a Kossuth-utéig. Hűvös, szeles délután volt, Kauly boldogan szagolta az asszonyok muffjából, boájából kiáradó jószagokat. Szokása szerint néha a tenyerét a balszeme elé tartotta, hogy kipróbálja, nem lát-e a jobbal. Ezt a mozdulatot a kórházban tanulta, a többi katonától, akik nem hittek az orvosoknak és csudákban reménykedtek. Hátha egyszerre látnak?

Egyenesen, bátran nekiment a Calderoni-boltnak. Nem gondolt semmire, be akart nyitni éppen, amikor a kirakatban meglátott egy katonakenyér nagyságú

zöld üvegszemet. Két lépést visszatántorgott, mint-ha puskaagygyal mellbe lökték volna. Ekkora nyílást nem érzett a mellében soha. Szédült. A balszemét nem tudta levenni az irigyen zöld, közepén sárgára, meg feketére satírozott szörnyről, rémületében nyitva maradt a szája és a keze kinyújtva, hogy megfogja a kilincset. Percekig farkasszemet nézett ép balszeme az óriási üvegszemmel. Azután lassan hátrált, majd elszántan sarkon fordult és futni kezdett a Gizella-tér túlsó végére. Itt magához tért és sirva fakadt.

Báméskodók álltak körül. Egy idősebb nő tíz fillért kotort ki a ridiküljéből és a honvéd markába nyomta. Akkor eszébe jutott a főorvos, megtapogatta a tárcáját és öntudatlanul, háromszor is egymásután megismételte a parancsot. „Menj be a városba Calderonihoz és válassz ki magadnak egy üvegszemet. Menj be és válassz ki Calderonihoz, üvegszemet . . .

Megindult, keményen kirúgta a lábát, hogy el ne hagyja az ereje, de csak a szoborig jutott. Már messzi a kirakattól inába szállott a bátorsága. Leült hát a márványtalapzatra, felgyűrte a köpenye gallérját és halkán füttyörészni kezdett.

Két óra hosszat ülhetett Kauly a szobor alatt. Hogy min gondolkozott! Semmin és mindenben. Az anyja ölébe kívánczolt, hogy szégyenkezés nélkül kisírhasza magát. Más nőit alig ismert és ezért fájdalma egyenletes, gyermekes volt; gyermekkori pajtásainak arca és alakja villant meg előtte és csudálatos módon mind a két szemével látta őket. A sebészt honvéd kisfiúnak érezte magát, játékokra vá-

gyott, eszébe jutottak régi szobák, bútorok, kézimunkák, befőttek, házi édességek ízét érezte a szájában.

Hét órakor este felállott, borzongva nézte a kivilágított bolt üvegtábláit, a foga vacogott, hideg izzadság gyöngyözött a hátán.

— Istenem, jaj Istenem... — sóhajtotta, mint-ha mély, boldog álomból rázták volna fel.

Meg akarta kerülni a kirakatot, de a kocsijárón sem jutott át. Az üvegszem ellökte. Kifújta magát és újra nekifohászokdt. Majd, hogy egy robogó” kocsi kerekei alá nem került. Már az ajtónál állott, a szemét behunyta, mégis elrohant, az üvegszem zöldje áttört a sötétségen, a fejébe nyillalt.

Gyalog bandukolt haza, a kórházba. Bekopogtatott a főorvoshoz. Jóságosan nézett pápaszeme mögül a honvédre.

— Elhoztad az üvegszemet Kauly!

Szünet.

A főorvos nem érti, miért hallgat a másik. A hangja keményebb.

— Megnémultál!

Kauly pufók, vörös képén könyek gördülnek. Leveti magát a főorvos lába elé a padlóra.

— Nem tudom kiválasztani ... Nem tudom...

— Miért nem tudod!

— Mert inkább megvakulok főorvos úr, inkább romoljék el a balszemem is, de félek az üvegszemtől, nagyon félek . . .

Désy Zoltán

Kissileo, 1915. április 16.

Az egész élete munkában, izgalomban, önfeláldozásban leőrölt ötvenhat éve predesztinálta arra, hogy egy csatakos tavaszi éjszakán nyomtalanul eltűnjék, és mint örök példa, hősi legenda járjon vissza közibénk. A magyar közélet Szent György lovagja, a legtisztább férfiú, ki valaha is a kezemet megszorította, Désy Zoltán volt pénzügyi államtitkár, Marosvásárhely országgyűlési képviselője, március huszonharmadikjáról huszonnegyedikére virradó hajnalon, éjfél utáni félkét óra táján, délkeleti Galiciában Zaleszcyki városától másfél kilométernyire, a zagai sáncok lábánál elesett a sárba, nyolc kozákkal küzdött estében három-négy percig, azután nyoma veszett, nem látták többé katonái, tisztársai, csak ellenőrizhetetlen hírek keringenek a sorsáról. Hogy elhurcolták, fogságba vetették, hogy a dulakodásban sebet kapott és másnapra orvosi segítség híján elvérzett, hogy lemészárolták a kozákok és drága, nemes szívét, mint a Petőfiét, a dárda hideg hegye járta át. A bukovinai és délkeletgalíciai harctereken járván, a tüzek teljességében nem volt más gondolatom, mintáz ötvenhatéves, izgalomban megviselt Désy Zoltán törődött teste, elhatároztam, hogy nem nyugszom addig, míg biztosat nem tudok róla, katonái, tisztársai, hadosztály- és hadseregpáncsnoksága segítségével ki nem derítem a valóságot, bármily szörnyű is legyen az.

A hadseregparancsnokságnál a következő útbaigazítást kaptam:

Désy Zoltán a huszonkilencedik honvédszászlóalj egy válogatott századával március huszonharmadikon este hat órakor önként vállalkozott arra a halálmegvető feladatra, hogy Horodnyica falutól északkeletre csónakon átkel a Dnyesztercn, a zagawai mag asiatabat, harcszerűleg megerősített orosz sáncsort megtámadja, így eléri a kívánt célt, hogy zaleszeyki déli frontjáról nagyobb orosz erőket von magára. A vakmerő feladat végrehajtására egy lovaskülöniímény-nyel egyesül, mely gróf Bissingen dragonyosezredbeli százados parancsnoksága alatt áll. Az átkelés sikerült a támadást pedig olyan bravúrral hajtották végre, hogy a három külső sáncot éjfélkor már a mi katonáink szállották meg. Ekkor bekövetkezett, ami előrelátható volt, az oroszok nem tudván, mily jelentéktelen erők támadtak a hátukba, három lövészezredet és két szotnya kozákot küldtek ellenük. Désy százada éjfél utáni félkettőig állta a számra tizenkétszeres ellenség rohamait, ekkor azonban, nehogy három oldalról körül fogják őket, a századparancsnok ellentámadásra határozta el magát. A horodnyicai országutat keresztező egyvágányú pályatest irányában szuroiiynyal törtek el öre, már a gyalogságon átvágták magukat, mikor két szotnya kozákságba ütköztek, egyik szotnya gyalog, a másik, a töltés mögül, lóháton pokoli golyózáporral fogadta a derék honvédeket. Désy százada élén revolverrel lövöldözött és hangosan buzdította embereit. A harc az oroszok megerősített vonalán folyt, olyan területen, amely tele van mesterséges akadályokkal, árkokkal, farkasvermeikkel és drótsövényekkel. Itt történt, hogy Désy főhadnagy elesett,

lehet sebet kapott, lehet megbotlott, a lovas szotnya felhasználta a pillanatnyi zavart, előzőnlötte a völgyet és a századparancsnokot élve elfogta. A hős Désy sorsáról eddig minden kétséget kizáró hír vagy jelentés sajnálatunkra nem áll rendelkezésre.

*

Désy eltűnésének egyetlen hiteles tanúja tehát gróf Bissingen kapitány és a különös gonddal válogatott lovaskülönítmény többi tisztjei lehettek. Ezt a svadront kellett felkeresnem.

Mahala, április 23.

A jó szerencsére bízom magam, amely soha sem pártolt el tőlem, ha céltalanul, nyikorgó parasztszéken nekivágok ismeretlen harctereknek. Most napok óta Pap alezredes csapatainak bukovinai frontján csavargok, minden rendszer nélkül, sejtlemem sincs róla, hol abraholnak a lovaim és hol talál éjszakai szállást a kocsis, meg a gazda. Csak kocogunk előre, torony irányában, Sadagora már hajnal óta mögöttünk, azóta kisütött a nap, beborult az ég, eső zuhogott, jég kopogott a hátunkon, tavaszi fergeteg szántotta az utakat, estére pedig csikorgó hideg lett, hogy pokrócokba burkolva, mint az arab harcosok, didergünk és átkozódunk a szalmán. Zöldelő táblák közt keletnek haladunk, amikor végre, nem is messziről, ágyúk szavát hozza felénk az alkonyat. A lovak fűrgébben szedik lábukat, felvidulnak, életkedvük visszatér; ahol ágyúk dörögnek, ott biztosan embereket is találunk. Tíz hónap előtt kutyaugatás, harangszó, hirtelen feltűnő világosság em-

lékeztette az utast tanya, falu, város közelségére. A háborúban lám az ágyúzás kutyaugatása, harangzugása, világossága a fáradt vándorlónak . . .

Valóban, néhány perc múlva egy román falu alvégén fordulunk be, futárok nyargalnak, a nyeregkapájukon olajméceses, szalmafüdeles viskók fénye a pocsoilákba tükrözik vissza, a katonák dalolnak, magyar és rónán nótákat felváltva.

— „Ides anyám a kendőm, ellopta a szeretőm...”
 — harsogják rekedt, borízű hangok, aztán sarkantyúpengés kíséri a refirent: „Én is úgy adtam oda, hej' tizenhat esztendőös koromba . . .”

Helyben lennének. Megkérdek egy magányos huszárt:

— Hé, földi, milyen parancsnok szállása van erre?

— Lovas strájkór táborozik a faluban.

A szomszéd kőházra mutat:

— Amott laknak a tiszt urak!

Erről a repülő eskadronról sokat hallottam bukovinai utamon. A lovas „strájkór” a Kuss-különítménynek a párja; csak amíg a nagybajszú hadnagy bakákból válogatott vitézeit, gróf Bissingen huszárokból, dragonyosokból, ulánusokból szervezte csapatát, a tiszték önként csaptak fel, ismert sportférfiak, akik egész életükben a halállal kacérkodtak, bravúrjaikról híres úrlovasok, falka vadászok, pisztolylövők, atléták. A legénységet úgy válogatták ki az ezredeikből, mind nevükön ismerik őket, a zsoldjukat pedig megtoldják a saját tisztí járandóságaikkal.

A repülő lovasok vezérkara a román néptanító alacsony, mestergerendás szobájában éppen teánál

ül, hogy bekopogtatok hozzájuk. Az asztalfőn a kapitány, gróf Bissingen, magas, szikár arisztokrata, az ötös dragonyosoktól, szeretetreméltó előzőkenyességgel mutat be az oroszokra vadászó úri társaságnak.

A tisztek persze pongyolában, nemrég érkeztek vissza, most a svadron reetablírozza magát, pihennek, nagyokat alusznak, papucsban járkálnak, ellenséges márkájú italokkal erősítik magukat, amíg a parancs újra el nem szólítja őket az ellenség nyugtalanítására. Mert ez a céljuk, a csapatok előtt nyargalni, rajtaütni az oroszok, aztán hirtelen elvonulni, hidakat robbantani, felderíteni, az ellenség háta mögé kerülni, így leírva nem is szokatlan hősi cselekedetek, de kivitelükben a legsúlyosabb feladatok, amelyek megoldására katona vállalkozhatik.

Ezek: Gróf Bissingen dragonyosezredbeli kapitány, a svadron parancsnoka, gróf Brandis dragonyos főhadnagy, Balázs ulánus főhadnagy, gróf Thun, Lincke-Crafford és gróf Silva-Tarucka dragonyos hadnagyok, Müller huszárhadnagy, Griez de Rouse dragonyos zászlós.

Az urak sorra nyilatkoztak előttem Désy Zoltán eltűnésének körülményeiről és felhatalmaztak arra, hogy tanúságukat közzétegyem.

Gróf Bissingen: Huszonharmadikán délután hatkor lovasaimmal átúsztattam a Dnyesztert, hogy a gyalogságunk átkelését esetleg megzavaró orosz patrujokat és kóborló kozákörjáratokat szétugraszsaam. Néhány apró csetepaté után sikerült a Dnyeszter túlsó partját megtisztítani, úgy, hogy másfélóra múlva már egy század honvéd, csónakon, minden ba nélkül átkelhetett. A honvédek a tizenkilencedik zászlóaljhoz tartoztak, csupa harcedzett erdélyi ma-

gyar, akik féléve harcolnak egyfolytában. Felfejlődünk és megindultunk a 202. magaslati pont irányában, ahol a Zaleszcykit védő megerősített orosz állások kezdődnek. Meg kell érteni: mi a hátában voltunk az ellenségnek, a mieinkkel az összeköttetés a túlsó parton jóformán megszakadt, kizárólag a saját emberségünkre, eszességünkre és bátorságunkra utalva. A honvédek élén egy sovány termetű, idősebb főhadnagy haladt, a sipkáját levetette, a baja ősz volt, a bajusza is, cigarettázva, tíz-tizenkét lépésre mindig csapata előtt haladt. A katonái „méltóságos jó urunknak” szólították. Nekünk rögtön feltűnt a legénység és a tiszt viszonya, a honvédek úgy néztek fel rá, mint egy szentre. Ő mindegyiket a nevéen szólította és folyton hátraszólt hozzájuk, biztatta, erősítette őket. Meglepetésszerűen, szuronyrohammal behatoltak az első orosz állásba, az ellenség megszaladt, a honvédek elfoglalták a sáncot és nyomban befészkeltek magukat. Most kezdődött az igazi csata. A szomszéd sáncok egyszerre tüzelni kezdtek, egy üteg Zaleszcykiből gránátokat szórt a honvédekre is, ránk is, az öreg méltóságos főhadnagy azonban tudomást sem vett erről, tovább is a katonák előtt járkált fel és alá, egyik megsebesült, ezt a legsűrűbb golyózáporban személyesen bekötözte, közben cigarettázott, vezényelt és a többieket egyre serkentette. Megtudtuk, hogy a főhadnagy Désy Zolán nyugalmazott államtitkár.

Féltizenegykor koromsötét lett, az ágyútűz megszűnt rövid időre, odamentünk Désyhez és bemutattok neki. Mosolyogva kínált cigarettával, azt mondta, szenvedélyes dohányos, nem bírja füst nélkül. Jó negyedórát beszélgettünk a hőssel és

mindnyájan elérzékenyülve bámultuk nyugalmát, kedélyes úri modorát és a katonáival való példátlanul bölcs bánásmódját. Tizenegykor a honvédek és a lovukról leszállított dragonyosok, ulánusok, huszárok, szuronynyal, karabélylyal mintegy nyolcszáz métert előredolgozták magukat, folytonos ágyú, géppuska és puskatűzben és elérték azt a pontot, ahol a zaleszcyki—horodnyicai mellókvasuti vonal az állami országot keresztezi. Mi kis csapatunk jobbszárnyán verekedtünk, Désyé volt a centrum. Az oroszok egyre nagyobb tömegeket dobtak elénk, Désyt egész regimentek támadták, amiknek kozák erősítései is voltak. Háromszor sturmolt az ellenség, de mind a háromszor véres fejjel verték őket vissza, Igen sokat vesztettek az oroszok és többnyire halottat, mert a támadások mindig kézitusában törtek meg. Félkettő és kettő között Désy ellen újabb két kozákgregiment és legalább másfélszotnya kozákság vonult fel, minket egy regiment és egy szotnya kozák támadott. A honvédek állása előtt rettenetes öldöklésben folyt a küzdelem, még láttam, hogy Désy a csapat élére ugrik és ellentámadást parancsol. Kétszáz lépésre Désy megbotlott és elesett. Nem hiszem, hogy sebet kapott volna, mert az ellenség olyan közel volt, hogy puskát már senki sem használt, szuronynyal, dárdával dolgoztak mindkét részről. Még estében is kiáltozott, a honvédek mondják, hogy azt kiáltotta: fiam, fiaim no törődjetek . . . csak neki fiaim. Valószínűleg egy kidöntött drótsövénybe botlott, így csúszott el a sárban. Nyomban tíz-tizenkét kozák esett neki, mi ki akartuk vágni, de a tízszeres túlerővel szemben nem tudtunk a közelébe férközni. Meggyőződésem,

hogy Désy Zoltán sértetlenül került a kozákok kezére, ha már nincs az élők sorában, amit Isten ne adjon, úgy a védtelen, fegyvertelen hőst lemészárolták.

Gróf Brandis: Thun hadnagygyal tizenegyóra táján felkerestük Désyt, hogy tiszteletünket tegyük nála. Végtelenül imponált nekünk, hivatásos katonáknak, az ősz magyar úr, akinek nem kellett volna háborúba menni, ötvenhat éves, mögötte tiszteletreméltó múlt, ki kérte volna számon tőle, miért nincs a harctéren? Meg is kérdeztem: „Főhadnagy úr ötvenhat esztendejével zavarba hoz benniünket, fiatalokat, mondja meg kérem, mily okból szánta magát rá, hogy kardot kössön. Óméltósága így felelt: „Én népképviselő vagyok, amikor a választóim bevonultak, egy pillanatra sem haboztam, a lelkiismeretem parancsolta, hogy mint követjük, megossza mivelük a háború szenvedéseit. Különben pedig a jövő nagy kérdéseire ez a háború adja meg a választ, A magyar képviselőházban foglalkozni kell a háborúval, előzményekkel, lefolyásával, következményeivel, hogyan is szólhatnék hozzá becsületesen, ha nem saját tapasztalataim alapján.”

— Désy Zoltán tőlem százötven lépésre esett el. Az oroszok fényszórókat vetítettek és tisztán, világosan láttam mindent. Nem sebesült meg; a sikos talajon, vagy drótsövénybe akadva botlott el. Még kiáltozott és estében pisztolyával tüzelt. A hangját nem hallhattam, mert Désy egyébként is rekedten beszélt, meg lehetett hülve. A kozákok rávetették magukat, úgy dulakodás közben megölték.

Gróf Thun: Az arca sápadt, beteges, törékeny külseje volt, de sohasem láttam katonát pokoli tűz-

ben ilyen vidám hangulatban. Az embereit mindig a nevén szólította, többször hallottam haza, édes haza, nem értem a magyar nyelvet, de annyit megtanultam mégis: haza Vaterlandot jelent.

Balázs főhadnagy: Éjfél után már nagyon lihegett Désy, fáradt volt, mint mi fiatalabbak is mindannyian. Hét óráig állott szakadatlan tűzben, hat rohamot vezetett és három ellenséges rohamot vert vissza. Mindenáron ki akartuk vágni és élve vagy halva kihozni a kozákok karmaiból. Lehetetlen volt tíz lépésnél közelebb hozzája férközni. Az oroszok kartácsal lőttek, ott maradtunk volna mind egy szálíg és nem érünk el vele semmit. -Élve fogták el, ha hősi halált halt, a kozákok vadállati bosszúja.

Müller hadnagy: Amikor a kozákok rávetették magukat, még élt, hangosan kiáltozott és dulakodott az ellenséggel.

Gricz de Rouse: Hajnalban értünk a túlsó partra. A magyar népfelkelők a szemüket törülgették, így siratták jó méltóságos urukat. Mi nagyon sokat beszélünk róla, táborozáskor, menetelésben, mindig szóba került Désy.

A 29. számú marosvásárhelyi honvédszászlóalj Kaiser altábornagy 30-ik gyaloghadosztályához tartozik. A törzsnél vezérkari tisztek a következőket mondták nekem:

— A hivatalos jelentésünk így szól: „Désy Zoltán népfelkelő főhadnagy a huszonharmadikáról huszonnegyedikére virradó éjszakán horcdnyicai és zecawai erdőségek mögött lefolyt csatározásokban orosz fogságba került. Mikes szakaszvezető,

szakaszparancsnok látta, mikor túlnyomó kozák erők fogságba ejtették, de közelebbit a sorsáról nem tudhatott meg.”

— Március huszonötödike óta, a délkeletgali-
ciai frontok magyar csapatait egyre foglalkoz-
tatta Désy eltűnése. A honvédek közül többen ön-
ként vállalkoztak felderítő szolgálatra, hogy horocl-
nyioa közelébe férköznenek, itt a lakosság talán fel-
világosítást adhat, a kozákok erre vonultak vissza
az emlékezetes tavaszi éjszakán. Kémeink, patai-
jaink jelentése szerint Désy nem volt a faluban
megpihent hadifoglyok között, az oroszok csupán
négy ulánust és két honvédet fogtak el élve, ezek
egy csűrben éjszakáztak és hajnaltájt folytatták
szomorú útjukat.

Zalescyki, 1916. február 27.

Ma reggel felkerestem Désy Zoltán sírját a
zezawai temetőben. Kétméteres hó fedi a hantokat,
a keresztet, a koszorúkat. Itt nyugszik Désy! —
mondták és rámutattak egy fehér, hideg dombra.
A kocsis keresztet vetett, a tiszt a havat rugdosta
a csizmájáról, én gyűlölködve néztem az égre, ame-
lyen fekete és sárgás felhők úszkáltak, mint egy
lobogó foszlányai a szélben.

Előszó a második kiadáshoz (1915)

Éjszaka gyakran arra riadok, hogy katonák ülnek az ágyam szélén. Huszárok, tüzérek bakák, csupa ismerős arc, a háborúban eltöltött tizenegy hónap alatt találkoztunk galíciai országutakon, csatatereken, kórházakban. A huszár a sarkantyúját pengeti, a tüzér a szívére szorítja a kezét, a baka a térdére könyököl és rózsaszínű kártyákat ír. Üzeneteket bíznak rám, távoli kedveseiről kérdeznek, panaszkodnak, hogy a hideg göröngy nyomja a mellüket. Én tőlem telhetőleg megnyugtatom őket, ne búsuljatok kedves halottak, az asszony már húzza a nyugdíjat, a gyerekek jó bizonyítványt hoztak haza, az üzletet ellátják a rokonok, a termést is rendben betakarítják a cselédek. Hajnalban aztán sorra visszaszökösnek a sírjukba és egyedül maradok.

Kiáltanék utánuk, de elfullad a hangom. A halott katona nem fordulhat vissza, sietős a dolga, virradatkor már a posztján kell lennie. Várom kell tehát, amíg újra fel nem keresnek. Valamit akarok kérdezni tőlük és nincs bátorságom hozzá. Addig, amíg a kérdésekre választ nem kapok, tágra - nyílt szemmel, bambán, mint a holdkóros a háztetőn, botorkálok süppedt és friss sírok között.

Olyan vagyok a háborúban, mint a falu boldija, aki pántlikás kalapban, mezei virágokat szorongatva megy halottas kocsi után. Bőgni szeretnék torkomszakadtából és cigánykereket vetek az országút porában.

Przemysl, 1915 június elején.

L. M.